

DANSKE STUDIER

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS
DANSKE SAMFUND

UDGIVNE AF
GUNNAR KNUDSEN

UNDER MEDVIRKNING AF
EJNAR THOMSEN

1949-50

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

INDHOLD

HENNING HENNINGSEN, Stråmand, Roland og Quintan.....	1
ERIK MOLTKE og HARRY ANDERSEN, Kensington-Stenen, Amerikas Runesten	37
HANS MØLBJERG, Ide-Indholdet i Aladdin	61
ALF BO, Åkjær og Frøding	78
HARRY ANDERSEN, Johannes V. Jensen og Heinrich Heine	85
AAGE KABELL, Mig og Poesiens Mission	104
FR. ORLUF, Runestenene Bjerregrav 1-2	121

FRA SPROG OG LITTERATUR

Christian III's Bibel [Bertil Molde] (<i>Claes-Christian Elert</i>)	132
Holberg som Tekstforbedrer i 1728 (<i>Niels Åge Nielsen</i>)	137
Kommentarer til »Svend Dyrings Hus« (<i>Lars Nielsen</i>)	140
Tawido på Stenmagle-Æsken og paa Guldhornet (<i>S. A. Andersen</i>)	147

KULTUR OG FOLKEMINDER

Will-Erich Peuckert (<i>I. M. Boberg</i>)	150
Julens Oprindelse (<i>Aug. F. Schmidt</i>)	153
Anti-Bartholiner (<i>Åxel Garboe</i>)	155
Bækhesten (<i>Aug. F. Schmidt</i>)	156

STRÅMAND, ROLAND OG QUINTAN

AF

HENNING HENNINGSEN

1.

I modsætning til de øvrige nordiske lande har den danske fastelavn været særdeles rig på forskellige skikke. Her skal behandles en af disse, nemlig skikken at stikke til stråmanden. Først skal stoffet fremlægges, såvidt som det kendes; ordningen er topografisk (følgende Traps Danmark). Tallene foran sognenavnet angiver de topografiske numre i Dansk Folkemindesamlings ordningssystem.

14 *Asminderød*. „Derimod slaa de hvert Aar Katten af Tønden, 3: en Petroleumstønde, hvorpaa der sidder en Mand, som er lavet af en Hue, en Maske, Frakke, Benklæder og Støvler, alt fyldt med Halm. hænges mellem to Træer . . .“ (DFS 1906/43: J. F. Olsen 14/11 1885),

26 *Maarum*. „Katten, der forøvrigt er usynlig, bliver slaaet af Tønden, Straamanden faar omsider saa mange Stik, at han falder ned“ (DFS 1906/43: Ole Olsen 15/11 1885).

33 *Ramløse*. „Over en Vej i Byen mellem to Huse eller Stænger opbindes paa et Reb en Tønde, ovenpaa hvilken undertiden sættes en udstoppet Figur med Maske forestillende en Mand“; denne mand slås af tøndens (DFS 1906/43: O. Larsen 1885). Det kaldtes „at stikke til Straamanden“, og det siges, at skikken var kendt ikke blot i Ramløse, men også i adskillige andre sogne i Nordsjælland (Lars Larsen i Frederiksborg Amtstidende 18/2 1909).

45 *Lille Lyngby*. Her har man kendt „steg te 'sdrOmøn'en“; det forklares som værende det samme som at slå katten af tøndens. Stråmanden var en udstoppet dukke, der sad på tøndens (Udvalg for Folkemaal, optegnet 1942 af fru Ellen Raae efter Laur. Olsen).

84 *Viksø*. „Der var Fastelavnsridning i Veksø . . . Anders Pers Per og mange andre var udpyntede, red og stak til Straamanden med en Pigkæp. Straamanden var stillet op paa en høj Stolpe, hvori var en

Pig, som gik op i Straamanden. En Mand stod med en Pisk og slog Knald, for at Hestene skulde løbe stærkt forbi Straamanden. Det galdt om at tage Straamanden med Pigkæppen og faa ham med sig. Per tog Straamanden de to Fastelavner, jeg var deroppe" (DFS 1906/46: N. P. Kristensen 23/11 1938, s. 22—23).

114 St. Magleby. Skikken skal kendes fra Dragør; nærmere beskrivelse mangler (Bering Liisberg i Berlingske Tidendes Søndagstillæg 5/3 1916, s. 5).

115 Hvidovre. I 19. århundrede har det for københavnernes været en almindelig forlystelse fastelavnsmandag at tage til Valby for at se ungdommen stikke til stråmanden. En række fastelavnsviser (i Kgl. Biblioteks Samling af Skillingstryk) omtaler skikken, således „Fastelavns-Løier, eller to muntre Fastelavns-Viser“ (1839, Jacob Behrend):

„Læg Mærke da til min Person,
Naar I skal til Jer Straamand stikke . . .“.

„En ny Fastelavns-Vise“ (1840, Jacob Behrend) siger: „ . . . Og Straamanden er saa forfærdelig kold . . .“. Visen 1840, „Kauf! Kauf! Kauf! En splinter nye Fastelavns-Sang“ (L. Jacobsen), antyder, at tøndeslagning har været forbundet med stråmandsstikken:

„Paa Tønden gives Smæk i Smæk,
Til Straamand stikkes Stik i Stik . . .“.

Under treårskrigen har stråmanden meget aktuelt været udstyret i skikkelse af den forhadte prins af Nør. Visen „Fastelavn 1850“ (Behrends enke) siger:

„See kun den Straamand muntert i Gefjæs, Faldera,
En Hertug ligner den udi sit Es, Faldera,
En Prinds af Noer er heller ei for stor, Faldera,
Dem hilses skal omtrentlig som ifjor, Faldera“.

Endnu 1852 hentydes til krigen mellem slesvigholstenerne og danskerne; „Fastelavn 1852. Forfattet af Søren Olsen fra Valbye“ (Behrends enke) siger:

„Af alle Kræfter,
Vi derefter
Straamanden stikke til,
Kan Du blot ride
Stød itide,
Du ham ikke feile vil.

Det er en moersom og en god Motion, god Motion, god Motion.
Og den som nylig været har Dragon . . .,
Om svundne Dage sikkert mindes vil . . .,
Da andre Straamænd han har stukket til — Trala“.

Efter 1864 er stråmanden igen en tysker. Et træsnit på omslaget af viserne („Den nyeste gemytlige Fastelavnsviser“ (1866, Jul. Strandberg), „Den lystige Fastelavnsviser . . .“ (1867, Jul. Strandberg)) viser strå-

manden, iført tysk uniform og hjelm, med jernkorset på brystet og sporer på støvlerne, og visen 1866 skildrer stikningen:

„See, vi ride efter Tælling,
Først en gammel Kjælling
Stikker til vor Mand,
See, han svingler lidt, men han
Er solid, han kan taale lidt meer endnu,
Hæng i! aa, var han dog en Tydsker jo!
Ei vi skulde skaane ham, min Tro.
Heisa, see han dingler som en Fuld,
Nu falder han omkuld,
Hurral han ruller som et gammelt Vognmandshjul“.

A. M. Goldschmidt har 1852 i „Nord og Syd“ givet en god skildring af skikken („En Almuefest“, genoptrykt i Poetiske Skrifter II (1896), 109 f.):

„Fastelavnen kom, og man stak til Straamanden. Dette er en Forlystelse, som er bleven sjelden, fordi den er overmaade kostbar, og man tillader sig den kun i et godt Høstaar. Dengang deltog kun de yngre Gaardmænd og Gaardmandssønnerne i Festen. Mellem Kroen og det modstaaende Hus var paa et Fundament anbragt en med Grene tildækket Tønde, og derfra ragede en Straamand op, pyntet som Tyrk, i blaa og hvide Klæder, med rød Turban og besat med Guldbrokade og Glasperler. Deltagerne i Festen vare tilhest, udklædte i æventyrlige Dragter; Cort Sørensen, Sognefogdens Søn, havde nok fra en Maskerdegarderobe i Kjøbenhavn lejet en Ridderdragt og saa helt stadselig ud med Lansen i Haanden paa den høje, sortblissede Hest. Han var Anfører, og hans to Adjutanter vare Brødrene Jens Søren og Niels Søren ... Ved Festen spillede et stort ridende Musikkorps, især Trompetere og Basunblæsere; hele Tiden, medens man En efter En red og stak til Straamanden og søgte at løfte ham op paa Lansespidsen, spillede de en særegen, simpel, ensformig Melodi, som jeg aldrig senere har hørt igjen“. Derefter skildres rundturen fra gård til gård.

Claudius Rosenhoff har i en mere journalistisk form skildret en københavnerfamiljes udflugt til Valby for at se ungdommens fastelavnsforlystelse („Fastelavn i dette (det nittende) Aarhundrede“, 1855, 22 ff.). På et vedføjte litografi afbildes stråmandsstikningen; stråmanden er nærmest i tyrkerdragt med turban, og rytterne er udklædt som adelsmænd fra det 16. århundrede, eller som klovner. På lanssen har de et lille flag. Den der kunde løfte stråmanden af pælen skulde svinge den i vejret og råbe:

„Gid alle Straamænd i Dannevang,
Som denne hersens paa Gaffen hang!“

På et træsnit i Illustreret Tidende (I (1859—60), 175; en uheldig efterskæring findes i Reinsberg-Düringsfeld: Das festliche Jahr², 178) ses tydeligere, at stråmanden er en tyrk, med turban, pludderbukser, krumsabel. Rytterne er i gamle soldateruniformer med chako („tjærebøtte“) på hovedet, eller i klovnedragter. Et træsnit uden på en faste-

lavnsvisse (et iturevet eksemplar i DFS) viser, at deltagerne også har været i almindelig dagligdragt med høje, båndsmykkede hatte. Øjensynligt har dragterne vekslet fra år til år.

I Morgenbladet 2/3 1882 har H. V. Lund skildret festen i Valby: „En udpyntet Dukke af Halm var ophængt i en Art Galge eller anbragt i en Tønde, og Opgaven var nu at løfte den ned ved Hjælp af en Lanse. Deltagerne vare udpyntede paa forskjellig Maade, navnlig vare Hattene stærkt besatte med Baand, og senere bleve Ridderdragter fra Kjøbenhavns Maskeradegarderober meget søgte. De mødte til Hest, væbnede med en lang Lanse, og under Hornmusik rede de nu en for en i Galop henimod Dukken, hvorved det ofte kom an paa at lægge en betydelig Rytterfærdighed for Dagen, og hvorved Tilskuerne lydelig gav deres Bifald eller Spøt til Kjende. Det var ikke saa nemt at træffe Straamanden, vanskeligere at borttage enkelte af hans Lemmer, og vanskeligst at løfte hele Figuren bort paa Lansen; forskjellige Smaapremier vare derfor udsatte for de heldige af Deltagerne ... I denne Fornøjelse ... deltog oprindelig kun de unge ugifte Gaardmandssønner, først senere er der sket den Forandring, at disse i Regelen have trukket sig tilbage, og Byens eller Sognets Tjenestekarle ere komne i deres Sted“.

Efter denne beskrivelse sammenholdt med Goldschmidts har man altså også i Valby kendt at sætte stråmanden op i tøndene. Et træsnit fra Illustreret Tidende (III (1861—62), 181) viser stråmanden i tøndene; desværre er det ikke stedfæstet, — der siges blot, at det er fra en dansk bondeby. Efter materialet at dømme må det nok være fra Nordsjælland, hvor denne afart af stråmandsstikningen er kendt.

116 Brønshøj. „I Brønshøj er der ligeledes i de sidste Aar — efter forudgaaende Gæsterering rundt om paa Gaardene — blevet stukket til „Jomfruen“, en meget pæn Dame, klædt i hvidt eller blegrodt“ (Samfundet 1902, nr. 768).

I århundredets begyndelse har man ved Lundehuskroen redet stråmanden ned: 1908 skildres og afbildes skikken i Politiken (2/3 1908). Der er seks maskerede karle til hest. Stråmanden har en slags uniform med hue på. Lansen er ret kort. Det gælder om at vælte stråmanden.

117 Rødovre. Karlene red rundt fra gård til gård og blev trakterede. „De hayde saa en udpyntet dukke med, thi de skulde stikke til Straamanden, som det hed sig, og den blev ført med fra gaard til gaard. Straamanden var udpyntet meget flot som en pige i silkeskørter og hvide sko. Jeg kan huske, at rytterne maatte betale hver 2 mark til anskaffelse af denne dukke. Som regel stak de efter den, — den var sat op paa en pæl i nærheden af den gaard, hvor gildet skulde staa. Saa skulde de løfte den af, idet de red forbi i galop“ (DFS 1906/43: V. Nielsen 2/9 1940, efter Gdr. A. Laybourn, f. ca. 1866; jfr. samme optegner 16/10 1940 efter meddelerske, f. ca. 1862).

119 Herlev. „Den Dag vi skulde ride, mødte vi Kl. 10, vi skulde nyde to Glas Punch hvert Sted, sov derefter et Par Timers Tid, saa kunde vi danse. Stak vi til Jomfruen det ene Aar, saa slog vi Katten af Tønden det næste Aar. Hestene i vor Gaard var for kaade, de gik

ikke ind til Jomfruen, men vor Nabo Lars Olsen havde en Hest, der kunde gaa lige ind til, og han kunde tage hende, og saa kunde det nok tænkes, der var Sjøv. Sammetider var det paa Gladsaksevejen, det fandt Sted, men ikke paa Hovedlandevejen. Det var bedst, om Jorden var lidt frosset.

Jomfruen var saa stor som en 7—8 Aars Pige, sad paa et Spyd; vi havde et Spyd, som vi kunde jage ind i hende og lette hende. Hun var pænt udpyntet, det kan godt være, der var lidt Halm. Lavet af en Sypige, der fik Bestilling paa hende, saa hun kunde se pæn ud. Det har været i 50'erne og 60'erne" (DFS 1906/43: arkivar Ellekilde 16/6 1933, efter fhv. sognefoged Jørgen Larsen, f. 1838).

122 Ordrup. Fiskerne i Skovshoved fejrede i ældre tid fastelavn på bondemanér; de mente, de stammede fra den nedlagte landsby Stokkerup i Dyrehaven. Nogle dage i forvejen lånte de heste hos Gentofte-bønderne og øvede sig i at ride; fastelavnsmandag stak de til stråmanden, iført blanke sømandshatte. Det gjaldt om at løfte stråmanden på et spyd (medd. af mag. art. Aage Rohmann, efter oplysninger fra gamle skovshovedfiskere, ca. 1925).

133 Glostrup. „De slog gerne katten af tøndens; jeg kan dunkelt huske, de havde en jomfru og red omkring med, og i øverstestuen dansede de med den" (DFS 1906/43: V. Nielsen 2/10 1940 efter enkefru Maren Nielsen, 76 år).

134 Herstedøster. Fastelavn. „Om tirsdagen begyndte saa karlene og ride. De red paa den dag ud til alle udflytterne med „jomfruen“, og der fik de jo et lille glas hvert sted. Jomfruen . . . var lavet af vat eller halm, mest af vat, og saa havde hun kjole paa. Der gik op igennem hende en stage, paa hvilken der var et par træskuldre. Naar man saa skulde stikke til jomfruen, blev der gravet en mast ned i jorden, saa den ragede en mandshøjde over. Paa masten var der saa en „pej“, og i jomfruens skelet var der et hul i staven, det blev „pejen“ sat ned i, og saaledes stod jomfruen fast. Man havde saa et spyd, som et kisteskaft, beviklet med rødt og hvidt, og saa var der et lille flag paa. Hver karl var maskeret og udpyntet. Saa skulde jomfruen løftes af med spyddet, og det var vanskeligt, for hestene var som regel bange for at gaa til . . . Og saa var der jo ogsaa noget, der hed stikke til straamanden. Det var det samme som at stikke til jomfruen. Da var den bare lavet som et mand-folk" (DFS 1906/43: Viggo Nielsen 1937, efter gdr. Hans Mortensen, 68 år).

Efter en anden meddelelse var jomfruen en dukke, som de havde købt i København. „Efter stikningen red de rundt med hende paa spydet og viste hende frem" (DFS 1906/43: A. Rønnekilde Nielsen 1/7 1939 efter gmd. Jørgen Larsen, født før 1853).

135 Herstedvester. Også her stak man til jomfruen, en „fint udpyntet Dame af Straa, de havde købt i København". Hun stod på en stage, og rytterne red forbi i fuld fart, bevæbnede med flagsmykkede spyd. „Den, der kunde tage hende af Stagen og ride bort med hende paa Spydet, var den kommanderende — hed det sig" (A. Rønnekilde Nielsen:

Sjællandske Folkeminder (1943), 19; jfr. Th. Thomsen i Roskilde Tidende 1/3 1930).

143 Smørum. „Straamanden var en Dukke, man stak til med en Pigkæp (brugtes opr., naar man kørte i Slæde). Straamanden hængte paa en Stage, man skulde løfte den ned, de red forbi og stak til den“ (Udvalg for Folkemaal, optegnet 1941 af fru Ellen Raae efter Ole Jensen).

En anden meddelelse siger: „Straamanden er anbrunget saaledes, at de ikke kan tage den lige straks, men den, der saa faar ham paa Spydet, rider med ham omkring i Byen“ (DFS 1906/43: Ole Mortensen, i 1880'erne).

144 Ballerup. Fastelavnsløjerne bestod for det meste i „at stikke til Straamanden. Denne Kavalier blev da bestilt hos Byens Skræder og tog sig ret godt ud. Gildesdagen samledes de unge Karle til Hest i „Gildesgaarden“, hvor man havde tilsagt en Mand fra Kjøbenhavn til at møde med Masker og Dragter. De pyntede sig nu paa det bedste og red saa omkring til Udflytterne, hos hvilke de blev beværtede med Æbleskiver og Punch. I Spidsen red en General eller Anfører, derefter to Faneførere, en Mand med Straamanden, en Pjerrot og en Mængde med brogede Fantasierdragter. Om Eftermiddagen Kl. 3—4 blev Straamanden anbragt paa et passende Sted i Byen, og de ridende morede sig nu en Times Tid med at tage den af Støtten med Spydet. Den som „tog“ Straamanden sidst red til Gildesgaarden med den, hvor saa Pigerne indfandt sig til Dansen“ (DFS 1906/43: K. Nielsen 17/11 1885).

196 Tune. „Der er ogsaa at stikke til straamanden, hvor man binder noget halm om en stok, og giver ham et stykke papir paa som sidder paa brystet, hvortil de sigter naar de rider“ (Ny kgl. Saml. 868 p. 4°: Karl Abrahamsen 1875).

311 Følleslev. Her stak karlene til stråmanden fastelavnsmandag; nærmere oplysninger mangler (Aarbog Holbæk Amt 1931, 80: fortalt af Ole Petersen, f. 1845).

313 Bregninge. Her skal man fastelavnssøndag have stukket til stråmanden (J. S. Møller: Fester II, 39).

398 Valsølle. „En Mand af Halm sættes i en Tønde; man skulde ramme Munden og slaa Hovedet i Stykker“ (1906/23: Thorv. Egeskjold 1911, efter Johan Hansen, f. ca. 1827).

603 Baarse. „„Stikke til Straamanden“ var en af Fastelavnslegene. En pyntet Straamand var stillet op paa noget, og Karlene der var til Hest havde hver et Spyd, en lang Stage med en Jernpig (af en eller anden Form) i Enden; det gjaldt nu om, idet man i Galop red forbi Straamanden, at faa denne paa sit Spyd; det var ingen let Sag at faa Hestene, der var bange for Straamanden, styret saa nær hen til denne, at man kunde naa ham med sit Spyd“ (Udvalg for Folkemaal, optegnet 1936 af Kr. Møller).

621 *Stege Landsogn*. I Tøvelde holdt skikken at „stikke til Jomfruen“ sig længe. Jomfruen var en udstoppet, pyntet figur, der holdt en ring i den udstrakte arm. Deltagerne var primitivt udklædte; de unge red, og de ældre kørte i vogne (Møns Folkeblad 23/12 1941).

En anden meddelelse lyder: „I min Barndom har jeg oplevet, hvordan man stak til Jomfruen. Karlene var udklædte; de red eller kørte i Vogne eller Kaner. Jomfruen var en Træfigur, pyntet med Hat og Tøj. Hendes højre Haand var fladt udstrakt, og deri var boret et lille Hul. Heri blev Ringen sat; den havde en lille Pind, der kunde gaa ned i Hullet. Rytterne havde Lanser paa lidt over en Meters Længde, og med dem tog de Ringen og smed den af bagefter. Den der fik flest taget blev Konge. Ogsaa i senere Aar har det været kendt“ (mundtlig medd. af gartner Kr. Poulsen, f. ca. 1870 i Fanefjord).

625 *St. Magleby*. Endnu i begyndelsen af dette århundrede, således 1907, stak man til jomfruen i Budsene. Nogle red, andre sad i kaner eller vogne, mer eller mindre maskerede. Jomfruen havde kjole og stråhat på; på den udstrakte højre arm hang en krans, som man stak efter (DFS 1906/43, top. 620: Chr. Isling 6/3 1919; foto fra 1907 i DFS 1906/56 A. 3, reprod. i Ussing: Aarets og Livets Højtider, Danmarks Folkeminder 32, 45).

626 *Damsholte*. „Jeg har paa Marienborg set, at Karlene red og stak til en Ring, som en udstoppet Jomfru holdt i Haanden“ (DFS 1906/43: Johanne Olsen 29/10 1932).

627 *Fanefjord*. „I Fanefjord Sogn hed det for ca. 70 Aar siden at „ride til Roland“, der var en stor Træmand med Klæder paa (i Mod-sætning til Ringridning, hvor en Jomfru var udpyntet)“ (DFS 1906/23: Th. Jensen 1914, Stk. 14, efter Niels Hansen, f. ca. 1835).

Jomfruen skildres som „en Dame, pyntet af Byens Piger, med Silkebaand, leveret af disse“ (DFS 1906/43: Johanne Olsen 10/8 1932, Stk. 1, efter gdr. H. Chr. Hansen, f. ca. 1858). Fra nyere tid haves en udførligere skildring: „I 1905 blev der i Fanefjord lavet en saadan Jomfru af Træ, som stod paa en Pæl, saa den kunde dreje rundt, og i højre Albue var skruet et Jern, fastspændt med to Bolte, og i Enden af dette Jern var anbragt en Fjederklemme til at sætte Ringene fast paa, og Ringene var dannebrogfarvede Pladeringe med Hul i Midten og med en Tunge til at sætte ind i Klemmen paa Jernet (de opbevares endnu i Familien). Saa laa det stille til 1909 og derefter til 1925, og saa var der Pavse til Ungdomsforeningen tog den op i 1938 . . . I Aaret 1945 og 1946 red de sidste Gang her i Ungdomsforeningen, og Bestyrelsens Damer pyntede Jomfruen og ordnede Rytternes Dragter med at sy Glimmerstads paa, — og de havde en sabelformet Stok til at tage Ringene med, og den der fik taget dem flest Gange, blev Ringkonge . . . Det afholdtes som Regel Fastelavns Søndag Kl. 14 Eftermiddag, og de begyndte med at stikke til Jomfruen, og bagefter trak de Hovedet af Hanen“ (DFS 1906/43: Harald Jensen, Dame, Askeby, skriftl. meddelelser 4/3, 5/3 og 29/7 1947).

706 *Rødby*. „Der blev ogsaa brugt at stikke til Straamanden, det

var en Dukke af Halm, som var sat paa en Stang, Rytterne skulde saa forsøge med en Lanse at hæve Straamanden af Pælen" (DFS 1906/43: Gudrun Lind 21/12 1946, efter fru Kathinka Hansen).

854 Kerteminde. Fra Fyn foreligger kun en enkelt oplysning om skikken, nemlig i Paludan-Müllers roman „Ivar Lykkes Historie“. Den må dog formodes at være ægte, ikke mindst fordi hans skildring af dystløbet, som slutter sig til episoden, er pålidelig helt igennem. Han skriver: „Strax udenfor de første Huse (i Kerteminde) saae de en kæmpe-mæssig Straamand opstillet, med udbredte Arme og en Turban paa Hovedet, hvorefter Byens Haandværksdreng skulde stikke tilmaals“, og om aftenen havde personerne „den Fornøjelse at see Drengene stikke den store Straamand i Brand“ (I (1866), 139, 156).

1605 Vilsted. Beskrivelse af St. Hans-Gilde: „Ved siden af den ene port stod en figur som en mand, og i hans ene albue krog sad ringen, som de skulde stikke til“ (Ev. Tang Kristensen: Jysk almueliv IV, 22, nr. 43).

1794 Højbjerg. „Paa Herregaarden er det Skik at slaa Katten af Tønden paa følgende Maade: I et højt Stillads, bestaaende af 3 Granstænger, 6—8 Alen lange og sammenbundne i Toppen, ophænges en Tønde, af den stikker den øverste Del af en udklædt Mand frem, og Bunden af Tønden er fyldt med Aske . . . Den der da slaar Tønden i Stykker (Tønden falder ned, men Manden bliver hængende), faar vel Asken ned over Hovedet, men han faar ogsaa en Belønning for sin Daad, thi Husjomfruen overrækker ham en vældig Fastelavnsbolle“ (DFS 1906/43: J. Hvorslev 1885).

1810 Hids Herred. „Fastelavnsmandag skal der „slaas Kat af Tønde“ eller „slaa Hatten af Straamanden“, det er dog mest Børnene, der morer sig dermed“ (DFS 1906/43, opt. 1899 for Feilberg).

1999 Anholt. Her slår man „manden“ af tønden. „Manden er en Dukke i Legemsstørrelse, denne anbringes i en Tønde, som Børnene hæntrer løs paa, indtil Manden ligger paa Jorden. Den, der er saa heldig at faa ham til at falde ned, er Konge. Han udvælger derefter sin Dronning fra det svage Køn. Nu samles alle, Børn og voksne, i Forsamlingshuset, og Legen varer til langt ud paa Aftenen“ (E. A. Hobolt: Anholt (1946), 125).

2355 Tavlov. „Man stillede ogsaa en Straamand op og stak til“ (DFS 1906/23: Henrik Ussing 1909, efter 90årig kone).

3000 Sønderjylland. Et træsnit fra en tysk Illustreret Tidende fra ca. 1870—80 viser udklædte børn i soldateruniform med en flagsmykket lanse stikke efter en stråmand, nærmest en stor favn hø på en pæl, med ansigtstræk (maske?), men uden krop. Underskriften siger kun: „Fastnachtsbelustigung in Nordschleswig“ (DFS 1929/160, nr. 56).

3256 Augustenborg. 1845 var der på mølleengen ved Augustenborg en ringridning med 400 ryttere. De skulde først tage ringen og senere

„støde en brogetklædt Morian omkuld, som havde sin Plads henvend hundrede Skridt bag hver Galge“. På et træsnit ses en af disse negerquintaner ligge i græsset; en anden er lænet op mod en pæl (C. Maibøll: Festskrift til 25-Aars Jubilæet for Sønderborg Kreds-Ringriderfest den 7. 8. 9. Juli 1912 (1912), 2, efter Leipziger Illustr. Zeitung 22/11 1845).

Der kan næppe være tvivl om, at den spredte forekomst af stråmandsstikningen i de forskellige landsdele er et tegn på, at skikken har været mere udbredt, end meddelelserne lader formode. Imidlertid synes det dog, at skikkens centralområde er Københavns nærmeste omegn og Nordsjælland. Noget for sig står Møn med jomfrustikningen. — Påfaldende er det, at der kun nævnes to købstæder (Rødby, Kerteminde), hvor man har kendt skikken.

Det almindelige tidspunkt for festens afholdelse er fastelavnsmandag. Et par steder nævnes dog fastelavnssøndag (Bregninge, Fanefjord). For sig selv står oplysningen, at stråmanden kendes til st. Hans (Vilsted).

De, der har foranstaltet stikningen, er byens unge karle, snart gårdmandssønnerne, snart tjenestekarlene (med husbonds heste), snart begge parter i forening. Pigerne har udsmykket dem med bånd, især hattebånd, glimmer o. lgn. Rytternes dragter har som til andre fastelavnsløjer været maleriske og højst forskellige; deltagerne har været klædt som soldater, kællinger, klovner, pjerrot'er, riddere, ofte i lejede maskeradedragter. De har af og til båret masker. Med toget har der fulgt faner og musik.

I forbindelse med selve stikningen har der været foretaget den fra alle egne af landet kendte tiggerrundtur fra gård til gård, dels for at samle penge og naturalier ind til aftengildet, som gårdens unge folk har været inviteret til, dels for at nyde drikke og lækkerier i gårdene. Goldschmidts nævnte novelle, „En Almuefest“, skildrer hvorledes der fra gården blev spejdet efter, om toget ikke snart kom, og hvilken skam det var, om toget gik forbi én. Det var et tegn på, at vedkommende ikke hørte med til laget.

Under toget har stråmanden eller jomfruen undertiden været ført med, i hvert fald har sejrherren efter stikningen til tegn på sin dåd ført figuren med på sin lanse.

Stråmanden skildres som en dukke af halm eller strå, med maske, klædt i tøj: hue, frakke, bukser, støvler. I Ballerup blev han lavet af skrædderen. I Tune havde han et hvidt papir på brystet til at sigte

efter. Han har også haft forskellige skikkelser. I Valby har han været tysker, prinsen af Nør, tyrk; også i Kerteminde har han været klædt som tyrk. I Augustenborg nævnes en morian.

I nogle landsbyer vest for København (Brønshøj, Rødovre, Herlev, Glostrup, Herstederne) ligesom på Møn har figuren været en jomfru. Hun har været så stor som en 7—8 års pige (Herlev), har været af halm eller vat, på Møn af træ. Hun har været smukt påklædt (et par steder udpyntet af sypigen eller købt i hovedstaden), med hat, kjole, silkesko.

Figuren har været sat på en pæl eller stolpe, nedgravet i jorden og undertiden forsynet med en tap eller pig.

Rytterne har været bevæbnede med en lanse, et spyd eller en almindelig pigkæp. Undertiden har spydet været flagsmykket. Formålet med stikningen har i reglen været at løfte figuren fra pælen med spydet og føre den med sig eller svinge den rundt. Andre steder nævnes dog, at man skulde borttage enkelte lemmer(? Valby), vælte figuren ømkuld (Brønshøj, Augustenborg), slå hovedet i stykker og ramme munden (Valsøllille), slå hatten af den (Hids hrd.). I Kerteminde skulde man blot stikke tilmåls efter figuren, men man har sikkert også skullet tage den med eller i hvert fald vælte den.

Som det vil ses af materialet er skikken nogle steder blandet sammen med andre fastelavnsforlystelser. I nogle nordsjællandske landsbyer (Asminderød, Maarum, Ramløse, Lille Lyngby) har stråmanden siddet i en tønde (eller på en tønde som i Lille Lyngby), der har været op-hængt mellem to træer; det samme siges fra Valsøllille, Højbjerg og Anholt. I Valby har han ligeledes hængt i en tønde eller siddet i en tønde på et fundament. Uden tvivl er det skikken at slå katten af tøndens, der her spiller ind, ja måske har stråmanden i tøndens intet at gøre med stikningen, idet en stråfigur simpelthen kan have erstattet katten.

På Møn (Stege landsogn, Damsholte, St. Magleby, Fanefjord) og i Vilsted har man ikke skullet vælte eller løfte figuren, men tage en ring (eller en krans) fra dens arm. Det er ringridningen, der spiller ind, også en yndet og stadig levende fastelavnsskik; imidlertid foregår ringridning i Danmark ellers altid til en ring, ophängt i en galge eller en snor. Spor af karruselridt forekommer også på Møn; nogle af del-tagerne sidder i vogne eller kaner.

I Fanefjord har skikken holdt sig op til vore dage (1946), mens den ellers vist er uddød overalt.

Drejelige figurer, således som de i det følgende skal omtales, nævnes kun et sted, nemlig i Fanefjord, hvor man synes, det er overflødigt; ved ringridning bør figuren vel stå fast, da det gælder om at tage ringen og ikke om at sætte figuren i gang.

Bemærkelsesværdigt er det, at navnet „Roland“, som vi senere skal omtale under Tyskland (afsnit 3), forekommer én gang, nemlig i et ældre vidnesbyrd fra Møn.

2.

Over hele Europa har man igennem den historiske tid kendt den skik at stikke til en figur eller lignende, dels for at indøve militære færdigheder, dels for at forlyste sig.

Allerede i det gamle Grækenland har man brugt at stikke med spyd mod et ophængt skjold¹. Romerne har også kendt denne øvelsesleg; den nævnes af militærforfatteren Vegetius og omtales i kejser Justinians lovcodex². Longobarderne stak til et skind, ophængt på et helligt træ³. At skikken kan opstå overalt uden forbindelse mellem de enkelte steder, siger sig selv; det er såre nærliggende at opstille et eller andet mål og øve sig med sværd og spyd derpå.

Men det er nok ellers først i riddertiden, at man for sportens og øvelsens skyld har drevet denne idræt med særlig forkærlighed. Fra middelalderen foreligger mange vidnesbyrd om quintanridtet eller -stikningen, som det kaldtes, både fra Frankrig, England, Italien og Tyskland.

Ordet *quintan* skal efter en formodning fra gammel tid stamme fra navnet på dens opfinder, Quintus, Quintas eller Quinctus⁴. Andre har villet udlede navnet fra „quintana via“, den femte af vejene i den klassiske romerske lejr⁵, — idet man har antaget, at der her har stået en pæl, som soldaterne har øvet sig på at hugge, stikke og kaste efter. Man har også ment, at navnet skulde hentyde til en ophængt trofæ, bestående af hjelm, harnisk, sværd, skjold og lanse, som der blev stukket til⁶.

En quintan („quintaine“) er en slags mannequin, som de unge riddere har kæmpet imod for at skærpe øjet og opøve træfsikkerheden⁷;

ordene „jacquemart“, „faquin“ (ital. „facchino“), „Rennpfahl“, „Roland“ o. fl. har også været brugt derfor.

Den simpleste form for quintanen har været en almindelig pæl⁸, lig den „frappe-pal“ (lat. palus), vi senere skal stifte bekendtskab med (afsnit 3, Frankrig). Et fransk billede fra 14. århundrede viser en ridder, der angriber en sådan „pel quintain“, som var det en levende fjende⁹. Næste skridt har vel været, at hænge et skjold, et harnisk eller en brynje op på den og forsøge at ramme midten, hvorved øvelsen blev mere koncentreret. En tegning i et fransk håndskrift fra 1300'erne viser ridderen, som stikker til et skjold på en pæl¹⁰; selvfølgelig har man haft forskellige former på quintanen jævnsides, — de varierende betegnelser angiver sikkert dette; af praktiske grunde anvendes her dog kun ordet quintan.

En videreudvikling er, at man skærer pælen mer eller mindre fint ud med hoved¹¹, antyder arme o. s. v. eller sætter en hel figur op på pælen, så legen bliver endnu mere virkelighedstro; det kan være en ridder med hjelm og skjold¹², en jægerfigur¹³ o. s. v. Senere bliver det meget hyppigt en tyrk eller saracen, formodentlig fordi det var fjenden i korstogstiden og op igennem tiden¹⁴, — og til sidst en morian. Så almindelig blev denne figur overalt, hvor quintanen var kendt, at man talte om at „stikke til saraceneren“; lige op til vor tid har man brugt en sådan figur. Ofte holder han et skakbræt eller et skjold i den ene hånd og et sværd i den anden¹⁵.

Som et særligt raffinement har man fundet på at gøre quintanen drejelig på pælen ved at sætte den på en tap. Man har da skullet ramme nøjagtigt i midten, hvorved det tynde spær (javelinen) er brækket; har man ramt ved siden af, har figuren drejet sig med stor hast og med sin udstrakte arm slået den uheldige rytter i nakken, hvis han ikke kom videre i en fart. Derved forøgedes spændings- og behændighedsmomentet¹⁶. Ved sådanne øvelser eller lege blev de deltagere udelukket, som fik figuren til at svinge¹⁷.

Som oftest, i hvert fald i senere tid, var det dog nok meningen, at man skulde ramme et bræt eller et skjold på figurens ene arm (mest den højre), så den svingede rundt. Det gjaldt da om at vige til side så hurtigt som muligt.

Endnu mere spændende har det været, at man har forsynet den svingende arm med et sværd, en kølle¹⁸, en askepotte¹⁹, en melpose²⁰ en sandsæk²¹ o. lgn. Var man ikke så behændig at komme væk fra

armens rækkevidde, fik man et kraftigt slag, et drys af aske eller mel i nakken og blev desuden til spot for tilskuerne. Der var ingen grænser for opfindsomheden. 1343 giver således et engelsk manuskript et billede af nøgne mænd, der stikker til en tønne på en pæl. Tønden er fyldt med vand, og man forstår, at det har været nødvendigt for deltagerne at lægge tøjet for at undgå at gøre det vådt. Også i Italien har man kendt denne groteske og meget morsomme form for quintanen²², ligesom i Flandern og i Tyskland²³.

Den mest primitive form for en drejelig quintan var en pæl på en tap med et tværbræt, altså nærmest et kors. Måske fordi den har været billig og nem at fremstille har den holdt sig op til vore dage. Således står der endnu en sådan på Offham Green i Kent²⁴, og fra Italien kendes smukt udskårne og pyntede eksemplarer fra 19. århundrede; i begge ender af tværstangen er der udskåret bukkkehoveder, og deraf kommer dens navn „la macchina dell'arite“²⁵. Et lignende apparat har det vistnok været, som bispen af Lincoln forbød 1236²⁶.

På en sådan kors-quintan har man af og til anbragt et tyrkerhoved eller lignende, mer eller mindre fint udført²⁷.

Ved ridderspillene, som fejredes ved hofferne i 17.—18. århundrede, gik man væk fra turneringerne mand mod mand og nøjedes med at stikke efter quintaner eller til rings²⁸. Disse ridderlege kaldtes „karrusseller“, fordi de som regel var forbundet med karrusselridt; damerne sad bekvemt i vogne, som kørte omkring på pladsen, og stak med små lanser efter ophængte ringe under kørslen²⁹. Vore moderne karrusseller har navn efter at man før i tiden ofte stak til rings under farten. Endnu kan man i udlandet, f. eks. i Frankrig og Tyskland, se dette på markedspladser, og i Danmark har det for ikke så få år siden også været brugt. En beskrivelse heraf, omhandlende 1880'erne, lyder³⁰:

„På Dyrehavsbakken kørte jeg som dreng i karussel. Den blev trukket af en hest med vajende fjerbuske, — en rigtig karusselhest. På selve karusellen sad man på en træhest, og foran på denne var der anbragt en slags stilet, nærmest som det strygestål, en slagter bruger. Denne stilet skulde man prøve på at jage igennem en ring, der var anbragt yderst på armen af en figur, som man passerede, idet karusellen drejede rundt. Figuren var indrettet med en hul arm, hvori der gemtes flere ringe, og så snart man havde været heldig og jaget stiletten igennem en ring, faldt den næste automatisk ned på den forriges plads. Det var almindeligt på karusseller“.

Ringridningen, som også er en ridderskik, har man ligeledes kunnet forbinde med quintanridtet, idet man har anbragt en ring på figurens arm og har stukket efter den.

Disse hof- og ridderskikke er hurtigt gået over til at blive folkelige forlystelser; i det følgende skal en del materiale herom fremdrages.

Foruden quintanfigurerne i tyrkerskikkelse havde man forskellige tyrker- og morianhoveder af træ eller papmaché; under øvelse og opvisninger forbandt man stikningen til figurerne med skydning og hugning efter disse hoveder, som enten var opstillet på jorden eller på pæle. Deltagerne kunde opnå en betydelig færdighed i at ramme disse med deres hug-, stik- og skydevaaben³¹.

Forøvrigt havde man i riddertiden i England og Tyskland også „levende quintaner“, personer, som sad eller stod stille, iført rustning og forsynet med skjold, hvormed de afparerede de stød, som modparten gav dem. Man kaldte dem „the human quintains“³².

3.

Inden vi vender tilbage til det danske stof, skal skikkens forekomst i de forskellige lande, både som hoffest og som folkelig forlystelse, kort omtales.

Frankrig.

I Frankrig, riddertidens forjættede land, har man ikke få middelalderlige efterretninger om quintanridtet. Digteren Villon (født ca. 1431) taler i „la ballade des pauvres housseurs“ om ridderspillet „de jouter à la quintaine“³³, men forøvrigt nævnes skikken allerede i en roman fra ca. 1200: Chanson de geste af Girard de Roussillion³⁴. Så tidligt som i det 13. århundrede skal borgerne i Frankrig have efterlignet riddernes leg og stukket til „faquins“ på hesteryg³⁵.

I den også i Danmark meget afholdte folkebog om „Kejser Octavian“, der går tilbage til et oldfransk heltedigt fra 13. århundrede, omtales quintanridtet: „Kong Dagobertus lod oprette en starck Støtte udi en skøn Have / oc der bleffue tu sterke Pantzere ved den samme Støtte bundne / oc ved de tu Pantzere bleffve to stercke Skiolde feste“. Florens „rende saa ridderlig imod den Støtte / at hand igiennem

rende de tu Pantzere / oc de to ny Skiolde / at de Pantzer oc Skiolde fulde slet ned"³⁶.

I stormagtstiden holdtes store „Carrousels“ i Louvre, pragtfulde fester, som blev forbilledet for andre landes hoffer. Man stak til saracenere, som var klædt i romersk brynje og havde laurbærkrans om panden. Det eneste tyrkiske ved dem var halvmånen i skjoldet³⁷. Ofte var der to partier, som kappedes om at vinde; ved en karrussel i Paris 1612 var der således et selskab, bestående af „Chevaliers de la Gloire“ og et andet, der kaldte sig „Chevaliers du Soleil“³⁸. Ringridning, „jeu de bague“, hørte også med; deltagerne sad i en hestetrukken karrussel og stak til rings³⁹. Da Frederik IV 1692 besøgte Angers, holdt man „Ring- und Kopfrennen“ til hans ære, — det sidste antagelig den skik at hugge efter morianhoveder⁴⁰. Visse herskaber i Bretagne havde op til revolutionen ret til at fordre af deres undergivne, at de skulde forlyste dem med mer eller mindre frivillige quintanridt, både til hest og på skib. Seneskalken over St. Brieu opfordrede i et endnu bevaret dokument fra ca. 1700 alle fiskerne at møde til hest på Place du Pilory og stikke mod et til dette formål opstillet bræt med en blomstersmykket lanse, således som det havde været skik fra gammel tid. I benediktinerklostret St. Jacut ophængte munkene, der også havde „droit de Quintaine“, en tønne eller et bræt og malede med pibeler en cirkelrund skive, som fiskerne skulde ramme. Den der vandt førtes i triumf over til Isle de la Justice, hvor han blev sat på en trone og beværtet. — Andetsteds i Bretagne stak folkene til en strådukke („jacquemart“) eller et bræt med et ophængt skjold⁴¹.

Det synes at have været skik, at der til bryllupper blev stukket til quintanen⁴², og i Bretagne havde de nybagte ægtemænd ligefrem pligt til at udøve legen påskemandag⁴³; var det til vands, skete det i bar skjorte⁴⁴.

At stikke til quintanen fra både („quintaine d'eau“, „frappe-pal“) nævnes allerede i et fransk middelalderhåndskrift fra 1338 (i Oxford)⁴⁵. Quintanen var en pæl i vandet, og deltagerne, der stod op i en båd, som blev drevet ned mod pælen, måtte med deres lanse ramme et skjold, der var ophængt på pælen, således som det ses på et billede fra 15. århundrede i hertuginde af Burgunds Livre d'heures i Chantilly⁴⁶. Den omtalte „frappe-pal“ bestod kun af en pæl i vandet, som skulde rammes⁴⁷. Under alle omstændigheder faldt deltagerne i vandet til stor munterhed for de adelige tilskuere, og velsagtens også — det siges

ikke — for deltagerne selv. Flere steder måtte som omtalt årets nybagte brudgomme stikke til quintanen i både; festen fandt ofte sted hver påske- eller pinsemandag eller til fastelavn. Andre steder måtte fiskerne „sauter à l'eau“ eller „courir la quintaine“ for at slippe for at betale afgift til deres lokale herre; også fiskehandlerne kunde slippe for at betale for deres ret til at sælge fisk på denne måde⁴⁸.

Fra over ti forskellige steder i Bretagne kendes denne skik, som først ophørte ved den franske revolution. Også i Loire-egnen i Midt-frankrig (Touraine) har skikken været levende op til 1789; første kendte vidnesbyrd herom går tilbage til omkr. 1260. Det var især møllerne, flodskipperne og fiskerne, der måtte stikke til quintanen fra både⁴⁹.

England.

Skikken at forlyste sig med quintanridt har været brugt i England til bryllupper⁵⁰; havde man ikke andet, stillede man en stang i en oprejst tromle og stak til den. I 12. århundrede skal borgerne i London have praktiseret skikken⁵¹, og i et manuskript fra 1338 nævnes „running at the quintain on foot“ og stikken til „a moveable quintain“⁵². 1575 morede dronning Elizabeth sig over quintanridt i Kenilworth⁵³.

Ved militæret har man endnu quintanridt som øvelse⁵⁴. Som folkeforlystelse holdt skikken sig langt op i 18. århundrede, måske længere⁵⁵. Askeonsdag satte bondedrengene en figur, „Jack-a-lent“ op og stak til den med en stok⁵⁶. Særlig hyppigt har man anvendt den simple form: en bjælke i en tap vandret på en pæl. Dog kendte man også figurer. Man brugte betegnelserne „quintane“, „whintane“, „quintal“⁵⁷.

Den fra Frankrig omtalte skik at stikke til quintanen fra både („the water quintain“) kendes også fra England, hvor især de unge londonere dyrkede den i påskeferien⁵⁸. En beretning fra 1253 skildrer, hvorledes der midt i Thiemsen blev sat et skjold på en pæl; båden blev drevet hurtigt ned mod den ved kraftige åreslag og ved tidevandets voldsomhed. I forstavnen stod en ung mand med lanse og sigtede på skjoldet. Kunde han ramme dette og undgå at falde i vandet, var hans højeste ønske opfyldt, men ramte han ikke, så lansens ikke knækkede, faldt han i vandet og måtte fiskes op. I et manuskript fra 13. århundrede (i Royal Library) afbildes et sådant quintanløb⁵⁹.

Tyskland.

Fra fyrstefesterne i Tyskland i baroktiden kendes både almindelige quintanridt⁶⁰, ridt mod tyrker- og morianhoveder⁶¹ og karrusselridt⁶², men ellers viser de ældste beretninger om quintanstikken, at skikken der også meget tidligt er blevet folkelig. Ca. 1280 nævnes således fra Magdeborg blandt de rige borgersønners pinselege „Roland“ (den almindelige tyske benævnelse for quintan) og „Schildenbaum“ (velsagtens en pæl med ophængt skjold at stikke efter)⁶³.

Ca. 1555 nævnes fra Münster, at de rige borgersønner holder fastelavn med Rolandsleg⁶⁴. Den skildres således:

„På torvet stod der en træfigur, som de kaldte Roland; den havde begge hænder udstrakte og stod på en jerntap, så den kunde dreje rundt. I højre hånd holdt den en rund skive, noget større end en tallerken, i venstre hånd havde den en narrebriks hængende. Der stod lange spyd parat, med hvilke de i løb efter hinanden stak til skiven i Rolands højre hånd. Figuren drejede så rundt og slog med briksen i den venstre hånd. Hvis så den, der havde ført stødet, ikke hurtigt nok var stukket af, fik han et ordentlig slag på ryggen eller i nakken, så enhver lo“.

Også i Lybæk stak patricierne til Roland på torvet ved majfesten⁶⁵; i den ene arm havde han en ring, i den anden en pose mel til at ramme den, som ikke traf ringen men armen.

I en „Trachtenbuch“ fra ca. 1560 vises, hvordan man til fods stak efter „den vilde nar“, — altså en quintan i vildmands- eller narre-skikkelse⁶⁶. Men ellers var Roland-navnet nok det mest brugte.

Man har foreslået at udlede det af det latinske verbum rotulare, tysk rollen (i betydningen „dreje rundt“), hvorimod man har afvist forbindelsen med den berømte Orlando eller Roland, Karl den stores nevø, som blæste i sit horn Olifant ved Roncevalles, — bl. a. med den begrundelse, at figurerne i så fald vilde have været udstyret med hornet⁶⁷. Det er muligt, men en forbindelse med helteskikkelsen synes dog naturlig; figuren har fået et kælenavn, ligesom man i England kaldte den Jack, og ligesom man andetsteds i Tyskland havde en Goliath eller en Judas og i Sverrig en Ture og en Matte (se senere). Roland, der var kendt fra den udbredte folkebog om Karl den store, spiller en vis rolle i den folkelige fantasi, og der er ikke noget unaturligt i, at man har benyttet hans navn. Selv i Danmark findes der sagn om ham⁶⁸.

Især i mange nedertyske byer og landsbyer har der stået Roland'er,

fra Thüringen til Slesvig, i Sachsen, Brandenburg, Pommern og Vestprøjsen, helt over til Königsberg; ialt kendes en ca. 140⁶⁹. Deres plads har været på torvet foran rådhuset eller på fælleden midt i landsbyen. Endnu findes enkelte af de gamle træfigurer, således den primitive fra landsbyen Potzlow (Uckermark) og den morsomme fra Nordhausen (Harz)⁷⁰, men de fleste er i tidens løb blevet erstattet med stenfigurer, der selvfølgelig ikke har været drejelige. Således kan som eksempel nævnes, at Rolandfiguren i Bad Bramstedt (Holsten) blev opstillet i sten 1693, da den gamle træ-Roland var faldet om; denne skildres i 1666 som „sehr alt und schwach“⁷¹. Sagnet fortæller, at Roland'en drejer sig om hver midnat, når klokken slår 12⁷²; måske ligger heri en mindelse om, at den oprindelig har kunnet dreje sig om sin tap. — Ingen af de bevarede figurer går længere tilbage end til 15. århundrede, de fleste er noget yngre.

At træfigurerne er blevet erstattet af stenfigurer er et bevis på, at den oprindelige mening med dem må være gået tabt. Mens de oprindelig har tjent som forlystelse og måske øvelse for borgerne, er der efterhånden lagt en helt anden betydning ind i dem.

1404 blev den i 1366 brændte Roland i Bremen erstattet af en sandstensfigur (den nuværende, af alle turister kendte, er fornyet i 16. årh.), og en geskæftig borgmester fabrikerede et falsk dokument fra år 1111, hvorefter Rolands kejserlige skjold skulde symbolisere den frihed, kejseren skulde have givet byen⁷³. Rolandsfiguren blev altså ophøjet fra en lystig turneringsgenstand til et symbol på stadens frihed. Denne forklaring slog hurtigt an, og efterhånden fik mange byer i god tro rejst sig Rolandfigurer, selv om de ikke havde kendt dem før, som et synligt symbol på deres stadsrettigheder, deres særlige stilling over for landsdelens fyrste eller som tegn på deres specielle juridiske rettigheder („Blutgericht“). Hvad det sidste angår er figuren ikke opfattet som et abstrakt symbol, men som et i højeste grad håndgribeligt tegn, idet figuren simpelthen må have forestillet bødlen med retfærdighedens skarpe sværd eller tugtende ris i hånden, en advarsel til forbrydere og voldsmand og en betryggelse for godtfolk. „Kagen“, skampælen som de offentlige afstraffelser foregik ved, stod altid på torvet, og det er intet under, at den gamle quintanfigur, som mange steder stod dér, har fået overført nye funktioner. Man har op igennem tiden virkelig troet, at Rolandfiguren skulde opfattes symbolsk, og mange byer, der ikke har haft en quintan til forlystelse, har overtaget

den med dens nye symbolske betydning. Det er derfor let forståeligt, at man fuldstændigt har glemt den oprindelige mening med Roland-skikkelsen.

Endogså på herregårde kunde de gamle quintanfigurer opfattes som et pant på gårdenes af kejseren givne rettigheder; man troede således, at hvis figuren på gården Wolde på grænsen mellem Meklenborg og Pommern blev stjålet, vilde gården miste sine privilegier⁷⁴.

Det er svært at sige, hvor mange af de nu stående Rolandfigurer med sværd og skjold der virkelig er gamle quintaner eller har erstattet tidligere quintaner. Nogle af dem kan ikke frakendes et ret majestætisk udseende, mens andre har et mere komisk anstrøg og virkelig har en vis lighed med de almindelige quintaner⁷⁵, — ja nogle har endda som i Magdeburg og Halberstadt narrefigurer på bagsiden⁷⁶. Gennem tiderne har både den lærde og den læge tysker med næsten hellig ærefrygt og stolt lokalpatriotisme betragtet deres Roland'er. Al den historiske romantik, man har kunnet opdrive, har omsvævet disse figurer, som snart er tolket som værende afbildninger af bestemte kejsere, konger eller riddere, snart af gamle germanske guder, som f. eks. Tor⁷⁷. De har været anset som vartegn, som repræsentanter for tysk retsbevidsthed, som gamle by- og torvekors, — ja endda som forposter i den tyske grænsekamp⁷⁸. Der har næppe været grænser for den skarpsindighed, man har opbragt for at tolke disse figurer⁷⁹. Skønt Jostes allerede 1906 bidende ironisk og vittigt har påvist det uholdbare grundlag for dette, kan man stadig i tyske videnskabelige og populære værker læse de mest dybsindige tanker om de i hvert fald oprindeligt så uskyldige figurer, der efterhånden er kommet til at indtage en ærværdig stilling i tyskernes nationale bevidsthed.

Der kan dog som påvist ikke være tvivl om, at en del af dem ikke har noget direkte med quintanerne at gøre, forsåvidt som de er oprejst efter forbillede fra de steder, hvor overgangen fra forlystelsesfigur til symbolsk figur har fundet sted og ikke som afløser af gamle quintanfigurer.

I ret tidlig tid er Roland som symbol trængt ud over Tysklands grænser, især i de lande, hvor den tyske indflydelse har været stor. I Ragusa i Dalmatien står der således en „Orlando“, og i Lombardiet skal der i mange af de største byer fra gammel tid have stået sværd-bevæbnede Rolander, repræsenterende „jus supremum quod jus gla-

dii⁸⁰. De danske „kagmænd“ og de svenske „spögubber“, som senere skal omtales, må også anses som udløbere af den tyske skik.

Det morsomme er, at Rolandstikningen („Rolandreiten“) endnu op til vor tid har holdt sig levende enkelte steder på nedertysk område, uden at man tilsyneladende har sat skikken i forbindelse med figuren, nemlig i Ditmarsken og Holsten⁸¹. Herfra kendes skikken i det 16. århundrede som fastelavnsforøjelse⁸².

En vise fra ca. 1650, men omhandlende forholdene i Ditmarsken ca. 1560—70, taler om skikken „na dem Roland striden“⁸³. Den folkelige skik menes at være udbredt ved påvirkning fra hoffet i Gottorp, hvor man forlystede sig med „Türkenstechen“ efter tyrkerhoveder, med quintanstikning og karrussejridt⁸⁴.

Rolandstikningen skildres fra Meldorf i Ditmarsken (ca. 1870) således⁸⁵:

Hvert år til fastelavn foranstalter de unge mennesker Rolandsridt i Meldorf. Roland er en mandshøj egetræsdukke, bevæbnet med spyd og skjold; skjoldet er et firkantet bræt, som sømmes fast til højre hånd, og i spydet hænger der en askepose. Figuren ligner en ditmarsk bonde med skæg, kridtpibe i munden, en rundpullet hat med en hestehårsdusk på hovedet, en rødbrun vams og hvide benklæder⁸⁶. Roland føres først i vogn rundt i optog gennem byen⁸⁷, fulgt af deltagerne, som er til hest og forsynet med små lanser, „Rolandstösser“, drejede stave af ca. 2 tommers tykkelse og 3 fods længde; i spidsen sidder der en lille finger-tyk bolt, som rager lidt ud over træet.

Figuren anbringes på et postament, som er gravet ned i jorden, hvorefter ridtet begynder. Deltagerne rider forbi Roland og støder efter træpladen med kraft, hvad der kræver gode armmuskler og giver ømme hænder. Jo stærkere man støder, jo mere chance har man for at splintre pladen, men jo sværere er det at komme bort, inden figuren har drejet sig. Det er en stor skam at få et dask af askeposen i nakken. En dreng bringer figuren til ro efter hvert stød. Hestene er ofte bange for den.

Den der støder skjoldet ned, bliver Rolandskonge; hos ham opbevares figuren til næste år.

I Windbergen ved Meldorf er Rolandstikningen en endnu levende skik på pinsemandag. I optoget er der en fanebærer, som svinger fanen kunstfærdigt; en „oberst“ med skærf og blomster leder processionen. Rolandfiguren køres rundt i musikvognen. Rytterne rider på blomstersmykkede heste. Før selve Rolandsridningen holdes en tale for deltagerne. Disse er bevæbnede med en ca. en meter lang „Stöter“ med jernspids og beskyttelseslæder over håndfæstet; vægten af denne stav er forskellig efter deltagernes størrelse. Det gælder om at støde Rolands asketræsskjold itu, og den der gør det bliver „König“ og får en pengepræmie. Der tages dog også hensyn til, hvem der kan få figuren til at snurre rundt flest gange uden at blive ramt af askeposen⁸⁸.

Det fortælles, at karlene i Windbergen i begyndelsen af 19. århundrede

bad Meldorferne om at måtte låne deres Roland, hvad disse nægtede dem⁸⁹. De lavede så deres egen figur.

Også andetsteds fra kendes skikken. I Sude ved Itzehoe stak man til Roland ved forårstid, i Bramstedt pinsetirsdag⁹⁰. I Garding lavede man 1840 en Roland i jægerskikkelse; den er nu på museet i Altona⁹¹. Videre kendes skikken fra seneste tid i Wesselburen⁹², Eiderstedt, Stapelholm, Elbmarsken, det sydlige Stormarn, i Segeberg, Neumünster og Innien ved Rendsborg. I Kiel stak man endnu 1935 til en Roland i skikkelse af en prøjsisk grenadér⁹³. I egnen omkring Eutin og Pløn stak man til en tyrkerfigur („Türkenreiten“)⁹⁴.

Andetsteds har daglejere og karle, der ingen heste havde, lavet en primitiv karrussel ved at sætte et hjul vandret på en pæl og binde en bjælke til. Når hjulet snurrede rundt, kunde den, der sad på bjælken, støde til Rolands skjold⁹⁵. I Lilienthal (ved Pløn) har pigelavet lavet en karrussel af forstellet på en høstvogn, hvis ene hjul blev gravet ned i jorden; på det andet hjul var vognstangen fastbundet, og i hver ende af det var en agestol. Pigerne satte sig deri, karlene drejede hjulet med vognstangen rundt, og pigerne stak til ringe, ophængt i to galger, under farten. De kunde også slå til tønde eller stikke til Roland på samme måde⁹⁶. Også i Danmark har man lavet en lignende primitiv karrussel og anvendt den ved tøndeslagning, således på øen Gøl ca. 1860⁹⁷.

I Nordtyskland har man forøvrigt — også på landet — stukket, slået eller skudt efter tyrkerhoveder til hest⁹⁸. Også i Tønder skal dette have været skik⁹⁹.

En sammenblanding af ringridning og quintanstikning træffes i den følgende beretning, nedskrevet af Frederik Dreier (1849—1926); den er stedfæstet til Pahlen i Tellingstedt sogn, syd for Ejderen. Som ganske lille besøgte Dreier sin bedstefader, der boede dér¹⁰⁰:

„I Indgangen eller Forstuen stod en Træfigur i Mands Størrelse paa en Tap i et rundt Fodstykke, saaledes at den var let at dreie rundt. Hvide Benklæder, rød Frakke, hvide Handsker og 3-kantet Hat, kaldet Roland. Armene vare udstrakte, den ene Haand holdt en Ring, og den anden en Pose, indeholdende Aske. Naar Rytteren, der i Forbifarten skulde søge med en Landse at tage Ringen, feilede denne og stødte mod Haanden, svingede Figuren rask om og slog Rytteren med Askeposen til Jubel for Tilskuerne“.

Det er omtrent samme slags forlystelse, som vi har truffet på Møn,

blot at det dér var en jomfrufigur. En jomfru kendes dog også fra Tyskland:

Omkring midten af 19. århundrede stak karlene i Kahlhorst ved Lybæk til st. Hans efter en „jomfru“, udskåret af et bræt. Det gjaldt om med en træhammer at ramme „das Herz“, en pløk, som var sat ind i et hul i figuren, anbragt på obskøn måde. Det kaldtes „Jungfernstechen“, „-schlagen“¹⁰¹.

Behændighedsforlystelserne til fastelavn kan antage de mest forskellige former. Som et kuriosum kan fra højdedraget Fläming (mellem Berlin og Dresden) omtales følgende skik, der på en måde kan siges at stå i forbindelse med de her omtalte skikke¹⁰²:

Til påske og pinse sætter karlene i landsbyerne i Fläming en af træ udskåren og broget malet hane op på en mandshøj pæl med gevind; de rider forbi i skarpt trav og forsøger at slå hanen løs med hånden, så den drejer sig af gevind. Da den skal drejes ca. 15 omgange, er det svært.

En slags quintanløb til vands kendes også fra Tyskland. På Starnbergersee i Bayern kaldte man det „Panzen-“ eller „Banzenstechen“. En slags øltønde, „Panz“ eller „Banz“, blev anbragt på en pæl i vandet. Fra lette både i stærk fart forsøgte fiskerne, stående i agterstævnen, at gennembore tøndens. Ramte de ikke tøndens i midten, drejede den rundt, så de faldt i vandet, og var stødet ikke så kraftigt, at tøndens blev gennemboret i midten, slog slaget dem bagover i søen¹⁰³. Her og ligeledes på Ammersee kunde tøndens også flyde frit omkring på bølgerne; det gjaldt om at stikke den så kraftigt, at den gik i stykker. Deltagerne faldt meget let i vandet¹⁰⁴. Samme skik nævnes fra München 1530, hvor fiskerne, klædt i blåhvide lærredsbukser og vamse (de bayriske farver) stak til en blåhvid, drejelig tønde på Isar-floden til ære for kejser Karl V¹⁰⁵. Skikken kendes i de østrigske alper (i Gailtal i Sydkærnten og i Windisch-Feistritz), hvor den kaldes „Kufenstechen“ (Kufe = tønde)¹⁰⁶.

Fra Nordtyskland kendes en anden slags stikning; på Trave-floden ved Lybæk roede to unge mænd omkap hen til en pæl, til hvilken der var befæstet en krans¹⁰⁷.

Sverige.

Ved det svenske hof har man naturligvis også kendt quintanridt

og de andre omtalte ridderskikke. Ved dronning Christinas kroning 1650 var der et ridderspil, hvor man bl. a. „rænnde efter hufvuden“ (tyrkerhoveder), og op igennem århundredet holdtes mange karrusseller¹⁰⁸. Da Carl XI besteg tronen, var der et pragtfuldt karrusselridt, som han lod beskrive i et værk med kobberstik af Ehrenstrahl: „Certamen equestre cæteraque solemnita“. Hans rustning og lanse fra festen er bevaret i livrustkammeret i Stockholm¹⁰⁹. Ved Gustav III's pragtlystne hof holdt man i 1770'erne både quintanløb og karrusselridt¹¹⁰. I livrustkammeret er der endnu bevaret tyrker- og morianhoveder herfra¹¹¹.

Fra nutidens Sverrig findes der ikke oplysninger om folkelig quintanstikning. Derimod haves kendskab til flere Roland-figurer. I Visby skal der ved middelalderens slutning have stået en Roland på fiske-torvet ved havnen¹¹², og den kæmpemæssige figur i Skänninge, „Turelång“, der er beskrevet og afbildet hos Olaus Magnus 1555, har sikkert også været en Roland. Han var af træ, siges der og så høj, at et menneske gik ham til knæet¹¹³. Han bar en kølle i den højre hånd og en ølkande i den venstre; foran ham afstraffedes misgerningsmænd, især ægteskabsbrydere. 1648 blev der støbt en broncefigur, „Kopparmatte“ til kagen på Stortoget i Stockholm; i den opløftede højre hånd holder han et ris¹¹⁴. Fra midten af 18. århundrede er der bevaret en 145 cm høj træfigur fra Ingelstad i Småland, hvor den har stået på kagen; den menes at være en efterligning af „Kopparmatte“, skønt den er anderledes påklædt¹¹⁵. Folkelige fremstillinger af lignende figurer findes på malerier fra ca. 1645—1870 i huse i Hälsingland, Dalarne, Värmland og spredt i andre svenske provinser¹¹⁶. Disse figurer kan være fremstillinger af quintaner, men det er dog nok sandsynligst, at de er lånt fra Tyskland i en tid, hvor den sekundære symbolske betydning som rettens vogter o. s. v. er tillagt Rolanderne. De må sikkert opfattes som billedlige fremstillinger af bødlen og kan sammenlignes med de danske „kagmænd“. „Kopparmatte“ kaldtes simpelthen et „justitiebeläte“.

Den sydvestskånske skik at „sticka preussaren“, som vistnok er lånt fra Danmark i sen tid — navnet kunde tyde på et eventuelt lån under de slesvigske krige, hvor prøjsen var ærkefjenden (jfr. stråmanden i Valby) — og som hørte op i begyndelsen af dette århundrede¹¹⁷, er ikke et quintanridt; „Preusstickningen“ bestod i at tage ringe fra et apparat, som blev hængt op i en snor over vejen. I et

hulrum var ringene anbragt; den nederste holdtes fast med en fjeder og kunde tages med lanse, hvorpå en ny gled ned. På apparatet var der malet en mand, som skulde forestille en prøjser¹¹⁸.

Som juleleg kendte man i Midt- og Nordsverrig at „sticka skomakaren“ eller „sticka ögonen ur skomaren“¹¹⁹. Deltagerne vendte ryggen til og skulde prøve at ramme en halmfigur. Legen minder om en dansk julestueleg at „stikke Palles øje ud“¹²⁰; den bestod dog i at ramme et lys med et kosteskæft, som blev holdt mellem deltagerne ben. Disse julelege har næppe noget med quintanskikken at gøre.

4.

Som hofforlystelse har man i hvert fald i 16. århundrede kendt quintanløbet, eller „Kvintløbet“, som det kaldtes, i Danmark¹²¹.

Hoffets fastelavnsforøjelser bestod i maskeringer, dystløb til hest, ringrenden og stråmandsstikken¹²²; men de rigtige karrusseller synes først at være kendt fra århundredets slutning, f. eks. 1596 ved Christian IV's kroning og 1634 ved „det store Bilager“. Ved denne lejlighed så franskmanden Charles Ogier de unge adelsmænds øvelser på ridebanen ved Københavns slot, hvor de huggede og skød efter hoveder af pap eller halm og stak til en menneskelig figur på en pæl for enden af banen¹²³.

Under Frederik III fejrede man trods de for landet dårlige tider store hoffester; et rigtigt karruseldridt fandt sted 1663 i Kongens Have. Damerne stak til rings, siddende i smukke triumfvogne¹²⁴. Men det var især under Christian V, at karruseldridtet var yndet. Op ad vindeltrappen på Rosenborg slot hænger en række små malerier af forskellige rytterfærdigheder fra den tid, bl. a. quintanløb og stikken til morianhoveder, udført af kongen selv, hans sønner og hoffets herrer¹²⁵. En pragtfuld karrusel skildres i en håndskreven foliant som afholdt 13/4 1685 på Kongens Nytorv i anledning af Christian V's fødselsdag; kongen skulde have udmærket sig ved at spidde, hugge og løfte ni hoveder, opstillet som et spil kegler¹²⁶. Der var også quintanridt. Imidlertid fandt denne karrusel slet ikke sted, da der var hofsorg i anledning af enkedronning Sofie Amalies død, så manuskriptet har snarest været at opfatte som dispositioner til den måske mest storartet planlagte ridderfest i Danmark¹²⁷.

Biskop Jens Bircherod omtaler regelmæssigt i sine dagbøger kronprins Frederik (IV)'s årligt gentagne „kostbare“, „herlige“, „stadselige“, „prægtige“ Carrousseller, således 1695 i Ny Amager (Frederiksberg) og 1701, 1702, 1703 i slottets ridehus¹²⁸. Også i 18. århundrede var der sådanne ridderspil i København; det sidste store afholdtes 1791¹²⁹, men endnu på Frederik VI's tid foranstaltede hoffet sådanne mindre til egen fornøjelse. I slutningen af Frederik VI's regeringstid var prins Frederik (VII) en af hovedmændene i en karrussel¹³⁰, og Christian IX øvede sig som ung rytterofficer med quintan og tyrkerhoveder. Endnu op til midten af forrige århundrede fremstilledes tyrker- og morianhoveder af træ og papmaché til denne brug¹³¹. En 10—20 sådanne hoveder findes nu opbevaret på Tøjhusmuseet i Kbhvn., og sammesteds står der en del javeliner, samt to quintaner, negre i romersk dragt med sværd og skjold; man skulde ramme dem på skjoldet, hvorefter de snurrede rundt på midten og slog med sværdet. De kan ikke nøjagtigt tidsfæstes, men går nok tilbage til Christian V¹³².

Også adelen har efterlignet hoffets karrusseller; i den fynske herregård Ørbækklundes park træffes således en plads, som kaldes karrussellen endnu; den er cirkelrund og omgivet af en træbeplantning, og i midten står et træ. Endnu for få år tilbage sad den gamle jernkrog i dette træ som et minde fra den tid, hvor man red til rings dér¹³³.

Under czar Peter den stores besøg i København 1716 forlystede hoffet sig med en karrussel til vands; deltagerne sad i små joller, den danske dronning Louise således sammen med czaren. Festen fandt sted i kanalen ved Rosenborg slot¹³⁴.

Som kuriositet kan nævnes, at det 1706 blev foreslået at opsætte vejviserfigurer på korsvejene i landet, og disse figurer skulde være morianer med skilte i hænderne. De ligner forbløffende quintanfigurer¹³⁵.

I det foregående er de såkaldte „kagmænd“ i Danmark flere gange nævnt. Det var figurer, som stod på toppen af købstædernes straffestod, „kagen“, i reglen på torvet. Oprindeligt var kagen en „skampæl“ på en underbygning, så offentligheden kunde nyde godt af synet, når en synder blev afstraffet og udstillet til almindelig beskuelse. I tidens løb blev kagen stadig kunstfærdigere, og mange steder satte man „kagmanden“ op på pælen¹³⁶. Ordet „kagmand“ betyder simpelt hen skarpretter, og figuren har da i reglen også haft et ris eller et rettersværd i hånden. At figuren, som man kan vente, er overtaget fra

Tyskland (ligesom de svenske „spøgubber“) fremgår af at flere af dem direkte kaldes Roland'er; naturligvis har de ikke umiddelbart noget med quintanerne at gøre, da de må være lånt på et tidspunkt, hvor figurerne i Tyskland havde fået den omtalte symbolske betydning i folks bevidsthed.

Sådanne kagmænd træffes bl. a. fra følgende danske købstæder:

Slesvig: en Roland-figur.

Flensborg: mandsfigur med sværd i den ene og ris i den anden hånd.

Tønder: 1699 blev der på byens kag opstillet en figur, kaldet Roland¹³⁷.

Han var i datidens klædedragt, med trekantet hat og køllert med mange knapper, med bælte og sabel. Det er sandsynligvis den Roland-støtte, som man fandt 1897 på rådhusets loft og førte til Thaulow-museet i Kiel¹³⁸, men som nu findes på Tønder museum¹³⁹.

Ålborg: på kagen sad et hæsligt fjæs med vrængemund (nu på byens museum). Det var vist ikke en hel figur¹⁴⁰.

Odense: en Rolandfigur.

Assens: en forgyldt kagmand¹⁴¹.

Rudkøbing: en kagmand nævnes endnu 1722.

Køge: på den i det 16. århundrede af hugne kvadersten opmurede statelige kag (med indvendig trappe op til platformen) stod skampælen, forsynet med lænker, halsjern og ris, samt med en kagmand, bevæbnet med et ris. Figuren tjente som vartegn for de rejsende håndværkssvende. Kagen forsvandt 1798 eller 1799, men da havde figuren været forsvundet flere år¹⁴².

Nakskov: en kunsthæderigt udskåret mandsfigur, med strømperne på hælene, opsmøgede ærmer og ris i næven.

5.

Ingen af de her fremdragne både fornemme og folkelige skikke ligner direkte den danske skik at stikke til stråmanden. Mere lighed har de tilsyneladende med et par tyske skikke, som skal refereres her:

I Anhalt stak pigerne til pinse med tilbundne øjne med træsabler efter en pige, som var udklædt som gammel jomfru, eller efter en dukke¹⁴³. I Wettin mellem Halle og Eisleben har bønderne til pinse stukket til en stråmand med tilbundne øjne; det gjaldt om at vælte den. Legen kaldtes „den Mann stechen“¹⁴⁴. I egnen omkring Striegau (Slesien) har man kendt en lignende skik til pinse: en stråmand, klædt i rød hue, optræder som Goliath, køres i vogn med en nar som kusk til retterstedet og dømmes til døden. Han bindes til en pæl, og karlene søger med tilbundne øjne at ramme ham med et spyd. Den der træffer ham vælges til konge. Det kaldes „Goliathsteche“¹⁴⁵. I Siegesdorf i Chiemgau (Bayeri) er deltagerne ved en lignende leg forsynet med en kæmpestor papcylinder over hovedet¹⁴⁶.

I Ditmarsken kendes en leg „Jud ut de Luuk smiten“, udført om forsommeren¹⁴⁷:

En galge bygges af to stolper og en tværbjælke. Fra denne, der sidder i 3—4 m's højde, hænger et tov ned, hvori der er bundet en tom tønde uden låg og bund. En stråfigur med bukser og jakke og et mester Jakel-ansigt med krum næse (han kaldes Judas) sidder inde i tøndens, så hovedet rager ovenover og benene nedenunder. Deltagerne er bevæbnede med tykke køller; de stiller sig op i 5—8 m's afstand og kaster køllerne mod tøndens efter tur, så den efterhånden knuses og falder ned. Tilbage bliver så Judas, og han slås også ned. Den der får slået den sidste stump ned, er sejrherre.

Gustav Fr. Meyer sætter denne leg, der påfaldende minder om vor nordsjællandske og anholtske stråmand i tøndens, i forbindelse med den såkaldte „Judasjagen“, en symbolsk leg, hvor en figur, der forestiller vinteren, bliver brændt¹⁴⁸. Og det er sandsynligt, at den over store dele af Europa kendte skik at „bære døden (eller vinteren) ud“ (Todaustragen), „begrave fastelavnen“ (Fastnacht begraben) o.lgn.¹⁴⁹ genfindes heri, ligesom i de øvrige anførte eksempler, i hvert fald i den såkaldte „Goliatstech“ fra Striegau. Der er mange eksempler på vinterens begravelse¹⁵⁰. Her skal kort refereres enkelte vidnesbyrd. Meningen har været, at figuren skulde symbolisere den heldigt overståede vinter, som man nu kunde begrave. Men mange steder personificerer den også fastelavnen, den muntre og fede tid; figuren kaldes Bacchus, fordi han anses som fastelavnens gud. Han begravnes under tilsyneladende sorg fra deltagernes side: den dejlige tid er forbi, og den magre fastetid begynder. Især i de katolske lande har der været stor forskel på fastelavnen og fasten.

I Westfalen begravede, brændte eller druknede man en stråfigur, som man kaldte „Bruder Fastnacht“, „Bacchus“ ell. lign. askeonsdag. Begravelsen fandt sted under grov bespottelse og som en karikatur af en rigtig begravelse¹⁵¹.

I Oldenburg bar man Bacchus-stråmanden til nærmeste å eller dam og kastede ham i vandet; han blev båret af ligbærere, og en narrepræst holdt tale, mens følget græd. Det nævnes også, at han blev opbevaret i en lade til næste år¹⁵².

I Holsten (Matzwitz ved Lütjenburg) var en stråmand med i fastelavnsoptøget, siddende på en arbejdsvogn; efter at han havde gjort hele tiggerrundturen fra gård til gård med, blev han druknet i gadekæret¹⁵³.

De i begyndelsen af dette afsnit nævnte skikke kan ikke i et og alt sammenlignes med vor danske stikken til stråmanden. Ceremoniellet

er ganske anderledes; deltagerne slår i blinde efter figuren (ligesom man mange steder i Danmark kender at slå med tilbundne øjne efter en potte). De er ikke tilhest. Der er ingen behændighedsprøve forbundet med at stikke eller vælte stråmanden som i Danmark, og en begravelse af figuren kendes ikke i Danmark.

6.

Der er mange eksempler på, at hof- og ridderskikke er optaget og efterlignet efter bedste evne af folket og har levet videre som folkelige skikke, især til fastelavn, således f. eks. ringridningen, sømændenes dystløbsturneringer, ombæring af Bakkus på tønden (efter hoffernes „triumfer“, „trionfi“-optog).

Spørgsmålet skal nu drøftes, om stråmandsstikningen i Danmark kan regnes med til disse „sunkne“ skikke, eller om den kan sættes i forbindelse med den i sidste afsnit omtalte symbolske handling at begrave vinteren, således som det er blevet hævdet, herhjemme f. eks. af J. S. Møller¹⁵⁴.

Hvad der taler imod det sidste er, at der ellers ikke i den overvældende mængde folkemindestof, som i ældre og nyere tid er samlet i Danmark, kendes eksempler på, at man har brændt, begravet eller druknet en figur, der har været tænkt som en repræsentant for vinteren. Skikken synes især at findes i Mellem- og Sydtyskland, Bøhmen og de slaviske lande, i store træk vel på katolsk grund.

Paludan-Müller nævner ganske vist fra Kerteminde (se det danske materiale i afsnit 1), at stråmanden brændes om aftenen. Denne enestående oplysning kan desværre ikke kontrolleres, men er ikke usandsynlig, selv om man ikke kan forlange absolut troværdighed i et litterært værk. Der nævnes dog intet om, at stråmanden skulde personificere noget. Opbrændingen kan være rent spontan; måske har man haft hekseenes bålferd til st. Hans i tankerne (at brænde en heksefigur kendes fra Nyborg ved midten af 19. århundrede st. Hans-aften, og vel også i Kerteminde).

Fra Svendborg fortælles, at man i 1880'erne har kørt den populære fastelavnsfigur Bakkus omkring på en tønne gennem gaderne for til sidst at kaste ham i havnen¹⁵⁵. At sammenstille dette eksempel med de i 5. afsnit nævnte tyske skikke at begrave Bakkus (= fastelavnen)

går dog vist ikke an. Bakkus i Svendborg er et levende menneske og ingen stråmand, og han er aldeles ikke opfattet som fastelavnens gud. Det har snarest været løjer. Forøvrigt har man i Svendborg til fastelavn løbet sækkevæddeløb ned til havnen, og deltagerne er sprunget i vandet fra bolværket¹⁵⁶, — hvad der vel kan forklare, at Bakkus fik sig en dukkert.

Skulde man virkelig antage, at den danske stråmandsstikning var en symbolsk dræbning af vinteren, måtte man vente at finde gamle eksempler om skikken, men som det vil ses af materialet i første afsnit går vidnesbyrdene herom ikke tilbage til før år 1800. Og vilde man antage, at tanken om at dræbe vinteren ved at stikke til stråmanden var en forholdsvis ny idé, senere forbundet med skikken^{156a}, måtte man vente, at materialet skulde give blot et lille fingerpeg herom, hvad der dog slet ikke er tilfældet. Der kan næppe være tvivl om, at skikken har været en spændende og morsom kappestrid uden symbolsk bagtanke.

Kampen mellem to personer, repræsenterende henholdsvis „sommer“ og „vinter“, er kendt både fra udlandet og herhjemme. 1441 nævnes den i vedtægterne for Guds legemslav i Ålborg, og fra 1519 og 1520 haves omtaler af kamp mellem de to årstider på flæskesøndag. Olaus Magnus skildrer og afbilder i sin „*Historia de gentibus septentrionalibus*“ 1555 en kamp mellem vintergreven og maj- eller sommergreven, og op til vor tid har sommer og vinter deltaget i fastelavnsoptog, f. eks. på Falster og Lolland og i Jylland. Vinteren var tykt klædt på og holdt sig i kakkelovnskrogen, mens sommeren var let påklædt og smækkede alle døre og vinduer op, når han kom til en gård¹⁵⁷.

Nogen tanke om „dræbning“ af vinteren er der dog ikke derved.

På den anden side er stråmandsstikningen ikke et direkte quintanløb, således som de nordtyske Rolandsridt. Kun Rolandsfiguren, som omtales fra ældre tid i Fanefjord, har måske været en rigtig quintan; navnet tyder på tysk påvirkning. De mønske „jomfruer“ og karrusselridtet efter deres ringe kan også godt være lånt fra Tyskland; paralleller findes f. eks. i Holsten. Men de kan måske lige så godt stamme fra hoffester i København; vi kan ikke følge forbindelseslinjerne.

Quintanerne er mer eller mindre kunsthåndværksligt og holdbart udførte figurer, som bruges fra år til år, og som nidkært bevogtes (se eksemplet fra Meldorf i Ditmarsken i afsnit 3); stråmanden laves derimod ny for hver gang. Stråfigurer i menneskeskikkelse træffes ved mange

forskellige lejligheder i Danmark. I middelalderen dansede man til konegilder med en stråmand¹⁵⁸. Til julen har man op til vor tid bundet sig stråmænd („julebuk“, „julegubbe“); lignende kendes fra majfesten. Det sidste neg blev i høsttiden bundet i menneskeskikkelse landet over („kælling“, „dreng“, „fissemand“ o. s. v.). Disse stråfigurer har man lavet løjer med, man har skræmt folk dermed, man har danset med dem o. s. v. I vort materiale findes en oplysning fra Glostrup, hvoraf det fremgår, at man også der har danset med stråmanden ved gildet efter stikningen¹⁵⁹.

Det har således været naturligt for deltagerne at gribe til at lave en stråfigur af det materiale, der var tilgængeligt. Det behøver ikke at være et tegn på fattigdom, at man ikke har haft en rigtig quintanfigur; skikken træffes jo i nogle af de rigeste egne af Danmark, og på Møn havde man forøvrigt også træfigurer som „jomfruer“. Ovenikøbet synes det, at man flere steder (Rødovre, Herlev, Herstedvester, Balle-rup) ikke har sparet på skillingen for at gøre figuren så fin som mulig.

Det der gør quintanridtet så spændende og vanskeligt er, at figuren kan dreje sig om sin tap og derved slå den ubehændige rytter i nakken med sin askepose. Det findes overhovedet ikke i vore stråmandsfigurer. De står stille. Kun jomfruen i Fanefjord kunde dreje sig.

Paralleller til at deltagerne slås med askepose til beskæmmelse og tilsmudsning kendes ellers flere steder fra i landet. Når man slog til tønden i Gundsømagle til fastelavn, fik sejrherren, der slog tønden itu, indholdet: potteskår, aske og skidt, ned over sig¹⁶⁰. Denne forlystelse har været ret udbredt; parallelle oplysninger haves således fra Dåstrup på Sjælland, V. Ulslev på Lolland og Kattrup ved Horsens¹⁶¹. I Janderup sogn hængte man til fastelavn tre pletter op i en galge; i den ene var aske, i den anden vand, i den tredje æbler. Deltagerne skulde med tilbundne øjne slå efter pletterne og kunde risikere at få aske eller vand i hovedet i stedet for æbler¹⁶². Til fastelavnen i Ravnkilde gik „vinter“ og „sommer“ med i tiggeroptøget; vinteren havde en askepose med, som han slog på dem, der ikke vilde give noget¹⁶³. Til st. Hans gik der i sommer i by-festen i Gunderup sogn en „askefis“ med i optøget. Hvert sted, hvor han kom, fyldte han en pose med tør aske fra møddingen og slog den på alle, der kom ham nær¹⁶⁴.

Til gengæld for det manglende smidighedsmoment er der i stråmandsstikningen kommet et nyt styrkemoment til: stråmanden skulde løftes af pælen og svinges rundt eller føres med, hvad der har krævet

både et sikkert øje og gode armkræfter. Muligt er det, at denne særlige udvikling er sket under påvirkning af den nævnte skik at ramme og løfte morian- eller tyrkerhovedet op under ridderspillene. Det er også muligt, at ryttersoldaterne under deres øvelser ved militæret har haft stråmænd at løfte, og at skikken snarere er en militærleg end en hof-forlystelse. Noget sikkert kan ikke siges herom.

At stråmandsstikningen fremfor alt er knyttet til egnen omkring hovedstaden synes at tjene til gunst for den antagelse, at skikken stammer fra hoffets ridderspil, ligesom de holstenske Rolandsridt antages at stamme fra hofferne der. Flere steder i vort materiale tales om figurer i tyrkerskikkelse; det tyder på, at man har villet efterligne en quintanfigur. Det mer eller mindre strenge ceremoniel ved stikningen, ligesom de flagsmykkede lanser (Valby, Herstederne, Sønderjylland) kunde tyde på påvirkning fra militæret eller hoffet.

Vejer man de forskellige grunde for og imod, er der næppe tvivl om, at skikken at stikke til stråmanden rimeligst kan anses for at være en folkelig udløber af den gamle quintanstikning. Fra hoffets idrætter eller måske militærets rytterøvelser er den trængt ud til landbefolkningen i en udformning, som vistnok med rette kan kaldes specielt dansk. Karrusselridtet forbundet med ringstikning er tydeligt opstået som efterligning af hofskikke. Om stråmanden i tønden er en selvstændig gruppe, måske helt uafhængig af stråmandsstikningen, eller om den repræsenterer en sammensmeltning med tøndeslagningen, får stå hen.

At stråmandsstikningen skulde stå i forbindelse med skikken at dræbe vinteren synes en urimelig og unødvendig antagelse; der er intet i overleveringen, der tvinger til at tro det. De fremdragne parallel-skikke fra Tyskland synes ikke at være analoge med den danske skik.

FORKORTELSESLISTE OVER HYPPIGT CITERET LITTERATUR

- Årbog* + *amt og årstal* = vedkommende amts historiske samfunds årbog.
Barron: Jeux = Louis Barron: *Les Jeux* (u. å.).
Bayr. Hfte. = Bayerische Hefte für Volkskunde I ff. (1914 ff.).
Brand: Pop. Antiquities = John Brand: *Observations on the Popular Antiquities of Great Britain I—II* (1849).
Brand & Hazlitt = J. Brand & W. Carew Hazlitt: *Popular Antiquities of Great Britain I—III* (1870).

- Cripps-Day: Tournament* = Fr. Henry Cripps-Day: The History of the Tournament in England and in France (1918).
- DFS* = materiale i Dansk folkemindesamling (+ kapselnummer, topografisk nummer, optegnersnavn, dato for indsendelsen og meddelerens navn).
- Doering: Kunstdenkmäler* = O. Doering: Deutschlands mittelalterliche Kunst-denkmäler als Geschichtsquelle (1910).
- Feilberg JO* = H. F. Feilberg: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål I—IV (1886—1914).
- FFC* = F(olklore) F(ellows') C(ommunications), I ff. (1910 ff.).
- Flamand Christensen: Kongedragter* = Sigrid Flamand Christensen: De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg. Kongedragterne fra 17. og 18. Aarhundrede I—II (1940).
- Folk-Lore* = Folk-Lore. A quarterly review of myth, tradition, institution, & custom I ff. (1890 ff.).
- Globus* = Globus, illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde I ff. (1863 ff.).
- Handelmann: Spiele* = Heinr. Handelmann: Volks- und Kinder-Spiele aus Schleswig-Holstein (1874).
- Handwb.* = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (udg. af E. Hoffmann-Krayer og Hans Bächtold-Stäubli) I—X (1927—42).
- Hansen: Spiel* = Wilh. Hansen: Spiel und Sport in der völkischen Ueberlieferung (1939).
- Henningsen: Dystløb* = Henning Henningsen: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet, Danmarks folkeminder 57 (1949).
- Hoff: Karussel* = Arne Hoff: De danske Kongers Karusseltøj, særtryk af Vaaben-historiske Aarbøger II (1938).
- Jostes: Roland* = Fr. Jostes: Roland in Schimpf und Ernst (1906).
- Jusserand: Les sports* = J. J. Jusserand: Les sports et jeux d'exercice dans l'ancienne France (1901).
- la Salle: Croyances* = Laisnell de la Salle: Croyances et Légendes du Centre de la France I—II (1875).
- Lid: Joleband* = Nils Lid: Joleband og vegetasjonsguddom (1928).
- Mejborg: Chr. V* = R. Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof (1882).
- Mélusine* = Mélusine. Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages I—XI (1878—1912).
- Mem. og Breve* = Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist I—L (1905—27).
- Meyer: Jungmannsch.* = Gustav Fr. Meyer: Brauchtum der Jungmannschaften in Schleswig-Holstein (1941).
- Müllenhoff: Schl.-H.* = Karl Müllenhoff: Sagen, Märchen und Lieder der Herzog-thümer Schleswig, Holstein und Lauenburg² (1921).
- Møller: Fester* = J. S. Møller: Fester og Højtider i gamle Dage I—II (1929—33).
- Nilsson: Folk. fester* = Martin P:son Nilsson: Årets folkliga fester² (1936).
- Olaus Magnus* = Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus 1555 (sv. oversættelse I—IV (1909—25): Historia om de nordiska folken).
- Pessler: Handbuch* = Wilh. Pessler: Handbuch der Deutschen Volkskunde I—III (u. å.).
- Reinsb.-D.: Festl. Jahr* = O. Freiherr von Reinsberg-Düringsfeld: Das festliche Jahr in Sitten, Gebräuche, Aberglauben und Festen der germanischen Völker² (1898).

- Rohr: Tausend Jahre* = Johs. Rohr: Tausend Jahre deutsches Leben (1931).
Sébillot: Pêcheurs = Paul Sébillot: Le folk-lore des pêcheurs (1901).
Sepp: Religion = Prof. Dr. Sepp: Die Religion der alten Deutschen I (1890).
Sieber: Zunftfeste = S. Sieber: Zunftfeste, Mitteilungen des Vereins für sächsische Volkskunde V (1909—11).
Sommer: Sachsen = Emil Sommer: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Sachsen und Thüringen I (1846).
Strutt = Joseph Strutt: The Sports and Pastimes of the People of England (1876).
Tang Kristensen: JA = Ev. Tang Kristensen: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv I—VI (1891 ff.) + tillægsbind I—VI (1905 ff.).
Troels-Lund = Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede I—XIV (folkeudgave 1903).
Weilbach: Fred. IV = Fr. Weilbach: Frederik IV's Italiensrejser (1933).
ZVfVkte = Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I ff. (1891 ff.).

KILDESTEDER

- ¹ Bayr. Hfte II, 109. ² Strutt 182, 186. ³ Mon. German. Hist. Script. rer. Langob. 557, ref. i Meyer: Jungmannsch. 162. ⁴ Strutt 186; Hoff: Karussel 188, efter Menestrier: Traité des tournois, joustes, carrousels et autre spectacles publics (1669), som ikke synes at findes i danske biblioteker. ⁵ Jostes: Roland 16. ⁶ Danske Folkebøger IV (1919), 315. ⁷ Larousse du XXe siècle V, 888; la Salle: Croyances II, 64; Hansen: Spiel 16 f. ⁸ til den følgende udredning er brugt Konrad Hoffmanns fremstilling i Romanische Forschungen II, 35, ref. i Jostes: Roland 16 ff., og Strutt 182 ff. ⁹ Strutt 184. ¹⁰ Ms. Fr. 2526. 2°, ij: Roman de la Rose, i Bibl. Nationale i Paris, afb. i Jusserand: Les sports 161. ¹¹ jfr. den Roland, som endnu står i Potzlow (Uckermark), afb. i Rohr: Tausend Jahre 111. ¹² afb. i Jostes: Roland 23. ¹³ Jostes: Roland 35, Fig. 12. ¹⁴ Jostes: Roland 37. ¹⁵ Jostes: Roland 31 ff.; Handelsmann: Spiele 4. ¹⁶ Brand: Pop. Antiquities I, 177. ¹⁷ Strutt 183. ¹⁸ afb. i Jostes: Roland 23. ¹⁹ Hansen: Spiel 17. ²⁰ Handelsmann: Spiele 104. ²¹ Brand: Pop. Antiquities II, 163 f.; Strutt 189. ²² Strutt 191. ²³ Hansen: Spiel, afb. s. 60,73 (begge fra omkr. år 1700). — En anden afart omtales i de spanske „cantares“ om De syv infanter fra Salas (ca. 1100), hvor ridderne stikker til en opstabling af træstykker („tablado“), som vælter omkuld; Gaston Paris: Studier öfver medeltida sagor (1903), 172 f. ²⁴ Cripps-Day: Tournament 19 f.; Jostes: Roland 20. ²⁵ Jostes: Roland 18 f., m. afb. ²⁶ Jostes: Roland 21. ²⁷ afb. i Barron: Jeux 117. ²⁸ Spamer i Pessler: Handbuch II, 221. ²⁹ Weilbach: Fred. IV, 151. ³⁰ medd. af inspektør Jørgen Ransy, Kbhvn., født 1873; jfr. Hist. Meddelelser fra København IV, 347. ³¹ jfr. Charles Ogiers skildring i Det store Bilager i Kjøbenhavn 1634, Mem. og Breve XX (1914), 48 f. ³² Strutt 192; Fr. Knudsen: Billeder af middelalderlige Lege og Idrætter paa en Sølvkande (1917). ³³ Barron: Jeux 127. ³⁴ Cripps-Day: Tournament 19 f. ³⁵ Cripps-Day: Tournament 21. ³⁶ Danske Folkebøger IV (1919), 162 f. ³⁷ Jostes: Roland 29 ff.; Barron: Jeux 136 ff. ³⁸ Emile Magne: Les plaisirs et les fêtes en France au XVIIe siècle (1944), 21 ff., 40. ³⁹ Claude Ruggieri: Précis historique sur les fêtes, les spectacles et les réjouissances publiques (1830), 185 ff. ⁴⁰ Weilbach: Fred. IV, 66 f. ⁴¹ Mélusine III, 73 ff. ⁴² la Salle: Croyances II, 63 ff. ⁴³ Mélusine III, 73. ⁴⁴ Jusserand: Les sports 164. ⁴⁵ Bodleian Library No. 264, cit. i Brand: Pop.

Antiquities II, 387 ff. — Om det følgende, se Henningsen: Dystløb 83, 115 ff.
⁴⁶ reproduceret og beskrevet i Jusserand: Les sports 164. ⁴⁷ la Salle: Croyances II, 65. ⁴⁸ Mélusine III, 73; Sébillot: Pêcheurs 131. ⁴⁹ A. van Gennep: Le folklore (1924), 79; medd. fra Bernard Edenie, Paris, som udarbejder en bog herom.
⁵⁰ Brand: Pop. Antiquities II, 163 f.; Jostes: Roland 20. ⁵¹ Cripps-Day: Tournament 19 f.; jfr. Strutt 188. ⁵² Brand: Pop. Antiquities II, 389. ⁵³ Strutt 190 f.
⁵⁴ Cripps-Day: Tournament 19. ⁵⁵ Jostes: Roland 18. ⁵⁶ R. Chambers: The Book of Days I (1869), 240. ⁵⁷ Jostes: Roland 18. ⁵⁸ Brand: Pop. Antiquities I, 177; Brand & Hazlitt II, 326 f.; Strutt 186 f. — Se Henningsen: Dystløb 107 f.
⁵⁹ afb. Strutt 187. ⁶⁰ Justus Schmidt: Wien (1941), 77 (Wien i 1690'erne).
⁶¹ Henne am Rhyn: Kulturgeschichte II (1886), 155 (Frankfurt a/M 1658); Hansen: Spiel 17. ⁶² Weilbach: Fred. IV, 151 (Dresden 1709). ⁶³ Magdeburgs Schöppenchronik, se Jostes: Roland 10 ff. ⁶⁴ Melchior Röschells Krönike, se Jostes: Roland 14 f. ⁶⁵ Handelsmann: Spiele 104. ⁶⁶ Sigmund Heldts Trachtenbuch, Berlin, efter Hansen: Spiel Fig. 12. ⁶⁷ Jostes: Roland 25 ff.; derimod mener f. eks. Arthur J. Evans i Folk-Lore VI, 48, at Roland-figuren er „the legendary hero of Roncesvalles“. ⁶⁸ Rolands brønd i Østerløgum, se J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn I (1843), 358; Müllenhoff: Schl.-H. 392, nr. 581 (med kildehenvisninger, se også noter s. 551); E. Tang Kristensen: Danske sagn IV (1896), 5, nr. 12; om folkebogen, se Rs. Nyerup: Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge (1816), 85 ff.; — de mange danske stednavne med Roland har dog intet dermed at gøre; fortegnelse, se Postadressebogen under Roland. — Frederiksborg Amts Stednavne (1929), 19; Sønderjyske Stednavne IV (1936), 143. ⁶⁹ Folk-Lore VI, 39; Globus 90 (1906), 227; fortegnelse på 123 sikre numre i Doering: Kunstdenkmäler 241 ff. ⁷⁰ afb. Rohr: Tausend Jahre 111; E. v. Niebelschütz: Der Harz (1939), 118. ⁷¹ Die Heimat XL (1930), 175. ⁷² Gust. Fr. Meyer: Schleswig-Holsteinische Sagen (1929), 201. ⁷³ Jostes: Roland 31 ff. ⁷⁴ Karl Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg I (1879), 329. ⁷⁵ således f. eks. Rolandfiguren af træ ved rådhuset i Nordhausen (Harz) med sin højre troje med gule besætninger og med sit løftede sværd, se E. v. Niebelschütz: Der Harz (1939), 118. ⁷⁶ Doering: Kunstdenkmäler 216. ⁷⁷ Goblet d'Alviella: The Migration of Symbols (1894), 116 f. ⁷⁸ Max Röstermundt i Die Heimat XL (1930), 173 ff. ⁷⁹ et referat af forskellige forskeres meninger i Jostes: Roland 7. ⁸⁰ Folk-Lore VI, 39. ⁸¹ Die Heimat 1891, 77. ⁸² Hansen: Spiel 84. ⁸³ Ditmarsche Frye, af Heide-rektoren Rachel (1618—75), se Handelsmann: Spiele 7; Meyer: Jungmannsch. 162. ⁸⁴ Meyer: Jungmannsch. 162. ⁸⁵ Handelsmann: Spiele 8 ff.; jfr. H. Lausten-Thomsen i Slesvigsk Søndagsblad 4/2 1923; Globus 70 (1896), 306. ⁸⁶ afb. i Jostes: Roland 25; Pessler: Handbuch II, 220; et fotografi i Hansen: Spiel, fig. 22, viser figuren uden spyd, men med askepose bundet til venstre arm; han har hjelm, snorefraque og lange støvler; to Rolandfigurer står på museet i Meldorf, iflg. museumsberetning fra 1896, ref. i Globus 70 (1896), 306; Meyer: Jungmannsch., fig. 93. ⁸⁷ jfr. Folk-Lore VI, 43. ⁸⁸ Meyer: Jungmannsch. 163; afb. fig. 98 o.fl. ⁸⁹ Handelsmann: Spiele 6. ⁹⁰ Meyer: Jungmannsch. 162; — i Bramstedt står endnu en Stenroland på torvet. ⁹¹ Slesvigsk Søndagsblad 28/1 og 4/2 1923; Jostes: Roland 35. ⁹² Handelsmann: Spiele 4, 7. ⁹³ Meyer: Jungmannsch. 159; fig. 106, 107. ⁹⁴ Meyer: Jungmannsch. 159. ⁹⁵ Handelsmann: Spiele 10 f. ⁹⁶ Meyer: Jungmannsch. 169, fig. 108. ⁹⁷ DFS 1906/35: Fr. Knudsen, efter N. J. Mikkelsen 1921. ⁹⁸ Handelsmann: Spiele 11. ⁹⁹ Zöpfl i Alterthümer des deutschen Reiches und Rechts III (1861), 170. ¹⁰⁰ utrykte erindringer i DFS 1906/115 (meddelt af arkivar P. K. Hofmansen). ¹⁰¹ Colmar Schumann: Lü-

beckisches Spiel- und Rätselbuch (1904), 101. ¹⁰² Hansen: Spiel 86. ¹⁰³ Reinsb.-D.: Festl. Jahr 284; Sepp: Religion I, 240 ff. — Om dette og det følgende, se Henningsen: Dystløb 84, 91, 103. ¹⁰⁴ Bayr. Hfte. I, 224; Sepp: Religion I, 241. ¹⁰⁵ Sieber: Zunftfeste 343; Bayr. Hfte. II, 85; Sepp: Religion I, 241. ¹⁰⁶ Spamer i Pessler: Handbuch II, 221; Sepp: Religion 242. ¹⁰⁷ Meyer: Jungmannsch. 127. — I Holland har karruselridt og quintanstikning ikke været alm. (iflg. oplysning fra prof. P. J. Meertens, Amsterdam), jfr. dog J. ter Gouw: De voksvermaken, 361—68, 581—82. ¹⁰⁸ G. Ljunggren: Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet (1864), 406. ¹⁰⁹ Flamand Christensen: Kongedragter I, 113. ¹¹⁰ Stig Stenström i Livrustkammaren IV (1946), 26 ff.; et maleri heraf (Elias Martin) er afb. i Svenska turistföreningens årsskrift 1943, 27. ¹¹¹ Livrustkammaren IV (1946), 46, 56. ¹¹² Sigurd Erixon i Folk-liv 1939, 54; jfr. til dette og det flg.: Fridolf Wildt i Fataburen 1931, 75 ff. ¹¹³ Olaus Magnus VI, kap. 18; XIV, kap. 15; Folk-liv 1939, 53 ff. ¹¹⁴ Folk-liv 1939, 52 f., Tavle 16a; figuren opstillet på Stockholms rådhus. ¹¹⁵ Folk-liv 1939, 53, Tavle 16b; figuren er nu opstillet i Växjö nye tinghus. ¹¹⁶ Folk-liv 1939, 44 ff. m. III. og Kort (S. 45). ¹¹⁷ Erik Jönsson i Folkminnen och folktankar VIII (1922), 49. ¹¹⁸ Sigfr. Svensson i Rig IX (1926), 15 ff. ¹¹⁹ Hammarstedt i Fataburen 1916, 32; Lid: Joleband 126 ff. ¹²⁰ H. Grüner-Nielsen i Sprog og Kultur II (1933), 55; Fra Dansk Folkeminder-samling II (1909), 58 (fra Horns herred); DFS 1906/43, top. 401 Kværkeby: A. Rønnekilde Nielsen 7/6 1937. ¹²¹ Mejborg: Chr. V, 58. ¹²² H. C. Bering Liisberg: København i gamle Dage (1901), 168. ¹²³ Charles Ogier, Mem. og Breve XX (1914), 48 f.; skildringen brugt af Troels-Lund V, 98. ¹²⁴ P. Brock: Historiske Efterretninger om Rosenborg I (1881), 103 f.; Mejborg: Chr. V, 41. ¹²⁵ Inventar-nr. 2591—98, se: Rosenborg. En Fører gennem de danske Kongers kronologiske Samling (1946), 43; quintanen i tyrkerskikkelse afb. i Hoff: Karussel, 186. ¹²⁶ afb. i Hoff: Karussel 184. ¹²⁷ beskr. i Mejborg: Chr. V, 53 ff.; Hoff: Karussel 186 ff.; Flamand Christensen: Kongedragter I, 112 ff. ¹²⁸ Chr. Molbech: Uddrag af Biskop Jens Bircherods ... Dagbøger for Aarene 1658—1708 (1846), 302, 384, 397, 418. ¹²⁹ Hoff: Karussel 190 f. ¹³⁰ Mejborg: Chr. V, 53. ¹³¹ Hoff: Karussel 178 f., 190 f. ¹³² beset ved venlig imødekommenhed fra museumsinspektør, mag. art. Arne Hoff, Tøjhusmuseet. ¹³³ „Ugen“ (Fyns Stiftstidende) 21/5 1933; Berlingske Aftenavis 20/4 1944. ¹³⁴ T. Beckers Orion IV (1841), 175 (efter Thott 1669. 4°). ¹³⁵ afb. i Dagens Nyheder 8/12 1935. ¹³⁶ til dette og det følgende se Hugo Matthiessen: De kagstrøgne (1919), 48 ff. (m. kildehenvisninger). ¹³⁷ H. Lausten-Thomsen i Slesvigsk Søndagsblad 28/1 1923. ¹³⁸ Feilberg JO III, 76, s. v. Roland. ¹³⁹ Sig. Schoubye: Tønder Museum 1923—1948, 23; Helge Søgaard m. fl.: Jydske Købstæder (1936), 153. ¹⁴⁰ afb. i Helge Søgaard m. fl.: Jydske Købstæder 155. ¹⁴¹ Vilh. Lorenzen: Vore Byer I (1947), 161. ¹⁴² Vilh. Lorenzen: Vore Byer I, 161; Hugo Matthiessen i Vor Fortid I (1917), 490; Iris og Hebe 1799, II, 209; jfr. E. C. Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (1858), 371. ¹⁴³ Oskar Hartung i ZVfVkte VII, 90 f. ¹⁴⁴ Leipziger Ill. Zeitung 21/2 1863; Sommer: Sachsen 152 f. ¹⁴⁵ Paul Drechsler i ZVfVkte X, 253. ¹⁴⁶ Pessler: Handbuch II, 221. ¹⁴⁷ Meyer: Jungmannsch. 129, fig. 81 ff. ¹⁴⁸ Handwb. IV, 803 s. v. Judas. ¹⁴⁹ W. Liungman: Traditionswanderungen Rhein-Jenissee I—II (FFC 129 og 131, 1941—45); Handwb. II, 1261 f. s. v. Fastnacht begraben; VIII, 991 ff. s. v. Todaustragen. ¹⁵⁰ se Møller: Fester II, 125 ff. (m. litt.-henv.); Lid: Joleband 129 ff.; Reinsb.-D.: Festl. Jahr 88. ¹⁵¹ P. Sartori: Westfälische Volkskunde² (1929), 151 f. ¹⁵² L. Strackerjahn: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogthume Oldenburg² II (1909),

56, 60. ¹⁵³ Meyer: Jungmannsch. 90. ¹⁵⁴ Møller: Fester II, 124 ff.; jfr. Meyer: Jungmannsch. 162. ¹⁵⁵ DFS 1906/43, top. 1049: Johs. M. Jensen 26/4 1924, efter den 72-årigé husmd. Simon Andersen. ¹⁵⁶ DFS 1906/43, top. 1035: Johs. M. Jensen 4/3 1924. ^{156a} foreslået (skriftligt) af J. S. Møller. ¹⁵⁷ Wald. Ljungman: Der Kampf zwischen Sommer und Winter (FFC 130, 1941), 71 f.; Troels-Lund VII, 86; Olaus Magnus XV, kap. 8 (svensk oversættelse III, 135); Tang Kristensen: JA IV, 46, nr. 135; Olrik og Ellekilde: Nordens Gudeverden I, 635; Chr. Ringsing i Lollandsposten 22/10 1946; flere ekss. og drøftelse i Henningsen: Dystløb 127 ff. ¹⁵⁸ Danske Studier 1907, 175. ¹⁵⁹ af den righoldige litteratur herom skal nævnes: Feilberg JO II, 54 s. v. julebuk (m. henv.); III, 617 s. v. stråmand; Møller: Fester II, 230 ff. (sidste neg), 484 ff. (julebuk), m. henv.; Hans Ellekilde: Det sidste Neg i dansk Overlevering, Fra Dansk Folkemindesamling VI (1938), 1—100; Ellekilde i årbog Præstø 1937, 106; Ellekilde: Julebukken i Vinten, I: Øst og Vest, Festskrift til Arthur Christensen (1945), 213; Nilsson: Folkl. fester 221 (julefigurer); H. Grüner-Nielsen: Julestuer, i Sprog og Kultur II (1933), 35 f. (m. henv.). ¹⁶⁰ DFS 1906/43, top. 165: Henning Henningsen 1/11 1947, efter fru Eva Drachmann. ¹⁶¹ DFS 1906/43, top. 215: Niels Sørensen, ca. 1885, top. 797: H. L. Lærkesen 5/7 1938; top. 2227: Henning Henningsen 7/5 1948, efter gdr. Rs. Secher, Kattrup, f. 1872. ¹⁶² Fr. Knudsen i Danske Studier 1924, 7; — fra Tersløse kendes en lignende fastelavnsforlystelse: børnene hænger en krukke vand op under bjælken og slår til den med tilbundne øjne; den der rammer krukken får vandet over sig og belønnes med en bolle; DFS 1906/43, top. 249: J. P. Nielsen 1885. ¹⁶³ Tang Kristensen: JA, tillægsbind IV, 46, nr. 135. ¹⁶⁴ Tang Kristensen: JA IV, 25, nr. 47.

KENSINGTON-STENEN, AMERIKAS RUNESTEN

AF

ERIK MOLTKE OG HARRY ANDERSEN

1. En alfabethistorisk undersøgelse.

I „Danske Studier“, 1946/47, p. 1—40 har professor ved Københavns universitet, dr. William Thalbitzer udførligt behandlet Kensington-stenen, og efter en grundig gennemprøvelse af de argumenter, der er ført i marken mod indskriftens ægthed, kommer han til det resultat, at stenen muligvis — trods alle sproglige og runologiske mærkværdigheder — er ægte. Samme synspunkt, noget bestemt mere formuleret er af samme forf. fremsat i en senere afhandling i „Grønlandske Selskabs Årsskrift“, 1949, p. 88—92.

Kensington-stenen blev fundet 1898 i Vest-Minnesota, i en egn der fortrinsvis var befolket af skandinaviske indvandrere, af hvilke de første vides at være kommet dertil kort efter 1850¹. Den fandtes på den svenskamerikanske farmer Olof Ohmans grund, efter beedigede erklæringer indkapslet i et ca. 70 år gammelt aspestræs rødder, hvor den havde siddet så længe, at de svære rødder, der omklamrede den, havde taget form efter stenens skarpe kanter.

Stenarten er såkaldet „greywacke“, et emne af meget hård karakter, og stenen måler 787×406×152 cm; dens vægt opgives til 91 kg.

Strax efter opdagelsen blev stenen genstand for livlig opmærksomhed, men da man ikke kunde læse og tyde indskriften in extenso, troede man, at den udgav sig for at være fra 11. årh. og erklærede den derfor af sproglige grunde for falsk.

Et helt nyt lys faldt imidlertid over fundet, da norskamerikaneren Hjalmar Holand fik fat i stenen og tolkede hele indskriften. Han

¹ Hjalmar Holand: The Kensington Stone. A Study in Pre-Columbian American History, 1932, p. 45.

fandt ud af taltegnene og konstaterede da, at indskriften daterede sig selv til 1362. Den tilhørte altså ikke vikingetiden, men middelalderen; så var sproget nok mærkeligt, men ikke mærkeligere, end at de allerfleste ord og former kunde forklares og belægges med samtidige eksempler; det er ikke for meget sagt, at Holand, der har ofret det meste af sit liv på at bevise stenens ægthed¹, har fundet hvert eneste ord i indskriften belagt i 1300-tallets skandinaviske litteratur med undtagelse af *opdagelsefard* og *rise* (d. e. rejse) og hver eneste ordform.

Hertil kommer, at det også er lykkedes Holand at give stenen historisk baggrund. Han har nemlig peget på et brev fra den svenske konge Magnus Eriksson fra 1354, hvori denne befaler den norske stormand Paul Knutsson at udruste en expedition af velegnede folk (bl. a. fra kongens egen hird) og drage til Grønland for at give den vaklende kristendom en ny og kraftig indsprøjtning. Holand tænker sig nu, at Paul Knutsson-expeditionen er kommet til Grønland; men da de ikke har fundet nordboere her, fordi disse enten var dræbt af skrællingerne eller udvandrede til Vinland, har expeditionen fortsat hertil for eventuelt at indhente de formodede frafaldne og ved hårene drage dem tilbage til Guds rige. Nordbo-spor finder Holand masser af i Minnesota; foruden skandinaviske middelaldervåben har han bl. a. nær runestenens findested opdaget flere af den slags huller i klipperne (mooring-holes), som nordboerne brugte og endnu bruger til fortøjning af deres både; meget overbevisende virker det, at Holand har konstateret, at det sted, hvor stenen fandtes, og som runestenens selv betegner som en ø, det har virkelig i tidligere tid været en ø. Nu er denne fordums ø landfast, og der skal et øvet topografisk øje til for at se, at stedet for år tilbage har været omflydt af vand.

I 1949 har to skandinaviske videnskabsmænd efter indbydelse fra American Scandinavian Foundation aflagt stenen et besøg for at udtale sig om den, den svenske runolog Sven B. F. Jansson, der i et efterfølgende foredrag i den amerikanske radio erklærede stenen for et falsum — hans argumenter er mig ikke bekendt² — og den danske arkæolog Johannes Brøndsted, der tog en fortræffelig afskrift af runerne, men iøvrigt overlod runologer og filologer det afgørende ord, idet han udtalte, at der ikke var arkæologiske grunde, der talte mod stenens ægthed; der var dog et enkelt punkt, som måtte påkalde

: ¹ Foruden ovennævnte bog er Holands sidste værk mig bekendt: *Westward from Vinland*. ² Se nu *Efterskrift* p. 51.

særlig opmærksomhed. Vi skal senere komme tilbage til dette punkt, der er af ikke ringe betydning til belysning af runernes ælde. Brøndsted overdrog mig sit materiale¹, der foruden afskrift og kommentarer til de enkelte tegn bestod af udmærkede fotografier, et materiale af så fortræffelig art, at det var, som om jeg havde stenen i min stue¹.

Inden Brøndsted rejste til Amerika havde jeg bedt ham underkaste runernes huggeteknik en særlig nøje undersøgelse, idet det vilde give den positive oplysning, at man havde en professionel „stenmester“ for sig, hvis runerne var hugget med spidshammer, som tilfældet vistnok er med Skandinaviens regulære runestensindskrifter, hvorimod der næppe kunde drages nogen slutning af huggeteknikken, dersom indskriften var udført med mejsel. Ifølge samtaler, som Brøndsted havde med stenhuggere i forbindelse med sin undersøgelse af stenen, fremgår det, at indskriften er hugget med mindst to forskellige mejsler, dels med en almindelig skarp mejsel på 4 à 4½ mm bredde, dels med en spidsmejsel²; runerne er hugget med mejselen ført skråt fra begge sider, således at bunden som regel står skarpt, ikke rundet; men mange steder er runerne overarbejdet i ny tid.

Jeg skal ikke gøre noget forsøg på at opregne de fremragende forskere — og de talløse fuskere — der har udtalt sig for og imod indskriftens ægthed, ej heller give nogen sammenfattende oversigt over eller et uddrag af den kæmpemæssige litteratur, der efterhånden er udkommet om denne mærkelige indskrift. Det vil man finde i Holands sidst udkomne, ovenfor nævnte bog.

Indskriftens mærkværdighed som sprogligt fænomen fremgår bedst ved en sammenligning mellem transskriptionen fig. 1 og Thalbitzers om-skrivning af indskriften til regelmæssigt 1300tals svensk skriftsprog (p. 41; sml. også sprogrøverne p. 59) Denne sammenstilling stiller runeindskriftens endingsløse former i klart relief og illustrerer stenens „talesprog“ over for det professionelle skriftsprog, og her ser man samtidig de ord,

¹ Materialet er fra mig givet videre til cand. mag. Anders Bæksted, der atter har videresendt det til mag. art. K. M. Nielsen, begge medarbejdere ved det af Lis Jacobsen og mig udgivne danske runeværk, Bæksted var iøvrigt min medhjælper ved de runologiske undersøgelser i marken. Endvidere har Brøndsted bedt dr. phil. Harry Andersen, lektor i nordiske sprog ved Københavns universitet, om et sprogligt responsum. Alle responsa er af Brøndsted sendt til American Scandinavian Foundation tilligemed Brøndsteds egne resultater vedrørende nordbo-fundene og Newport-tårnet.

² På sin aftegning af runeindskriften har Brøndsted — efter stenhuggerens udtalelse — noteret: „In general it is a chisel-cut inscription, not a point-“.

8 gøter ok 22 northmen pa
 *updagelseferdum fra
 winlandi *of west . wi
 hafdum lægher weþ twem skiærum en
 daghs *resa nor fra þessom steni .
 wi warum ok fiska-ðum en dagh . æptir
 wi komum hem funnum 10 men røða
 af bloði ok døða. A. V. M.
 frælse af illu. (wi?)**
 hawum 10 men weþ hafinu at sea
 æptir warum skipum 14 dagh(s) *resor
 fra(n) þessi ø. ar A. D. MCCCCLXII

William Thalbitzers omskrivning af Kensington-stenens indskrift „som den regelmæssigt burde være efter det middelalderlige (1300-tallets) svenske skriftsprog, som vi kender det fra litteraturen“.

* foran hidtil ukendte ord. ** eller: *iak* (*hawer?*).

der er mest egnede til at vække mistanke: *opdagelsefard*, *rise*, og (v. s. a. *ok*), *se æptir* samt h som stavelsesforlænger i *öh* og *ahr*; endvidere fæstes ens opmærksomhed ved de fra runekalendere hentede taltegn, der er anvendt som arabertal, medens almindelige skandinaviske runeindskrifter enten anvender romertal eller skriver talordene helt ud med runebogstaver.

Så mange lærde mænd har skrevet mod disse anomalier og søgt at vise, hvor umulige de er i 14. årh. — selv i talesproget — og dog indtager stenen nu en hædersplads i sit museum (Smithsonian Institute i Washington) — og de er altså heller ikke værre, end at en fremragende og fordomsfri forsker og fagmand som William Thalbitzer kan slå sig til tåls med dem (ligesom tidligere bl. a. professorerne Hjalmar Lindroth og Gustav Indrebö), folk hvis kvalifikationer næppe nogen vil drage i tvivl. Thi disse forsigtige videnskabsmænd var klar over, hvor uendelig lidt vi ved om 1300tallets talesprog, selv om de vel næppe turde slutte sig til den ikke mindre fremragende sprog- og dialektforsker P. K. Thorsen, når han (ved Lis Jacobsens disputats om det danske rigsmåls opståen) udtalte, at man ikke måtte tro, at Gorm den gamle havde hilst sin dronning med ordene: Goðan dagh, þorwi, kona min, men ligefrem med: Godaw, Tyre, mi kuen! Derfor lader vi sprogformerne komme i anden række. Langt snarere burde man vel undersøge, i hvor høj grad det har sandsynligheden

i rækken — således som det også (jfr. ovfr.) gjaldt sproget. Tæller man stenens normale runeformer op, bliver det kun til 14 af 22, således som det fremgår af de p. 42 gengivne alfabetrækker, der meddeler det almindelige middelalderlige runealfabet stillet sammen med det alfabet, man kan uddrage af Kensington-indskriften. Kun runerne b, f, h, i, l, m, p, r, s og þ er helt normale; omtrent normal er e, skønt tværstregen er uforholdsmæssig lang, og o, skønt bistavene er vandrette¹, samt t, der har den i middelalderen sjældne form med to bistave; til nød kan man også regne g med, skønt den kun optræder som venderune af normalformen.

n er unormal ved at være gennemstreget; det er selveste vikingetidsformen, som uddøde o. 1100, og som det vil være umuligt at finde i nogen skandinavisk, middelalderlig runeindskrift. Hvis ikke særlige forhold gjorde sig gældende ved Kensington-indskriften, vilde denne vikingetidsrune alene være tilstrækkelig til at bestemme stenen som et falsum; men, som det nedenfor skal påvises, tør man ikke lægge for stor vægt på denne form. a og æ er hjemmelavede former ligesom ö, der er komponeret over det latinske alfabets Ø. Helt unormal er v og y, idet den første i virkeligheden er en stungen m-rune og den anden en „dobbelstungen“ k-rune, og som et slag i ansigtet virker forekomsten af en særlig rune for j (konsonantisk i), så meget mere som den fremtræder i skikkelse af en stungen l-rune, hvis bistav rager op over hovedstaven — noget ganske ukendt i skandinaviske runeindskrifter fra folkevandringstid til seneste middelalder.

Endvidere er Kensington-alfabetet behæftet med visse ejendommelige alfabethistoriske fænomener. Det er stridende mod runepraxis, at k og g ikke står i noget formelt forhold til hinanden som de skandinaviske alfabeters ƿ og ƿ eller ƿ; det strider, som nævnt mod runernes princip, at bistaven, som i j-runen, rager op over hovedstaven, og endelig er det egnet til at vække opmærksomhed, at stenen anvender þ til betegnelse både af spirantisk og klusilt d, fx. þeþ = ded = død og bloþ = farþ etc., idet anvendelsen af þ til betegnelse af stemt klusil er ganske sporadisk i skandinaviske runeindskrifter og nærmest indskrænket til runeindskrifter på latin. Dette forhold viser imidlertid, at þ-runen på Kensington-stenen ligefrem er en overførelse af det latinske D, og som sådan er den da også transkriberet på min kalke fig. 1.

¹ Dette forhold er temmelig tilsløret i den kalke, der går igen i Holands bøger.

Det mærkeligste ved hele Kensington-alfabetet er, at risteren konstruerer nye former for almindelige runer som a, æ, ø og k, og dette såvelsom helhedsindtrykket af indskriften tyder på, at den slet ikke skal ses i sammenhæng med almindelige skandinaviske runestene eller runeindskrifter overhovedet. Og det er ikke svært at finde inspirationskilden til denne amerikanske runestens alfabet. De

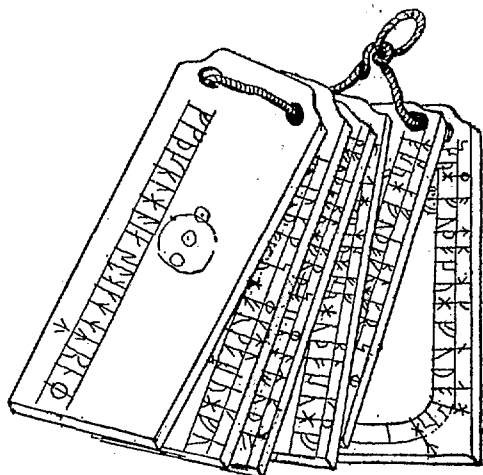

Fig. 2. Rune kalender dateret 1604, nu i Nationalmuseet. Tegning af J. Wiedewelt 1773. Kunstakademiets Bibliotek. Håndtegningsamlingen litra C nr. 7.

i det samlede runeindskriftsmateriale enestående taltegn viser, at vi må søge kilden til risterens runekundskaber i de svenske runekalendere. Her, og ikke andre steder, finder vi degenererede runealfabeter, der i det store og hele svarer til Kensington-stenens; her er t-formen med to bistave (T over for 1) netop normalen, og kun her kunde vi vente at træffe en gennemstreget n-rune. De tre p. 45 gengivne gyldentalsrækker viser, hvor begrædelig en ende de fra guderne stammende runer kan få, hvad der kan misforstås, og hvad der kan forvanskes. Den nederste gyldentalsrække er hentet fra *Nordisk Kultur* XXI, 1934, p.86 „Tidsregning“, mens den midterste stammer fra en kalender i Nationalmuseet, hvortil den er kommet fra det kongelige Kunstkammer. Kalenderen (fig. 2), som har mus. nr. 10341, består af sex små trætavler, 12,3×5,5 cm, der har været holdt sammen af en snor

gennem to huller i de enkelte tavlers ene side, så man har kunnet blade i den som i en bog. På en af tavlerne er indsnitten et monogram med versaler, hvoraf H har udpræget renæssanceform, samt årstallet 1604. Kalenderen kan dog godt være noget ældre, men næppe meget.

Der kan ikke være tvivl om, at vi står over for et par parallelere til Kensington-alfabetet, blot er runerne endnu mere forvanskede og misforståede. Og der kan næppe heller være tvivl om, at Kensington-risteren har været i besiddelse af en svensk runekalender, og at det er fra den, han har flertallet af sine mærkelige runeformer; men de

ዲ.በቶ ደሃኑ ሳንጠና ቢሆኑት

የሃይማኖትና የፍልግጥና ልማት

የ ስነ ምግባር ምርምር ቤት

1. Den normale gyldentalsrække, som den fx. findes på den romanske døbefont i Bårse, Sjælland. 2. Gyldentalsrække fra runekalender, dateret 1604, i Nationalmuseet. 3. Gyldentalsrække fra Kalender i „Nordisk Kultur. Tidsregning“.

stungne runer har han andetsteds fra; thi sådanne anvendes så at sige aldrig på runekalendere, hverken i gyldentalsrækken eller i dag-runerne, hvorimod man ofte finder dem i ledsagende indskrifter på stokkene, der fx. fortæller, hvem der har gjort eller ejet kalenderen. Hvad han har lånt, og hvad han selv har konstrueret, vil vi aldrig i enkeltheder få at vide, hvis ikke et lykkeligt tilfælde skulde bringe hans forlæg for dagen; men hans misforståelse af v-runen, der på stenen fremtræder som et stungent m Ψ , men naturligvis skal være et stungent f $\varnothing$, bekræfter, at hans kendskab til runernes væsen har været af en noget overfladisk art. Han har brugt de tegn, der fandtes på hans runestok, og hvor de ikke passede ham, eller når han savnede et tegn, har han selv konstrueret det, fx. j-runen, der ikke findes i nogen kendt runeindskrift.

Har vi nu bevist, at Kensington-stenen er falsk? Aldeles ikke. Thi selv om disse degenererede kalenderruner snarest synes at høre hjemme i 15. eller 16. årh., kommer vi dog ikke udenom, at Ole Worms gotlandske runekalender var fra 1328, ligesom hele gyldentalsrækken findes på den senromanske døbefont, som ovenfor gengivet. Vi er da atter havnet i dette grænsetilfældenes vage område, der er Kensing-

ton-stenens særlige element: alfabetet er ikke sandsynligt i 14. årh., men på den anden side er det umuligt at bevise, at det er — umuligt.

Præcis ligeså langt kommer vi, når vi vender os til taltegnene, der på stenen er anvendt som arabertal. Selv i de seneste middelalderlige runeindskrifter udtrykkes årstal og datoer enten ved romertal, eller tallene skrives helt ud med runer, og selv om der vistnok ikke findes så gamle indskrifter med arabertal i Skandinavien (i Danmark er det ældste eksempel, jeg kender, 1423 på dronning Margrethes

Diplomat. Norge. I. nr. 163. 8. Maj 1321.

Ollum monnum þeim sem þetta bref sea eða høeyra, sænda Ogmundr prestr a þrondarnese ok Jwar loghmaðr a Haloghalande, Q. G. ok sina, yðr se kunnikt at vit varom þar i hia i Oddzhusum i Vaghom a friadaghen nesta æptir kross messo vm varæt anno domini millesimo, trescentesimo, vicesimo primo er Hælgi huasse lauk herra Ellingi Vidkunnar syni með handa tœke spannzlœighu iarðar i Sandtorgher j* sakarœyri þan sem Hælgi var honom skyldugr, frialsa ok væðeslausa firir huærium manne. Ok til sanz vitnisburðar sættum vit okor insigli her firir.

Diplomat. Norge. I. nr. 457. 11. Juli 1379.

Ollum monnum þeim sem þetta bref sea æder høeyra, senda Stæini Petersson præster aa Monum. Gudþormer Aalfsson ok Gudbrandr Hakonæson logrettamæn. Q. g. ok sinæ. þæt se yder kunnigt at mer varom a Margstæinum a Loom aa tysdaghen nestæ firir Botolfs voku aa fiordæ aare ok xx^{ta} rikis vaars wyrduligs herræ Hakonær med guðs naad Noregs konongs. saam ok høeyrdum aa att Andres Kolbæinson aa Margstæinum ok Gudrun hans æiighiin kona. hældo j* hand æærligs manz Haluardz Aalfssonar j* Sunbu ok vidergengo at þau hafdu sællt honom æinæ kyrllæighu jærdr j* Biærnærbœœ. er ligger aa Loom till æuerdligre æiighu ok allz afærðs freallsæ ok hæimolæ firir huarium manne med ollum luttum ok lunnændum fornom ok nyum vttæn gardz ok jnnæn*. þæræftir kiændozst ok Andres ok Gudrun fynræmfð. att adrnæmfder Haluarder Aalfsson hafde þeim vææll. med fulvæde loket allæ værðaura firir fyrsagdæ kyrklæighu jærder* j* Biærnærbœœ æftir þi sem j* kaupþæræ kom. Till sanyndæ settum mer voor jnzsigli* firir þetta bref er gort var a Monum. manædaghen nestæ æftir Sæliu mannæ mæsso ok aa aare sem fyr sæghir.

* udmærker alle ord med langt i.

sarkofag i Roskilde Domkirke), så har Holand dog fremdraget exx. fra pergamentslitteraturen på tidligt anvendte arabertal. Hvad selve tallenes typer angår, da fortæller de intet; de tilhører kalendernes almindelige kontinentale system¹.

Men alligevel er det runerne, der bringer os til vejs ende og med 100 pct. sikkerhed viser, om indskriften er ægte eller uægte. Risteren, der daterer sin sten til 1362, er nemlig kommet for skade at anvende et bogstav, der først blev opfundet i 16. århundrede.

Jeg taler om j-runen i ordet skjær. Rune 3 i dette ord kan kun udtrykke *j*, dvs. konsonantisk *i*, idet der findes en særlig — den almindelige — *i*-rune andetsteds i indskriften, og der er ingen anden lydverdi end *j*, der giver mening på dette sted. Ingen anden runeindskrift i verden kender et særligt tegn for *j*, d. e. konsonantisk *i*; denne lyd udtrykkes altid ved *i*-runen. Intet håndskrift og ingen trykt bog fra før 1500 kan opvise et særligt tegn for konsonantisk *i*, altså *j*; denne lyd udtrykkes også her altid ved bogstavet *i*. Holand har ganske vist i sine bøger nogle eksempler på brugen af *j*, dels fra Worms runekalender, dels fra et par norske diplomer fra 14. årh.² For at demonstrere Holands fundamentale misforståelse gengiver vi her de to diplomer (fig. 3—4), han henviser til, efter facsimilerne i *Diplomatarium Norvegicum*. Først må man antegne, at bemeldte *j*-tegn ikke har nogen væsentlig lighed med Kensington-indskriftens *j*-rune, dernæst er det ikke uden værdi for disse anførte paralleler, at der slet ikke er tale om *j*-tegn, men om *et forlænget i*. Holand har ladet sig forlede af, at diplomatiets udgivere i deres transskription har gengivet det lange *i* med *j*. Det er en kendt sag, at man fra gammel tid såvel i skrift som på tryk brugte at forlænge *i* efter visse ortografiske regler — men ganske uafhængigt af bogstavets lydverdi; det var især, når det stod alene (og da var det ialfald ikke nogen konsonant) eller i et ords begyndelse eller slutning, eller når flere *i*'er stod sammen; således gengav man langt ned i 17. årh. romertallene vii og viii ved vij og viij. Endnu mindre støtte for Kensington-stenens *j*-rune kan Holand hente i Worms runekalender: det tegn, han henviser til, er nemlig den næstsidsste gyldentalrune, der dels ikke ligner den Kensingtonske *j*-rune, dels overhovedet ingen lydverdi har, eftersom den er et taltegn — med værdien 18.

¹ Sml. Niels Lithberg i *Nordisk Kultur* XXI Tidsregning p. 85. ² The Kensington Stone p. 110.

Det vilde også være meget mærkeligt, om man kunde finde et rigtigt *j* (dvs. konsonantisk *i*) i disse gamle håndskrifter, når tilfældet er, at dette bogstav (som konsonant) er opfundet af den berømte franske filosof og sprogforsker Petrus Ramus, Pierre de la Ramée, engang i 16. århundrede¹. Da det latinske alfabet vitterligt savnede tegn for konsonanterne *j* og *v*, som man udtrykte ved henholdsvis *i* og *u*, *v*, der samtidig betegnede vokalerne, foreslog Ramus at anvende det hebraiske alfabets *jod* og *vau* til betegnelse af disse to lyde. Hans forslag blev en succes, og overordentlig hurtigt bredte de to nye lydbetegnelser sig over Europa, og allerede i slutningen af århundredet nåede de Danmark, først og fremmest gennem Ramisten professor Jakob Madsen Århus, som i sit bekendte værk *De litteris* 1586 ivrigt forsvarede den af Ramus foreslåede sondring¹; noget senere blev bogstaverne optaget af de svenske lærde. På dansk hedder *j* som bekendt endnu *jod*, mens *v* kun i tysk har bevaret det hebraiske navn (*vau*, *fau*, sml. islandsk *vaff*).

Men *j*-tegnet er ikke det eneste, der røber falskneren. Også *ä*- og *ö*-tegnene, med punkter over, er opfindelser, der ikke forekommer før 1500. På reformationstiden, nærmere bestemt o. 1550, dukker den skik op i Sverige at betegne de to omlydsvokaler ved hjælp af to prikker over den uomlydte vokal, og selv om vi ikke som ved *jod* er i stand til at navngive opfinderen, så er de to punkter et ligeså fældende alfabethistorisk argument mod Kensington-stenens ælde. Såvel i 15. som i 14. århundrede vil man forgæves søge overprikkede *ä*-er og *ö*-er i skandinavisk eller i det hele i europæisk litteratur.

Vi har altså i Kensington-stenen en indskrift, der daterer sig selv til 1362, men anvender tegn, som først er opstået efter 1500.

Ja, kunde den neutrale iagttagelse af den fremadskridende argumentation sige, så må vi altså konstatere, at der er strid mellem runologen og mineralogerne, idet disses responsa gik ud på, at runernes patina var adskillige hundrede år gammel.

Men denne strid er ikke mere. Ved sin undersøgelse af sten og indskrift konstaterede Brøndsted nemlig, at det H, som Holand selv har ristet i stenen for vel en fyrretyve år tilbage, allerede har en vis patina, og det til trods for, at stenen siden da har været under tag og ikke udsat for vejr og vind. Over for dette objektive argument må mineralogernes subjektive skøn vige; man tør ikke i diskussionen om runernes alder tillægge deres responsa nogen vægt.

¹ Se Erik Kroman: *Skriftens Historie i Danmark*. 1943. p. 44.

Efter dette skulde der næppe være grund til at ofre for megen tid på den sproghistoriske gennemgang af indskriften, om hvilken man som helhed kan udtale, at så at sige hver ordform i den kræver en undskyldning for sin tilstedeværelse på stenen, hvis indskriften skal være fra 14. århundrede, og undskyldninger er ialfald ikke tilstrækkelige til at retfærdiggøre former som opdagelsefard, rise, og, se efter og ahr, der derimod tvangfrit — sammen med from og ded (engelsk *from* og *dead*) lader sig forklare som den moderne spøgefugls „arkaismer“ og — brølere.

Som sprogligt og runologisk kildeskrift fra 14. århundrede er Kensington-stenen rejseret. Derimod kan man sige, at denne sten indleder Amerikas runeperiode.

Erik Moltke.

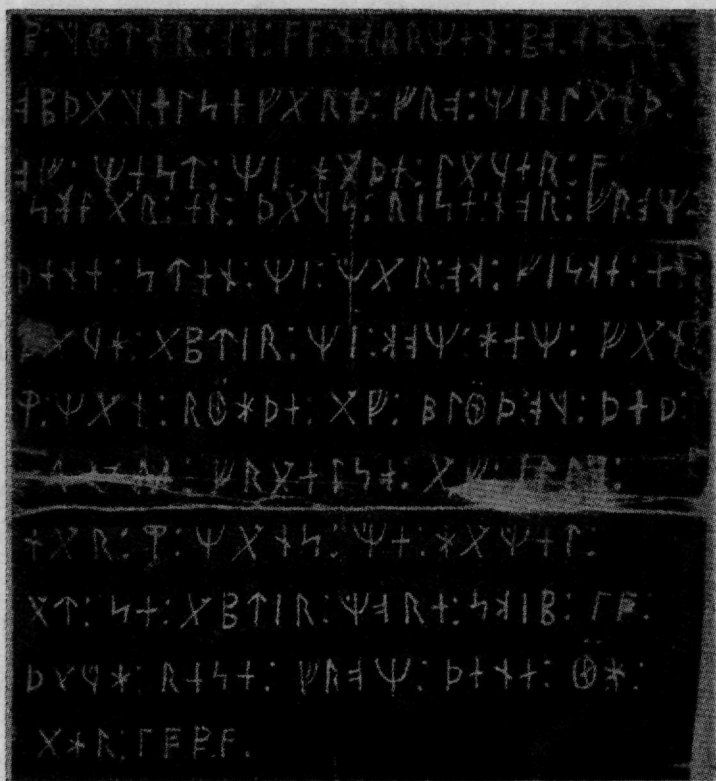

Fig. 5. Kladden? (fotostat kopi) til Kensington-indskriften, fremdraget 1949 af professor J. A. Holvik i Minnesota. (Efter en avisreproduktion).

EFTERSKRIFT

Efter at ovenstående var skrevet, har Sven B. F. Jansson publiceret en redegørelse for indskriften i *Nordisk Tidskrift*. 1949. p. 377—405. Det er overflødigt at sige, at Jansson også kommer til det resultat, at indskriften er falsk. Hans grunde er hovedsagelig filologiske — skønt man gerne havde hørt en praktisk runologs indtryk af selve stenen —, og han har mærkeligt nok, skønt runolog i runekalenderens hjemland, ikke erkendt Kensington-stenens kilde, for hvilken jeg ovfr. har gjort rede.

For en filo- og runolog, som altid ifølge sagens natur har været klar over Kensington-sprogets uhyrligheder — og man synes, at Jansson koldsindigt skulde have ladet sig nøje med at spidde disse fremfor at lade sig ophidse og irritere af Holands og Thalbitzers i denne henseende uvedkommende filologiske kundskaber — er det interessanteste afsnit i Janssons redegørelse de rent historiske fakta, at Holand, der, som oftere omtalt, har brugt det meste af sit liv til at bevise Kensington-stenens ægthed, i sine bøger synes at have undertrykt vigtigt materiale, som talte mod indskriftens ægthed, nemlig prof. Gisle Bothnes og prof. v. Friesens responsa til den oprindelige Minnesota komité.

Gennem oplysninger, jeg har modtaget fra prof. J. A. Holvik, Moorhead, Minnesota, fremgår det, at heller ikke arkivet i Minnesota Society er tilbørligt gennemgået af Holand. Thi her har prof. Holvik fundet et dokument, der må betegnes som intet mindre end sensationelt i denne sammenhæng. Det drejer sig nemlig om et runebeskrevet ark, der tilsyneladende er *Kensington-risterens kladde til indskriften*.

Prof. Holvik, Head of the Concordia Norse Department skriver (*The Concordian* no. 10, Nov. 18, 1949): ... Den ældste 'sketch' af Kensington-st. publiceres herved idag for første gang overhovedet. Den blev sendt i et brev af J. P. Hedberg, Kensington, til Swan(!) J. Turnblad, Minneapolis; brevet er dateret 1. Jan. 1899. Hr. Hedberg kalder sketch'en en nøjagtig kopi af indskriften på en sten, givet ham af Olof Ohman. Både brev og sketch blev optaget i Minnesota Historiske Samfunds arkiv i August 1925 [Holands første bog, *The Kensington Stone*, er fra 1932]. „Jeg fandt det der sidste måned“, skriver Holvik, „og en detaljeret sammenligning mellem de enkelte tegn og deres stavemåde med indskriften på Kensington-st. viser, at denne 'sketch' *ikke* er en kopi af indskriften på stenen. Det er *et originalt forhåndsudkast* til den historie, der senere blev indristet på stenen“.

Idet jeg henviser til fig. 5, der er en reproduktion efter Holviks avis-kliché, skal jeg med Holvik pege på, at

1) på fig. 5 er ordet *fra* skrevet *fro* i første linie og *from* i fjerde. Stenen har kun: *fro*.

2) Fig. 5 har *røde* skrevet med h-rune (røhde). Stenen har *røde*.

3) Fig. 5 staver ordet *blod* som *blød*. Stenen har rigtigt *blod*.

Sketch'en er ældre end 1899; den blev på et tidspunkt før dette år (og vel efter efteråret 1898, da stenen blev fundet) givet til en mand (Hedberg) af runestenens opdager (Ohman), som offentligt havde erklæret, at han ikke kunne runer. Der forlyder intet om, hvorvidt sketch'en var foretaget af Ohman. Men stavemåden *røhde* over for *røde* (på stenen)

er ikke en afskrivningsfejl af en mand, der ikke kunde runer (og hvem kunde runer i Kensington 1898—99?), og den viser til evidens, at sketch'en ikke er en afskrift af stenens indskrift. Dette understreges og bekræftes af de to andre eksempler. Thi ingen, hverken øvet eller uøvet læser, kunde afskrive stenens regelmæssige og rigtige o-rune i blod med den komplicerede ö-rune. Men er papiret ikke en afskrift, må det være en forskrift!

E. M.

2. En sproglig undersøgelse.

Ved en vurdering af runeindskriften på Kensington-stenen må følgende faktorer tages i betragtning:

1. Omstændighederne ved fundet.

2. Indskriftens indhold. Herunder bl. a. en diskussion af de „historiske“ forhold: Holands sammenkædning af indskriften og Poul Knutssøns ekspedition (det vides ikke om den nogensinde kom af sted!).

3. De rent runologiske forhold. Herunder en diskussion af runernes struktur og lydværdi, altså det tilgrundliggende runealfabet og dets eventuelle anvendelse i det 14. århundrede dybt inde i Amerika.

4. De sproglige forhold.

I mit responsum skal jeg holde mig til de sproglige forhold og se bort fra de andre punkter. Hvad det runologiske angår henviser jeg til Erik Moltkes udsagn. Selvfølgelig er det ikke muligt at holde runografien helt ude fra den strengt filologiske bedømmelse.

Ved en vurdering må vi ikke gå ud fra, at indskriften er ægte eller uægte. På grund af alt det der er hvirvlet op omkring Kensington-stenen siden den blev fundet, er det nu (december 1949) næsten umuligt at se bort fra alt det der er sagt; men vi vil stå os ved at se nøgternt på indskriften, uden forudfattede meninger. Det skal ikke skjules, at den der afgiver dette responsum har betragtet den som et falsum, siden han hørte om den første gang (Erik Noreen, Amerikanska runor, „Sydsvenska dagbladet“ 26/2 1932). Indskriften vil blive behandlet som en hvilken som helst anden tekst, enkeltheder og helhed vil blive underkastet en grundig analyse. En undersøgelse af indskriftens sprogform kan passende falde i disse grupper:

a). Ortografi. b). Lydforhold. c). Formlære og orddannelse. d). Ordforrådet. Herunder en diskussion af eventuelle låneord og ordenes betydning i anden halvdel af det 14. århundrede i Sverige. e). De

syntaktiske forhold: ordenes og sætningernes tilknytningsmåde. f). Disse punkter fører til en diskussion af forholdet mellem tale og skrift i Norden, specielt i Sverige i det 14. århundrede. g). Her må spørgsmålet om forskellige former for blandingssprog berøres.

a). Ortografi.

Vokaler. ƿ-runen (ansur-runen) bruges for *o* (kort og langt), for oprindeligt langt *a* i *po*, *fro* (2 gange: *from*), *vore*, for oprindeligt *u* i formen *þeno* (pronomen i dativ, se nærmere afsnit c). Der bruges et *ö*-tegn (ikke *ø*) i *göter*, *röþe* og *öh*, et *ä*-tegn (ikke *æ*) i *läger*, *äþtir* og *fräelse*, et *ü*-tegn (ikke *y*) i *illü*, d. v. s. *illy* (?). Overfor *ä* står *e* i *norrmen*, *vest* og *þeno*. Ordet *fräelse* staves både med *ä* og *e*. Lydlængde synes angivet ved et *h* efter vokaltegnet: *öh* og *ahr*.

Konsonanter. Det er overordentligt påfaldende, at indskriften ikke anvender *d*-runen. *þ*-runen bruges såvel for *ð* og *d*: *opþagelsefarþ*, *þeþ*=*döð*, *vinlanþ*. Allerede på dette punkt må det siges, at ens mistanke om indskriftens ægthed er vakt. Der bruges *rr* i *norr*, *norrmen*. Overfor *opþagelsefarþ*, *läger* og *þagsrise* med *g* står *dagħ* og *dagħrise* med *gh*. Ordet *ok* skrives *ok* med *k* to gange og *og* med *g* en gang. Der skrives *veþ* og *ve* uden konsonant i udlyd. Ordet *skær* staves med *j*: *skjar* og ikke med *i* (eller *y*). I middelalderen kan bogstavet *i* indsættes efter *k*, *sk* og *g* + fortunegevokal (udvikling af såkaldt affrikata): *giøre*, *kiære*, *skiære* etc.; men *j* kan ikke indsættes, da det ikke fandtes.

Denne oversigt viser, at de ortografiske forhold med et mildt udtryk må karakteriseres som højst ejendommelige, ret forvirrende og fulde af inkonsekvenser — i, fristes man til at sige, næsten konsekvent grad. Hvis man er meget velvilligt indstillet — og det prøver vi på af metodiske hensyn — kunne man gå med til nogle af disse inkonsekvenser (den middelalderlige praksis kan vise stor vaklen og ret mange inkonsekvenser). Men en detalje er nok til at fælde indskriften, det er ordet *skjar*. Brugen af *j* viser med al ønskelig tydelighed, at indskriften ikke er fra middelalderen, men et produkt fra senere tid (efter år 1500). De overprikkede runetegn hører ikke hjemme i det middelalderlige runealfabet.

b). Lydforhold.

Disse må under et karakteriseres som højst ejendommelige og meget forvirrende — selv i et tekststykke med mange inkonsekvenser og fejl.

Lydåbning af *u* til *o* skulle vi have i *opþagelsefarþ* (sml. vestnord. *upp*), af *i* til *e* i *veþ* og *ve* (sml. vestnord. *viðr* og svensk *vid*). Overgangen af langt *a* til *å* skulle være udtrykt i *po*, *fro* og *vore* (sml. vestnord. *á*, *frá* og *várr*), men ikke i *ahr* (vestnord. *ár*). Ordet *rejse* har ikke *e*, men *i* (sml. svensk *resa*). I ordene *skjar* og *opþagelsefarþ* skulle vi have en overgang af *æ* til *a* ved efterfølgende *r* (såkaldt depalatalisering), sml. svensk *skär* og *färd*. Ordet *þeþ*, d. v. s. *ded* har *e* for *ø* — mens *röþe* har *ö* — og skulle altså vise en afrunding af vokalen (vestnord. *dauðr*, fornsvensk *døþer*); det har en stavelse modsat *röþe* og skulle altså vise tab af udlydsvokalen (apokope); ordene *þeþ* og *röþe* findes i forbindelsen: *10 man röþe af bloþ og þeþ*.

Om den ejendommelige form *skjar* skriver professor William Thalbitzer i sin gennemgang af Kensington-stenens sprogform: „*skjar* (flt.) er også en form der tilhører middelalderen, da ordet ellers både i on. og nsv. hedder *sker*. Vi har formodentlig her en yngre brydningsform (ved analogi) som den har lydt i en svensk dialekt ganske svarende til samtidige ord fra 1300-tallet som *siax* (øra *sak*) „sex“, *sial* (ty. *Seele*) i svensk hdskr., i Jyske lov *skial* (um *marke skial*) „skel“. Kensingtonristerens tunge eller øre har fået ham til at gengive den uvante brudte form med den sjældne *j*-rune istdf. *i* måske for at markere en „hård“ udtale av det foregående *k*: *sk-jar*, mon fremmed for hans øre?“ (Danske Studier 1946—47 p. 27). Andetsteds siger Thalbitzer, at risteren kan have taget fejl af *a* og *æ* i et par ord: *skjar* for *skiär* (p. 37; her nævnes *-farþ* ikke). Dette beror på en misforståelse af de gammel-nord. lydforhold. Ordet *skær* — svensk *skär*, *sker* er den oldnord. stavemåde! — har ikke brydning, da dets grundvokal er *a*: germ. **skaria*- (en såkaldt neutral *ja*-stamme); ved *i*-omlyd blev *a* til *æ*. Sammenstillingen med *siax*, *sial* og *skial* har intet som helst på sig, udover at *skær* ristes med *ja*! Brydning rammer et oprindeligt kort *e*. Lydene *k*, *sk* og *g* udvikles til affrikata ved fortunegevokal, og i middelalderens sprog udtrykkes det med *i* eller *y* (se Noreen „Altschwedische Grammatik“ § 34). Risteren skulle have ristet *skiär* eller *skär* (sml. *göter*).

Formen *illy* og ikke *illu* er besynderlig. Ordet *ok* skrives såvel *ok* som *og* (den sidste form med klusilsvækkelse). Verbalformerne *haþe* og *har* skulle gå tilbage til ældre *hafthe* og *hafer* (vestnord. *hafði* og *hefir*; den korte præsensform *har* for *haver*, *havir* har Noreen først noteret 1503 (se „Altschwedische Grammatik“ § 553 anm. 9). Ejen-

dommelig er formen *mans* med *s* for *man* (se nærmere afsnit c).

Hvad der straks slår en er, at svagtryksvokalen *-a* slet ikke findes i indskriften (sml. svensk *-a*); her findes *-e* og *-i* (i *äptir*), *-o* (<*u*) i *þeno* og endelig *-y* i *illy* for det ventede *illu*.

En påfaldende form er *from*: *fro* (som Thalbitzer har nogle mærkelige betragtninger over p. 25). Söderwall har i sin ordbog former som: *fran*, *fraan*, *fra* og *fraa* (sml. vestnord. *frá* og svensk *från*, gammeldansk *fra*, *fraa*, *fran* m. fl. former).

Formerne *þeþ*, d. v. s. *deð*, *from* og *rise* er engelske (sml. engelsk *dead*, *from* og *rise*). Et *rise* kan med Wolfgang Krause dække et engelsk *ai*. Formerne *-farþ* og *skjar* skal rimeligvis også betragtes som „engelske“, idet *a* kan stå for *æ*, sml. engelsk *fare* og *farewell* etc. Endelsen *-ly* i *illy* må — trods Thalbitzers indvendinger (p. 39 fodnote 1) — karakteriseres som engelsk.

Denne gennemgang dokumenterer til fulde, at indskriften er affattet i et mærkeligt blandingssprog, der ikke kendes fra nogen middelalderlig tekst i Norden. De engelske former, specielt *from* og *ded*, er absolut fældende for indskriften.

c). Formlære.

Substantivet *mand* optræder i pluralis som *men* (*norrmen*), *man* (10 *man*) og *mans* (10 *mans*). Formen *mans* er genitiv singularis; det ligger nær at opfatte *-s* som det engelske flertalsmærke (i substantiver), der fejlagtigt er overført til ordet *mand*. Thalbitzer vil opfatte udtrykket som elliptisk: et mandskab på 10, et timands hold (p. 28 med fodnote); dette synes der ikke at være nogen som helst hjemmel for.

Pronominet *þeno* er mærkeligt; det er en nydannet neutrumsform i dativ singularis, som er yderst sjælden i fornsvensk sprog (se Noreen „Altschwedische Grammatik“ § 509 anm. 8; om de forskellige og særdeles brogede former af *denne* se anm. 9). Formen er dannet til roden *þen-* (sml. vestnord. *þenna*, der er maskulinum akkusativ singularis); den oprindelige neutrumsform i dativ singularis er *þæsso* (vestnord. *þessu*). Det må altså indrømmes, at formen er mulig, om end overordentlig sjælden; men — nu kommer det værste — denne neutrumsform knyttes til et ord i maskulinum: *sten* (der ikke står i dativ) og til et ord der er femininum: *öhl* (sml. vestnord. *þessum steini*, *þessi eyju* i dativ singularis). Risteren har overhovedet ikke

været i stand til at hitte ud af de grammatiske genusforhold, men er løbet fuldstændigt rundt i det hele.

Substantiverne viser ikke kasusbøjning. Verberne findes slet ikke i pluralis, men kun i singularis: *vi haþe, vi var, vi kom, fan, har* (ikke: *haþþo(m), varo(m), kommo(m), funno(m)*). Dette er uden paralleller i de fornsvenske tekster fra så gammel tid og må betragtes som et af de mange indicier mod indskriftens ægthed. Det er blevet hævdet, at vi her har et talesprogligt træk, men beviset for at det er tilfældet kan ikke føres ud fra Kensington-stenens ægthed, da vi i så tilfælde går ud fra det vi skal bevise!

Inden for de sammensatte ord mærker vi os det lange ord *opþagelsefarþ* og *dagsrise*: *daghrise*. Heller ikke hvad de sammensatte ord angår er der konsekvens i indskriftens sprog.

d). Ordforrådet.

Indskriften har flere middelnedertyske låneord: *opþagelse-*, *läger* og *-rise*. Ordet *läger* er meget sjældent i fornsvensk, men det kan tænkes og tolereres. Om ordet *rise* for *rese* se afsnit b.

Absolut fældende for indskriftens ægthed er ordet *opþagelsefarþ*. Ordet *opdage*, svensk *uppdaga* kendes overhovedet ikke fra det middelalderlige svenske sprog (Söderwall kender det ikke!). Söderwall har i „Ordbok öfver svenska medeltidsspråket“ *dagha* (fra middelnedertysk *dagen*) = forhandle og *daghas* = dages, gry. Vestnord. har *daga* = blive dag og udtrykket *e-n dagar uppi* = en overraskes af dagen (solen) og dræbes med det samme (bliver til sten; om dværge og trolde). Eddadigtet „Alvíssmál“ har: *uppi est dvergr of dagaðr* (strofe 35); men her er der jo såre langt til den moderne betydning. Suffikset *-else* er ikke afgørende i denne sammenhæng, da det efter professor D. A. Seips indgående undersøgelse skal være ægte nordisk (se afhandlingen „Om suffikset *-else* i nordisk“ i „Festskrift til professor Olaf Broch“ (1947) p. 209 ff.); når verbet *uppdagha* ikke har eksisteret, har ordet *uppdaghelse* heller ikke eksisteret.

e). Syntaks.

Her er vi kommet til det vanskeligste område; men da det af det foregående fremgår, at indskriften ikke kan være ægte, kan vi fastslå, at syntaksen er af helt underordnet betydning. Syntaksen siger os mindst, da der her er større elasticitet end ved ortografi, lydforhold,

formlære og ordforråd (med orddannelse). Man fæster sig ved: *of vest, vi var ok fiske, vi kom hem, fan* (ikke forbundet med *ok*), *fräelse af illy, har 10 mans* (ikke *vi . . .*). Indledningen minder mest af alt om en moderne avis-overskrift. Udtrykket *vi var ok fiske* lyder moderne (det diskuteres alt for summarisk af Thalbitzer p. 39 f. med fodnote p. 40); det skulle vise gammelt sammenfald af *ok* og *att* (om dette fænomen i fornsvensk se Olof Östergrens afhandling „År sammanfallet af *och* och *att* att hänföra till fornsvensk tid?” i tidsskriftet „Språk och stil“ I (1901—02) p. 82 ff.; Östergrens eksempler er betydeligt yngre end 1362).

f). Tale og skrift.

Vi har allerede strejft spørgsmålet om forholdet mellem tale og skrift i det 14. århundredes svenske sprog (sml. Thalbitzers overvejelser p. 36 ff.). Som det allerede er sagt kan vi ikke postulere, at vi har en række talesproglige træk, med mindre det på anden måde er lykkedes os at dokumentere indskriftens ægthed: ortografi, lydforhold, formlære, ordforråd — hvortil kommer brugen af det tilgrundliggende runealfabet og dets oprindelse og relation til middelalderens runealfabeter og anvendelse. Og det er ikke lykkedes os at føre noget som helst bevis for denne indskrifts ægthed.

Det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at sige noget afgørende om forholdet mellem tale og skrift i Norden i det 14. århundrede, udover nogle almindeligheder: det har som i nutiden været afhængig af selve tekstens indhold, hele stillaget, af skriveren (skriverne), af forlægget; det har været forskelligt fra tekst til tekst, forskellene har været større i nogle tidsrum end i andre etc. etc. Vi ved ikke noget som helst om, at man i år 1362 skulle have sagt *vi kom, vi fan* for *vi kommo(m), vi funno(m)* etc. i Sverige. At påstå dette ud fra Kensington-stenens indskrift går ikke, da vi så uuhjælpeligt bevæger os i ring og kun præsterer et cirkelbevis (således som professor William Thalbitzer har gjort det i sin gennemgang, der lider af store og iøjnefaldende svagheder). Det ville være højst besynderligt, om risteren skulle have sagt: *vi fan*, men *þeno sten*, altså udpræget talesprog i det ene tilfælde og en forfærdelig grammatisk bommert i det andet. Et middelalderligt svensk talesprog i det 14. århundrede isprængt engelske gloser og de værste grammatiske fejltagelser må karakteriseres som enestående.

g). Blandingssprog.

Dette punkt er for så vidt behandlet. Der kan henvises til Thalbitzers betragtninger. Thalbitzer regner med alle mulige psykologiske faktorer for at „redde“ den arme rister for videnskaben. Han regner med at indskriften mindst har taget to dage og skriver herom: „Indristeren er nervøs og sløjfer grammatikens strenge krav til korrespondens (kongruens), er usikker i stavningen, sløjfer både ord og endelser. Manden skriver blot løs av karsken bælg, ganske uhøjtideligt, for at meddele det fornødne. Så lang en indskrift — 12 linjer? — kan næppe ristes på mindre end to dage. Snarere er der medgået flere. Natten har medført en lang pause i udførelsen, hvad der muligvis kan ha forvoldt en særlig forstyrrelse i sprogkongruensen et sted i midten eller lidt længere fremme i teksten“ (p. 40). Som vi ser går Thalbitzer ud fra at tekstens indhold er ægte, og derfra postulerer han at risteren er nervøs og derfor begår den ene fejl efter den anden; for indskriften er jo en ophobning af alle de værste fejl man kan ønske sig. Thalbitzers gennemgang viser hvad velvilje overfor en nervøs runerister — der dog har lang tid til sin rådighed — kan føre til.

Indskriften på Kensington-stenen er et sammensurium af gammelt og nyt (se Erik Moltkes udsagn om runernes struktur), en kæde af sprogfejl. Den er falsk og viser manglende kendskab til det 14. århundredes svenske sprog; det vi har er et uægte middelaldersvensk opblandet med moderne engelske gloser. Indskriften er dårligt lavet, og det er forståeligt, at en lang række forskere ikke har villet tage den for gode varer. Det er ufatteligt, at ingen filolog har gjort sig den ulejlighed at undersøge det anvendte runealfabet til bunds; det har Erik Moltke nu gjort.

Vil man være velvillig overfor tanken om talesprogsagtige træk i lydlig henseende, i form læren, ordforråd og syntaks — ja så bliver der alligevel en række forhold tilbage, som er fældende:

1. Ortografisk. Brugen af overprikkede runetegn og anvendelsen af *j* i ordet *skjar*.
2. Lydligt. Formerne *-farþ*, *skjar*, *-rise*, *from* og *þeþ*.
3. Ordforråd. Ordet *opþagelsefarþ*.
4. Syntaks: *vi var ok fiske*.

Til sammenligning skal til sidst trykkes nogle stykker fra „Fornsvensk läsebok“, udgivet af Erik Noreen (1932).

Fra „*Relation om ett slagsmål 23 mars 1354*“:

Sidhæn þe hafðhu drukkith vm enæ stund, þa budhu þe godhænath ok gengo wth. þa kom Haralz suen løpænde ok sagdhe, æt Hæmminghær hafdi forradhit þem. þa toko þe sin vapn ok lopo wp ii forstuwne a moth hanom, þær han gek een saman wth, ok alli hans suenæ bliw quærre ii stuwni ok hiogho þe genstæn a han, ok han gaf sek for þem; þe varo fyrri ok han var een. þa skuldhi han æntighiæ væriæ sek for þem ællær dædhær bliuæ. þær bliuu þe Yuar ok Haraldær dædhe, ok Hæmminghær fek fiurtan saar. Til vithnizbyrdh æro var insigli hær fore hængdh. þættæ giuith vndir Guz byrdh areth MCCCCL quarto dominica letare.

(p. 22 f.)

Fra „*Kopparbergsprivilegierna 1347*“:

Item vnnom vi ipær þæt, at i maghen oc skulin sætiæ oc haua fyoghærtan rapmæn, som iæmlikæ skulu vara, vtæn nokor fran falle; þa skal annær i hans stap til takas. Af þøm fyoghærtan skulu tve væliæs bærg hæmæstæræ. En af þøm skal vara domæræ vm all mal vm et ar, oc annær þerræ vm annæt, oc hwat þesse rætlíkæ gyora, þæt skal stapukt vara meþ þøm androm. þesse fyoghærtan skulu somankoma hwarn sunnudagh oc vipærtalas. Oc hwart mannæþæmot oc vm manædaghen allr næstæ syknædagh skal haldæs huwþpingh. þær skal oc ængen af almoghænom koma, vtæn þæn, som kyæræ hawær, oc þæn, som stæmpær varþær honum at suara. Forbyuþom oc vi unþe varæ napyr oc hylle oc varæ kununxlikæ hæmþ, at ængen af almoghænom ma nokor vapn bæra, som man ma nokon skapa gyora . . .

(p. 26 f.)

Nogle litteraturhenvisninger:

Erik Noreen, Amerikanska runor („Sydsvenska dagbladet 26/2 1932; anmeldelse af Hjalmar R. Holands bog „The Kensington Stone. A Study in Pre-Columbian American History“ (1932). Erik Noreens anmeldelse er optrykt i hans bog „Svensk stilparodi och andra litterära och språkliga uppsatser“ (1944) p. 75 ff.).

Wolfgang Krause, Runen in Amerika („Germanien. Monatshefte für Germanenkunde“ 1937 p. 231 ff.).

William Thalbitzer, Kensingtonstenen („Danske Studier 1946—47 (udkommet 1948) p. 10 ff. Litteraturhenvisninger p. 29 fodnoten).

William Thalbitzer i „Det grønlandske Selskab. Årsskrift“ 1949 p. 88 ff.

Harry Andersen, En omstridt runesten fra Amerika („Salmonsens

Leksikon-tidsskrift IX (1949) sp. 315 ff.).

Adolf Noreen „Altschwedische Grammatik“ (1904).

Söderwall „Ordbok öfver svenska medeltidsspråket“.

Erik Noreen „Fornsvensk läsebok“ (1932).

Harry Andersen.

IDE-INDHOLDET I ALADDIN

AF

HANS MØLBJERG

Ideerne i Øhlenschlägers Aladdin skjuler sig bag Symboler, der fremtræder med Livets Mangfoldighed i sig. Og der hvor ideerne udtales direkte, er de ikke helt haandgribelige.

Behandler man Ideer af denne Art ud fra en todimensional, formel Logiks Principper, kan det let gaa os, som det gik vor gamle Thor, da han havde drukket den sidste og drabeligste Slurk og saa, at det ikke var sunket nævneværdigt i Hornet — og først bagefter blev klar over, at han havde indladt sig paa at tømme Verdenshavet.

Ideerne i Øhlenschlägers Værk er af en dybere Natur. De udtrykker en ny Livsfølelse, et Individualismens Gennembrud, som blev skelsættende for vor Litteratur.

Aladdin-Dramaets poetiske Værdi som Tolkning af denne sejrende Livsfølelse, beror paa den indre Balance i Symbolerne — mellem deres eget iboende Liv og det Tankeindhold, de dækker. Symbolerne fremtræder som Livet selv, men bærer en ny Livsfølelse ind i Læseren.

Naar det lykkedes Øhlenschläger, inspireret af den alt andet end umiddelbare tyske Romantik, at skabe et saa naivt og ubesværet Værk som Aladdin, skyldes det nok i nogen Grad det Tilskud af sund, folkelig Fantasi, han modtog fra Folkeeventyret. Da han nemlig senere bearbejdede sin egen Aladdin til Tysk, trak de romantiske Slagord ham over i den tyske Spekulation. Balancen mellem Liv og Tanke forrykkedes. Symbolerne blev udpint.

For at efterlyse det Ideindhold, der skjuler sig bag Værkets Symboler, vil vi da først stille Øhlenschlägers Aladdin 1805 midt mellem

Folkeeventyret, som det er gengivet i Gallands Oversættelse, og Øhlenschlägers senere tyske Bearbejdelse. Derved indkreses Ideindholdet til to Sider, og vi kan endelig gaa til Øhlenschlägers eget Værk for at eftersøge dets specielle Ideindhold, som det fremtræder med Perspektiv mod Samtidens Aandshistorie og med Forudsætninger i Tiden og Digterens eget Liv.

Øhlenschläger har i meget høj Grad kunnet benytte det foreliggende Eventyr hos Galland til at udtrykke sin egen Livsproblematik. *Det er da nærliggende at søge en indre Identitet mellem Folkeeventyret og Øhlenschlägers Værk. Spørgsmaalet stiller sig: Hvori bestaar denne Identitet?*

Man plejer straks at lægge Vægten paa den nye Betydning, Øhlenschläger lagde ind i Eventyret. Her vil vi gaa den modsatte Vej. Vi vil først undersøge Symbolernes Natur og Oprindelse i Folkeeventyret for bagefter at holde dem op bag Øhlenschlägers Anvendelse af dem, saadan at det staar klart, hvori Symbolerne dækker hinanden — og hvori de differerer.

Folkeeventyret Aladdin hører til den yngste Gruppe af 1001 Nats Eventyr. De stammer fra det 13.—14. Aarhundrede og indeholder Scener af Dagliglivet i de store ægyptiske Byer, særlig Kairo. Men Fortællerens Fantasi forskønner denne Virkelighed. Han breder ødselt Alverdens Rigdomme ud foran den undrende og lyttende Skare, der samledes om ham i Middagspavsen paa Gaden eller i Kaffehuset om Aftenen.

Eventyrene var dels Gavtyvehistorier, om hvordan den altid smukke og ædle Helt spillede Puds med Øvrigheden. Dels var det overnaturlige Beretninger, men af en særlig Karakter.

Mens Aanderne i de oprindelige, persiske Sagn optraadte som selvstændige Væsener, saa er de her bundet til en Talisman. Dette er Lampens Natur. Den der holder den i Haanden, kan befale over dens Aander, der blindt udfører Besidderens Ønsker.

Naar Helten blev forelsket, skete det ved første Øjekast, og Forelskelsen gjorde Helten syg og sengeliggende. Mødte han Vanskeligheder iøvrigt, satte han sig hen og klagede, ventende paa, at en eller anden ude fra kommende Begivenhed skulde hjælpe ham ud af Forlegenheden.

Saadan ser vi Aladdin i Hulen falde hen i Graad og Klage:

„Han satte sig ned paa Trappen“, hedder det hos Galland, „uden ringeste Haab om nogen Tider igen at komme til at se Dagens Lys, men var langt fra mere forsikret om, at han snart af det Mørke han sad udi, skulde træde ind i det nær forestaaende Døds mørke — han rakte sine Hænder i Vejret, lagde dem tilsammen, og med en ydmyg Hengivelse i den guddommelige Vilje raabte han med høj Røst: Der er ingen Magt eller Herredømme hos nogen, uden hos den allerhøjeste og store Gud alene“.

Da han har ydmyget sig helt, viser Ringens Aand sig og hjælper ham.

Ligeledes ser vi Aladdin blive syg og sengeliggende efter Synet af Gulnare, indtil hans Moder spørger ham ud og gaar ind paa at hjælpe ham.

Eventyrhelten er her Udtryk for den Spaltning, der ligger til Grund for al Myte: den lammende Virkelighed og Ønsket om midt i den ydre Afmagt at kunne besejre den ved magiske Midler.

Tager vi nu *een Side* af dette Eventyr, saa ser vi, hvordan Aladdin, Drengen fra Gaden i en eller anden fjern By i Kina, ved Hjælp af overnaturlige Kræfter stiger til at blive Rigets Hersker: *altsaa en folkelig, social Myte, der udtrykker Folkets egen Drøm om at stige til Samfundets Tinder.*

Lampen og dens Aander er det Middel, der staar til Aladdins Raadighed. Den skaffer ham alle de Rigdomme, som ellers kun Handelen kunde indbringe. Men den giver ham ogsaa den Viden og ydre Sikkerhed som er nødvendig for at begaa sig i Samfundets højeste Lag. Da han sidder til Hest, gør han det fortræffeligt, selv om det er første Gang. Det hedder hos Galland:

„Selv de der for kort Tid siden havde set ham, kunde næppe kende ham, saaledes var han forandret; thi hans Lampe havde den Egenskab, at den meddelte alle dem, der ejede den, saadanne Fuldkommenheder, der kom overens med den Stand, som man formedelst dens gode Brug blev udi“.

Eventyret er saaledes Myten om Folkets Søn, der faar Prinsessen og Riget. Han har Folkets udelte Sympati. Det træder op mod Sultanen og kræver Aladdin fri, og naar han rider omkring i Gaderne, kvitterer han ved at strø Guld ud til Mængden.

Det er værd at mærke sig, at Lampen overalt tjener et samfundsrettet Maal. Lampens Aand paakaldes blot i yderste Nød eller for at

wise, at de Magter, den raader over, er stærkere end nogen Sultans — som da Aanderne bygger Aladdins Palads.

Først da Aladdin fristes til at anvende disse overnaturlige Kræfter udover det samfundsrettede Maal og mod disse Magter selv, er han i Fare. Da siger Aanden til Aladdin:

„Er det dig ikke nok, at mine Kammerater og jeg have for din Skyld gjort alt hvad vi kunde, at du nu af en Utaknemmelighed, der ej er Lige til, vil forlange af mig, at jeg skal bringe dig min Herre, ja end mere, at jeg skal ophænge ham i Midten af Hvalvingen“.

Lampen og dens Aander er ikke til for at tilfredsstille personlige Luner og Griller. Der er Alvor i Sagen.

Holder vi denne Side af Folkeeventyret op bag Øhlenschlägers Aladdin, saa staar det klart, at Lampen i begge er Midlet til at realisere sig til den højeste Udvikling — i det ene Tilfælde socialt, i det andet individuelt, idet Lampen hos Øhlenschläger er Midlet til at gennemløbe en indre, personlig Modning. Øhlenschläger har kunnet øse af den folkelige Fantasi og benytte dens socialt rettede, kollektive Myte til et Billede paa Individets højeste, absolute Udfoldelse.

Der ligger i Virkeligheden ingen Modsigelse heri. *Der er en indre Overensstemmelse mellem den umiddelbart skabende Fantasi hos de Samfundslag, der skabte deres Myter ubesværet af litterære Forudsætninger og logiske Ræsonnementer, saa de voksede op, uskøttet som vilde Planter, — og den Hengivelse i Fantasien udenom den forudgaaende Litteraturs Lærdom og Latin, den Frigørelse af Individets dybeste Kræfter, som Romantiken satte i Skred.*

Denne Overensstemmelse er et gennemgaaende Træk i den romantiske Bevægelse og bekræftes i en lang Række Bearbejdelser af gamle Folkemotiver.

Øhlenschläger siger selv herom i Fortalen til sin tyske Aladdin:

„Auf die Idee, dem Geschichte eine philosophische Naturbedeutung zu geben, hat mich theils Goethes Faust, theils die Fragmente des leider zu früh gestorbenen Novalis, theils und vornehmlich das Märchen selbst gebracht“.

Tager vi en *anden Side* af Eventyret, viser der sig en mere speciel Overensstemmelse.

Eventyret er temmelig ungt. Der kan ikke være Tvivl om, at Aladdin-Skikkelsen i nogen Grad har laant sin Karakter fra den professionelle Eventyrfortæller. Denne fjerner sig i sin Oprindelse sikkert ikke meget fra Billedet af Aladdin som en uvorn Lømmel, der stadig leger paa Gaden og ikke vil lære noget nyttigt Haandværk. Arbejds-skyheden har nok den Gang som siden været en Drivfjeder for den, der besad Fantasi til at klare Dagen paa anden Maade.

Eventyrfortælleren har skaaret Aladdin i sit Billede. Med sin Fortællekunst har han rejst straalende Paladser for sine Tilhørere, og ved at tale til deres egne Drømme har han overbevist dem om Lampens Eksistens.

Dette vil sige, at der allerede i Eventyret ligger en Tendens hen mod et Kunstnerdrama, og det forklarer, hvordan Øhlenschläger uden at ændre væsentligt i Handlingens Gang kunde nedfælde sin egen kunstneriske Udvikling i den.

I Overensstemmelse med det individuelt rettede Sigte hos Øhlenschläger forrykkes nu alle Elementerne i Eventyret.

Aladdin bliver fra en Eksponent for et Samfundslag, farvet af Eventyrfortælleren, til det direkte Udtryk for Digteren. Ringens og Lampens Aander bliver fra at være overnaturlige Medhjælpere til Symboler paa indre Kræfter, der frigøres og gøres bevidste, saa Individet for første Gang i den danske Litteratur erklærer sin Suverænitæt som Udviklingens højeste Blomst.

De Kræfter, der i Eventyret primitivt ansaas for Trolddom og magiske Magter, dem tager Øhlenschlägers Aladdin til sig som sine egne Kraftkilder.

Det er Mennesket, der tager sig selv i Besiddelse.

Denne Individualisering kan følges Træk for Træk i Øhlenschlägers Bearbejdelse af Eventyret.

Da Brudesengen bliver bragt til Aladdin, hedder det i Eventyret, at Gulnare aldeles forvirret hørte paa hans ærbødige og kærlige Ord. Hun kendte ham ikke, hun forstod blot, at en ung Mand lagde sig hos hende, og, hedder det, „hun havde aldrig tilbragt saa fortrædelig og ubehagelig en Nat“. Først paa Slottet, da Aladdin fremtræder i al sin Glans, bliver hun betaget af ham.

Hos Øhlenschläger er Gulnare straks forelsket i Aladdin, som det er naturligt med den Selvforelskelse, Øhlenschläger besad — man

tænke paa Badescenen i Kong. Helge — en Egenskab, der var en direkte Forudsætning for den Fordybelse i eget Gemyt, der bærer hans Digtning.

Hos Øhlenschläger som i Eventyret lægger Aladdin et Sværd imellem sig og Gulnare som Symbol paa, at intet skal foregribes. Det er i sin Oprindelse Symbol paa en Skik, der kendes fra primitive Samfundstrin, hvor de unge med Forældrenes Billigelse sover i samme Seng før Ægteskabet — under den af alle anerkendte Forudsætning, at en sidste Margin iagttoges.

Hos Øhlenschläger bliver Sværdet et Udtryk for en individuel, op-højet Moral.

Ogsaa de overnaturlige Kræfter ændrer Karakter og bringes i intimere Kontakt med de optrædende. Naturkræfterne er stadig tvunget til at adlyde dens Vilje, som i Øjeblikket besidder Lampen, men de udfører nødtigt Befalinger, der udgaar fra Nouredin.

Hos Øhlenschläger er der sket en Harmonisering af Verden: dens inderste Kræfter, udtrykt i Ringens og Lampens Aander, føler sig i Slægt med det ophøjede skabende Individ, der jo har taget dem til sig som sine egne indre Kraftkilder og altsaa selv borger for Slægtskabet. Verdensbesjælingen er Romantikens ligesom de Nymfer og Zefyrer, Øhlenschläger lukker ind i sit Drama.

Heltens Passivitet overvindes i Eventyret mirakuløst, hos Øhlenschläger føres den over i en indre Krise, der gør Aladdin stærkere, saaledes at han selv kan influere paa sin Skæbne.

Og mens Aladdin i Eventyret skrupelløst forfølger sit Held, saa udstyres han hos Øhlenschläger med indre Liv og Samvittighed, saa han tilsidst vover Sandhed mod Løgn i aaben Fejde — i Tillid til Godhedens og Retfærdighedens i sig selv begrundede Sejr.

Saa meget om Afgrænsningen af Ideindholdet overfor Eventyret i 1001 Nat. Under Omtalen af Afvigelserne er vi allerede kommet ind paa det romantiske Verdensbillede, som Øhlenschläger har smeltet ind i sin Aladdin.

For at lade de tyske, romantiske Forudsætninger træde klart frem, vil vi straks behandle Øhlenschlägers senere tyske Bearbejdelse. Men en saadan Fremgangsmaade vil ogsaa klart demonstrere, hvad der kommer ud af det, hvis man begynder at ræsonnere for abstrakt filosofisk over Stykkets Livssymboler.

Da Øhlenschläger foretog sin tyske Oversættelse og Bearbejdelse, var han nemlig ikke længer paa Højde med den Oplevelse, der skabte Værket. Han begyndte da at spekulere over Symbolernes Indhold og undgik ikke — hvad han selv udtrykkelig havde advaret imod i Poetiske Skrifter 1805 — at pirre i Lampen med Forstandens Lysesaks.

I sin Vorrede til den tyske Aladdin gennemgaar Øhlenschläger kort den filosofiske Tanke der skjuler sig bag Stykkets Personer og Symboler.

„Die Lampe“, hedder det, „brennt im Werke durch als wunderbares Lebensfeuer“. Om Ringen hedder det: „Der Ring ist die in sich selbst zurückgehende Schlange der Ordnung und der Besonnenheit“.

Tilsammen udgør de to Aander Rummet og Tiden:

„Der Geist der Lampe oder der Existenz wird somit Geist des Raumes, der unbedingten, unermesslichen Fülle; der Geist des Ringes dagegen Geist der Zeit, oder wie er selbst sagt: Geist der Bewegung und des Bewusstseins“.

Man ser, at Begreberne Rum og Tid besjæles til henholdsvis Livsfylde og Bevidsthed.

Det hele er altsaa et allegorisk Drama med Universet personificeret i Lampens og Ringens Aand. Stykkets øvrige Personer tildeles hver sin nøje afgrænsede filosofisk begrundede Funktion.

Om Noureddin hedder det:

„Der Zauberer ist das mit einem einseitigen Talent versehene, eitle Ringen, das das Genie beneidet und ihm durch der Götter Willen die Mittel selbst in die Hände geben muss“.

Og om Hindbad:

„Sein Bruder ist die schlaue Gewissenheit, die nichts respektiert und nur nach Macht strebt, um thierischer Leidenschaft zu schmeicheln“.

Ogsaa Sultanen og Gulnare faar symbolskt Perspektiv:

Sultanen er

„die durch Geburt erhobene Asthenie, welche doch zuletzt der selbstständigen Kraft der Gegenwart huldigen muss“.

Og Gulnare

„ist die Liebe im veredeltern östlichen Colorit“.

Selv Morgianes Karakter, der nok er den filosofisk mindst besværede i Stykket, presses ind i Allegorien:

„In Aladdins Mutter wird man kaum die gutmutige, drollige Dürftigkeit verkennen, die meistens immer Mutter des Genies ist, die es fesselt und einengt, und doch durch treue Anhänglichkeit lebenswürdig und un-entbehrlich wird“.

Svarende til denne meget filosofiske Indledning, er hele Stykket forrykket nogle Alen over mod Filosofien.

Aladdin og Nouredin overgaar hinanden med Repliker, der viser deres Bevandrethed i græsk Mytologi. Aladdin, ja selv Hindbad er kendt med filosofiske Værker. Det maa her være nok at henvise til Georg Brandes' store Afhandling om Øhlenschläger, hvor han med Blod paa Tanden drager disse og andre Latterligheder i den tyske Aladdin frem.

Det er klart, at den indre Balance i Symbolerne her er forrykket, at de er blevet fortænkte og ikke længere — som i den danske Aladdin 1805 — er det almene, friske Udtryk for umiddelbart Liv.

Men her har vi da faaet præsenteret de bevidste Spekulationer, Øhlenschläger bagefter har gjort sig om sit Værk. Det viser sig nu, at hans rigtige Aladdin er født af et Komplex af Elementer, dels i Øhlenschläger selv, dels udenfor ham, Elementer som ikke har været ham bevidste.

Det er derfor, vi i en Undersøgelse over Ideindholdet i Aladdin tvinges til at gaa bagom saadanne Spekulationer — og forsøge at kigge dybere ned i Ideernes Værksted.

For at orientere os, maa vi først gøre os nogle Ejendommeligheder ved den danske og den tyske Romantik klart.

Den tyske Romantik havde sin egen mørke, fortænkte Farve. For den der gør sig sociologiske Betragtninger over Kulturen er det rimeligt at se denne Romantik paa Baggrund af den ydre tyske Virkelighed, der var et Opbud af alle Feudaltidens splittende og hæmmende Faktorer. Mens disse under heldigere Omstændigheder blev likvideret i Frankrig, løb de tyske Stürmer og Dränger i deres Kamp for Individets Frigørelse Hovedet mod en solid Mur — for senere at isolere sig og realisere det ideale Menneske paa et ophøjet, klassisk Plan. Det er Goethes og Schillers Udvikling.

Med Romantiken brød denne ophøjede Verden sammen. Individet opløstes i en uharmonisk Stræben efter Uendelighed for længst borte at faa det hele ind i en stór, altomsluttende Harmoni.

I denne Stræben efter deres egen Individualitet rev Romantikerne hele Naturen til sig og projicerede sig selv ud i Geniet som det alt

overstraalende Produkt af Udviklingen: Geniet løftede alle Naturens ubevidste og bundne Kræfter op til Bevidsthed og Frihed i sin Digtning. (Schelling).

I deres Søgen efter denne universelle Individualitet efterforskede Romantikerne Naturvidenskaberne og Historien, og deres Filosofi spændte mægtige Perspektiver tilbage i Tiden og ind i Tingenes inderste Natur, hvor man oplevede en indre Identitet mellem Naturtankerne og Individets egne Tanker.

Man ser, at Geni-Læren er en Slags erkendelsesmæssig Selvtilfredsstillelse. *Man resignerede overfor en objektiv, uden for een selv liggende Verden ved at gøre den til eet med sin egen Fantasi, hvor man til Gengæld herskede almægtigt.*

Denne Nøgle til en mystisk Forstaaelse af Universet var det Henrik Steffens bragte med herop fra sit Ophold i Jena. Det var den han overdrog Øhlenschläger.

Den danske Virkelighed saa imidlertid anderledes ud end den tyske.

Med Handelen oplevede Landet en enestaaende økonomisk Oplblomstring, der bl. a. medførte, at vi oplevede et socialt Fremskridt som Stavnsbaandets Ophævelse nogle Aar før den franske Revolution.

Samtidig var det politisk en hæmmet Tid med Censur og Indskrænkninger, saadan at Tiden maa siges at have været egnet til at gøre den opvoksende Slægt apolitisk. Der skulde en særlig Karakter til at gøre en P. A. Heibergs Skæbne om igen.

Vi kan i hvert Fald konstatere, at Tankerne hos det nye Slægtled lededes tilbage mod det alment menneskelige — paa samme Maade som i Tyskland og stort set udfra samme Forudsætninger.

Men vel ikke uden Aarsag i den lykkeligere ydre Virkelighed faar vi med Øhlenschläger en dansk Romantik, der ikke er zerrissen som den tyske — som midt i Romantikens Fantasi og Uendelighedsfølelse bevarer en Goethes Ro.

Man kan sige, at Øhlenschläger i et kort Aaremaal af sit Forfatterskab i omvendt Retning resumerede den tyske Romantik og Klassik.

Bindeleddet mellem den danske og den tyske Romantik var Henrik Steffens. Gennem ham bibragtes Øhlenschläger et teoretisk Udsyn og Perspektiv, som ellers laa fjernt fra hans umiddelbare og ureflekterede Temperament.

Det maa understreges, at Øhlenschläger ikke tilegnede sig den romantiske Filosofi paa overvejende aggressiv, filosofisk Vis. Han følte

i den først og fremmest en Bekræftelse paa sin egen uforløste Digtertrang. Geni-Tanken gav ham Tilliden til sine egne Kræfter og sin egen Inspiration. Man ser, at *han absorberede den romantiske Filosofi ud fra et indre, psykisk Behov, og det er denne lykkelige Sammensmeltning, der danner den personlige Forudsætning for den danske romantiske Digtningss Harmoni og Balance.*

Brandes skriver om Steffens Virksomhed, at det er højest interessant som betegnende for to samtidige Digteres grundforskellige Anlæg, at da Tieck og Øhlenschläger kort efter hinanden kom under Steffens Indflydelse, er det for Tieck Vanviddet, for Øhlenschläger den fuldendte, rødmossede Sundhed, som begrunder Menneskets hemmelige Forbund med Naturen.

Føjer man hertil den forskelligartede ydre Virkelighed og aandelige Atmosfære her og i Tyskland, kan vi heri ogsaa læse en Karakteristik af den danske og tyske Romantik. —

Af Mødet med Steffens, hvor Øhlenschläger udrustedes med den romantiske Livsproblematik og af Øhlenschlägers Gemyt, der i sin Umiddelbarhed var beslægtet med det Folkeeventyr, han kendte fra sin Barndom, voksede saa Aladdin frem.

Vi kan endelig skride til dette Værk og gaa dets Ideindhold efter, saadan som det træder frem i Dramaets Personer og Symboler med aandshistorisk Perspektiv til de hjemlige Forudsætninger — Øhlenschlägers egne og Tidens.

Hovedsymbolet er Lampen.

„Lampen — vel oprindelig Lampen paa Øhlenschlägers Skrivebord“, udbrød Vilh. Andersen i sit 3-Binds Værk om Øhlenschläger, og man bemærker hans Evne til at forplante sin egen Skrivebordshyge ud i Stoffet.

I al Korthed kan det vel siges, at *Lampen symboliserer Almagten i den indre Overensstemmelse mellem Individet og Naturens Kræfter, som det frit kan befale over.*

Lampen er Realiseringen af den romantiske Forestilling om den universelle Individualitet, Enheden fra Jordens Inderste til dybt i Mandens Barm.

I Forhold til den skabende Harmoni som Lampen udtrykker, grupperes saa Aladdin og Noureddin med Retning henholdsvis frem og tilbage i Tidens Aandshistorie.

Aladdin-Skikkelsen kommer og gaar i Øhlenschlagers Produktion sammen med hans romantiske Periodes Begyndelse og Afslutning.

Vi møder ham straks i „Guldhornene“ som

Naturens Søn,
ukendt i Løn,
men som sine Fædre
kraftig og stor,
dyrkende sin Jord.

Han er den af Naturen udsete. Guldhornene skjuler sig for alle Arkæologer, men lægger sig foran hans Plov.

Vi hilser flygtigt paa ham i St. Hansaftenspil, hvor han optræder incognito som „et ungt Menneske“.

Vi møder en mere taalsom og arbejdsom Udgave af ham i Vaulundur, for hvem alene Bjerget vil aabne sine Skatte.

I Aladdin endelig er Typen rendyrket og udført i hel Figur som det sorgløse Naturbarn, der ham selv uafvidende er udset til at begunstiges med al Rigdom og Lykke.

Helten er udrustet med en Almagt der skaber en absolut Harmoni mellem hans Vilje og Handling. Stemmen fra Lampen siger det:

Naar intet længer Jordens Hersker blinder,
da ser han Undervirkning rundt omkring.
En Aand til at udrette alt han finder,
og Harmonia skænker ham sin Ring.

I Løbet af Stykket foregaar der imidlertid en Forskydning i Heltens Sind fra den absolute Sorgløshed til en Viden om egen Magt, saadan at Lampen tilsidst udmærket kan stilles bort paa et eller andet Pultekammer. Aladdin vokser, saadan at han alene i Kraft af sin Personlighed kan sætte sin Vilje igennem.

Denne Linje er ført helt igennem i den tyske Aladdin, hvor Aladdin tilsidst sammen med Gulnare stiger ned i Hulen og stiller Lampen tilbage paa dens gamle Plads, og Georg Brandes har paavist, hvordan denne voksende Afholdenhed overfor Lampen ledsages af en Udvikling hos Helten henimod „den rene Godmand“.

Men den Individets Almagt der straalere ud af Aladdin, træder klart frem, naar Helten sammenlignes med Hakon Jarl.

Aladdin siger:

... Min Lykke er
at sætte det igennem som jeg kan,
at overvinde hver en ussel Hindring.

Med omtrent samme Udtryk siger Hakon:

Hvad Mennesket er skabt til, føler han,
og medfødt Drift udvikler medfødt Kraft.
Han sætter det igennem, som han kan,
og anden Grund behøver ej hans Daad.

Det er Individets absolute Suverænitet der proklameres her. Men for Hakon indskrænkes den af de Skranker en højere etisk Lov sætter for hans Udfoldelse.

Herefter har vi den klassiske Konflikt gaaende igen, Konflikten mellem indre Tilskyndelse og ydre Virkelighed. Øhlenschläger betegner selv Hakon som „den vildledte Kraft“.

I Hakon Jarl graves Guldhornene op endnu engang. Det sker i Stykkets Periferi, og der sker ingen Undere af den Grund. De Aabenbaringer det giver Hakon, bringer ham kun nærmere hans Fald.

Øg mens Aladdin var et Elskovsbarn som Udtryk for Individets Ret langt ud over det borgerlige Samfunds Rammer, saa falder Hakon Jarl netop paa sin Trang til at producere saadanne Lykke-Børn.

At Aladdin er en poetisk Projektion af Øhlenschläger selv, er evident. Ligeledes, at Aladdin-Skikkelsens Udvikling i Øhlenschlägers Produktion registrerer hans Forhold til Romantiken.

Men udfra den Rolle som Romantiken tillagde det skabende Individ og ved den i Øhlenschlägers særlige Psykologi begrundede organiske Optagen af den tyske Romantik — blev den for ham en Stimulus til, som Clemens Petersen udtrykker det i sin Bog om „Forholdet mellem det gamle og det nye ved Øhlenschlägers Fremkomst“, at „realisere sin Tids poetiske Muligheder“.

Saaledes blev Aladdin andet end et romantisk Gennembrud. *Romantiken blev blot den særlige Form for et Individualismens Gennembrud der efterhaanden og under forskellige Former fuldbyrdes i Tidens Digtergeneration.*

Da Aladdin er længst nede i sin Ulykke og vil begaa Selvmord; rejser Livet sig foran ham i en ny og stærkere Skikkelse, der holder ham tilbage — ligesom Barndommens Paaskeklokker holdt Faust tilbage fra at tømme Giftbægeret ovenpaa Nattens Grublerier.

Det hedder i Aladdin:

Hvad rejser sig her inderst i mit Bryst.
En anden højere Natur, mer fri for Formen
end selve dette Vand. En stolt Natur,
som vægrer sig ved at erkendes for

Staldbroder til det nedre jordiske,
hvis Kraft sig ytrer i et helligt Haab,
hvis Næring er Samvittighed og Trøst,
et uforgængeligt, fromt, venligt Barn.

Vald. Vedel har i sin Disputats „Guldalderen“ vist, hvorledes disse Linjer blev Formlen for den indre Udvikling og individuelle Modning i Øhlenschlägers eget Slægtled, den Krise der skabte den nye Litteraturs Mænd.

Han nævner foruden Øhlenschläger: Thorvaldsen, H. C. Ørsted, Mynster og Grundtvig. Han skriver:

„Alle er det ensomme, indadvendte Naturer. I Modsætning til det 18. Aarhundredes vaagent udadvendte, livlige og sociale Digter-type, saa er disse nordisk-indesluttede, melankolske Naturer — farvet af Pietismen i den lavere Borgerstand, hvorfra de alle udgik (en Strømning, der ogsaa mærkes i Aladdins Fromhed).

Mens en Baggesen, en Staffeldt var Digtere med deres ene Jeg og habile Verdensmænd med deres andet Jeg, saa er der i den nye Generation intet Skel mellem deres Liv og deres Tænken og Digtning“.

De kæmper sig gennem en personlig Krise alle frem til en indre Harmoni, i levende Kontakt med Fortiden i deres eget Liv. Deres Digtning blev præget af Ro og Koncentration og fik hver sin individuelle Tone. Det er den stille Væksts Mænd.

For Øhlenschläger foregik denne Vækst unægteligt i et tropisk Tempo, men derved naaede han at tegne Generationens typiske Træk ind i sin Aladdin.

Ligesom Aladdin er den af Skæbnen udkaarne, er Noureddin paa Forhaand dømt til Nederlag som Stykkets negative Figur.

Vi ser ham i Begyndelsen grublende over Livets Hemmeligheder som en Faust, der finder Makrokosmos-Tegnet. Han siger i den store Monolog, hvormed han præsenterer sig:

Mig givet blev med dyb, skarpsindig Aand
at skue i Naturens Inderste,
men det udvortes Redskab er jeg ikke.
Naturens muntre Søn ...

.....

en ung enfoldig Dreng skal hjælpe mig.

Dernæst ser vi ham som en listig og grusom Trolldmand, der ikke skyr noget Middel overfor Aladdin og tilsidst lukker ham nede i Hulen for kynisk at overlade ham til Sultedøden.

Endelig møder vi ham som en Wagner, en Oplysningsfilister. Det sker overfor Gulnare i Afrika. Han siger:

Jeg er en verdslig viis, erfaren Mand,
alting har jeg forsøgt og gennemskuet.

.....
Naturen syntes ret at have skabt mig
til noget stort, den gav mig mange Evner,
som der behøves til at blive viis.

Det staar straks klart, at denne sidste Nouredin daarligt lader sig forene med den første.

Efter Nouredins Død føres hans Rolle videre af Broderen Hindbad, der fremstilles som den levendegjorte Vulgærmaterialisme og Nedrigheid.

Man spørger sig, om ikke Nouredin-Skikkelsen havde vundet i indre Sammenhæng, hvis han var blevet hakket over paa et tidligere Tidspunkt — eller doubleret med endnu en Broder, saadan at de kunde overtage hver sin Side af Nouredin-Skikkelsen.

Søger vi det sammenbindende Karaktertræk for Nouredin, maa det blive dette, *at han er udrustet med en Viden om Livsrigdomme, som han stræber efter at komme i Besiddelse af, men som han mangler Evnen til at gøre til sine.*

Dette Træk sammenbinder udmærket Faust-Granskeren i den første Nouredin-Scene med den Nouredin, der nok ved ydre Midler har vidst at skaffe sig Gulnare, men gennem hele sin Optræden og gennem sine Repliker demonstrerer sin manglende Evne til at tage ogsaa denne Skat i Besiddelse.

Som Type staar Nouredin klart. Kun hvor han udkonkretiseres i de forskellige Scener, falder han fra hinanden.

Den sande Sammenhæng i denne Figur bliver først aabenbar, naar vi ser den i Perspektiv mod Samtiden. Typen viser sig at dække et generelt Træk i Tiden, som Øhlenschläger angriber — og hvor den udkonkretiseres, laaner den Ansigt efter de forskellige Retninger, Øhlenschläger bekæmpede.

Det er almindelig bekendt, at den første Nouredin er identisk med Henrik Steffens. Det er ham der med sin forskudte Dyrkelse af Bjerggrotter er ansvarlig for, at Livets Rigmomme her og i Vaulundur henlægges til Bjergets Inderste.

Steffens var Filosof. Han besad en Viden og et Skarpsyn, som han ikke formaaede at forløse poetisk. Man erindre de ofte citerede Ord fra

„Was ich erlebte“: „Jeg følte, at var jeg end ikke selv en Digter, kunde jeg dog begejstre andre for Poesien“.

Det var denne uforløste Poesi hos Steffens, der gjorde ham til en fanatisk Profet, og som gjorde, at han og den unge Øhlenschläger blev et yderst produktivt Par.

Steffens rejste fra Danmark Efteraaret 1804. Om Vinteren digtede Øhlenschläger sin Aladdin, og med Nouredin-Skikkelsen har han afreageret sit Afhængighedsforhold til den tidligere Læremester.

Øhlenschläger bar fra gammel Tid paa en Underlegenhedsfølelse overfor dem der beskæftigede sig med mere exakt Lærdom. Han skriver i sin Selvbiografi, at Anders og Hans Chr. Ørsted, Arndt og Steffens nok vidste mere end han, „men kunde de mere?“

Samtidig med at Øhlenschläger oplevede sit Talent med fuld Styrke, satte han sin Poesi op over de andres Lærdom.

Lampen er i Stykket Udtryk for det universelle Geni, Udtryk for Enhed og Helhed. Heroverfor staar Nouredin-Hindbad som det ensidige Talent, der er Geniets Fjender. Det hedder om dem:

En sælsom Daarlighed ham river hen:
skønt skabt til Skæl, han stolt vil være Kærne,
og Herre, skønt han skabtes kun til Svend.

Ogsaa Vaulundur var et saadant universelt Geni. Hans røde Sten spillede i alle Farver. Slagfidurs og Egils havde kun een.

Her karakteriserer Øhlenschläger sine Forgængeres Forhold til den poetiske Oplevelse — med særlig Henblik paa Baggesen og Schack-Staffeldt.

Disse var begge prægede af det 18. Aarhundredes Sentimentalitet, der bundede i en sjælelig Disharmoni, en Spaltning i Oplevelsen. *Den viste sig i deres Produktion dels som en udtalt Vilje til at udtrykke en Oplevelse, dels som en Følelse af Resignation overfor Opgaven: Digterens Følelser vil ikke rigtig formæle sig med den Genstand der fremstilles.*

Denne indre Brist i Oplevelsen maskeres ofte hos Baggesen under en overspændt Patos.

Man tænke paa hans Digt „Tordenen paa Toppen af Grimsel“, hvor han først med stor Overbevisning skildrer sin Rædsel og Svimmelhed — for pludselig tilsidst at slaa Stokken i Klippen og trodse det alt-sammen med et

„... Thi jeg er udødelig“.

Denne Patos er hul, og Øhlenschläger, der oplevede Tingene anderledes organisk, saa Svagheden bag den villede Attitude.

Schack-Staffeldt stod Øhlenschläger nærmere, men ogsaa han forblev mærket af det 18. Aarhundredes poetiske Insuffisance.

Efter i „Indvielsen“ et Øjeblik at have følt en Samhørighed med Altet, dukker Spaltningen frem:

Dog blev fra nu af for Tanke og Trang
Jorden et Fængsel.
Vel lindrer vel Anelse, Drøm og Sang
Hjertet sin Længsel.
Dog brænder mig Kysset, jeg kender ej Fred,
først jeg drager Himlene ned.

Det er ingen lykkelig Forløsning. Oplevelsen indeholder en større eller mindre Brøkdels Magtesløshed.

Ogsaa denne almindelige Karakteristik indgaar i Noureddin, han, der ved hvor Skatten ligger, men ikke selv evner at løfte den.

Noureddin-Skikkelsen viser sig saaledes at være et Hylster, hvor Øhlenschläger under en fælles Formel karakteriserer sine Modstandere, Der er da intet mærkeligt i, at han i den tyske Aladdin lader Noureddin repræsentere ogsaa den udartede tyske Romantik, der netop søgte uden at finde. Brandes har villet se et Paradoks i denne Anvendelse.

For tilsidst at indkrese den Side af Ideindholdet i Aladdin, som vender tilbage mod Digterens Barndom, vil vi vende Søgelyset mod Øhlenschlägers Opvækst.

Digterens Opvækst giver jo Komplikationen mellem Individ og Samfund i konkrete Oplevelser. Tiden nedfældes i dem og farver Digteren for Livstid.

Øhlenschlägers Personlighed var stærkt forankret i Barndommen. I sin dybeste Depression fandt Aladdin Livskraften i sig i Form af „et uforgængeligt, fromt, venligt Barn“.

Øhlenschläger siger selv, at han huskede tilbage til sit halvtredje Aar. Som voksen mener han ikke at have haft nogen Forestilling, hvortil Spiren ikke har været lagt i hans Barndom. Vilh. Andersen har gjort Rede for, hvorledes de forskellige Elementer fra Øhlenschlägers Barndom genfindes i Aladdin — hvordan det hvide Eventyrslot er gjort efter det lysegule Frederiksberg Slot, Aladdins Bad efter Caroline Mathildes Badeværelse, etc.

Den rare Sultan er en Forbedring af den gode Kronprins Frederik, og han kunde have tilføjet, at Gulnare nok har Præg efter Digterens Søster, Sofie.

Men læser man Øhlenschlägers Erindringer igennem, saa ser vi gennem spredte Træk en Tid i Opgang bagved. Der er Undersøgelser af Orlogsskibe om Eftermiddagen i Havnen. Faderen køber Aktier i et Handelskompagni, fordi de giver gode Renter. Adam skulde selv være Købmand og stod en kort Tid i Købmandslære. Det er Handelen og Kolonibesiddelsen der præger Tiden. — Det er den florisante Tid.

Handelen paa Ostindien bragte Sydfrugter til Landet. Adam saa dem bugne til Festerne paa Slottet, og de kunde købes hos Høkeren. Øhlenschläger skriver i sine Erindringer, at han især var en overordentlig Gæk efter Figener:

„Naar jeg havde købt mig et stort Kræmmerhus fuldt, plejede jeg gerne, idet jeg stak den største i Munden, at løbe i fuld Karriere ned ad Gaden og raabe temmelig højt:

Lyksaligt er det Land, der har saa gode Figener“.

I dette lille Træk ligger allerede Kimen til Aladdin. Den barnlige Sorgløshed og Appetit er der, Forestillingen om et fjernt Lykkeland, Generositeten. — Han gemmer sig ikke skulende med sit Bytte, men udraaber det i Triumf for hele Gaden.

Nu var Øhlenschlägers Barndom glad og sorgløs, *men man kan næppe udskille den Opgang og Optimisme, der prægede Tiden, som værende uden Betydning for Formningen af hans Livssyn.*

Litteraturhistorikerne har været enige om at anføre den senere synkende Kurve i Landets Stilling som en af Grundene for Faldet ogsaa i Øhlenschlägers Digtning. Omvendt maa man ogsaa tage den økonomiske Opgang med som et Element, der har bidraget til Aladdins altovervindende Optimisme.

ÅKJÆR OG FRÖDING

AF

ALF BO

Frödings Digte blev modtaget med stor Påskønnelse af Samtiden — også her i Danmark, især hans Folkelivsbilleder. Det er da rimeligt, at dansk Lyrik har modtaget Impulser fra ham. I *Nysvenska Studier* 1935 søger Harry Andersen at eftervise Fröding-påvirkning i Digte af Holstein og Kai Hoffmann og nævner her Sandsynligheden af, at også Åkjærs Digtning bærer Mærker af Fröding.

Rigtignok har hver af de to Digttere sit udprægede Fysiognomi: Fröding, den reflekterede Akademiker, betragter smilende Situationerne gennem sine Lorgnetter. Åkjær, der selv er Søn af de Hede-bønder han beskriver, er ubebrillet og umiddelbar. Fröding er overbærende i sin Humor, altid parat til Selvironi, aldrig ubarmhjertig i sin Polemik. Åkjær er blottet for Selvironi, hans Polemik er klodset Agitation; men i umiddelbar Musikalitet er han ofte Frödings jævnbyrdige; hans Rytmesans er levende og frodig, mens hans arkitektoniske Evne er mindre vidtspændende end Frödings. Dennes Stil er moderne Rokoko, Åkjærs ukompliceret Almuestil.

Men trods disse Forskelle er det alligevel kendeligt, at Åkjær ikke blot har beundret Fröding, men også hentet Impulser fra ham, både idemæssigt og formelt.

Digtene „Jens Jensen og Pæ Krænsen“, „Dårskabens Tale“, „Maskinen i Ulave“ og „Fredløs“ angiver Åkjær som direkte Lån fra Fröding, derimod ikke „Høg over Høg“, hvis Ide dog tydelig er hentet fra „Sådant är lifvet“. Jeg anfører begge Digtene til Sammenligning:

Høg over Høg.

Nypudset i Solen sad munter en Myg;
frem mased en Skarnbasse kluntet og tyk;

og Myggen, som sad der saa rent og saa rart,
blev væltet i Gruset ved Langtrynens Fart,
— for han havde Hast —
saa Myggens Nakkeben sitrende brast.

Skarnbassen fremstenter paa stræbende Ben
og kratter med Kloen i Støv og i Sten;
frem stormer Cyklisten i rygende Sved;
han henter den arme, han hjuler den ned;
for han havde Hast;
dens pansrede Indvolde boblende brast.

Cyklisten slaar Sløjfer om Gaarde og By;
da driver imod ham en ravnesort Sky;
Lyntungen udstrækkes saa lang og saa gul;
det Lyn havde Hast!
Blandt Ting af Værdier en Hjerneskal brast.

Sådan! är lifvet.

Och haren sitter och äter blå bär
och tänker förnöjdt: „Det är godt det här“,
då kommer en räf ur en buske och tar'n
och tänker förnöjdt: „Gud ske lof att jag har'n“ —
och sätter sig ned till at spisa
— det är harens visa.

Och räfven han slickar sig glad om sin trut
och går att spatsera i skogen ut,
då möter'n en jägare, jägaren skjuter'n,
då glör han, då gnör han, då tjuter'n,
då dör han, då gör han i dön ett språng
— det är räfvens sång.

Och jägarn han blistrar så stoltelig
och tänker: „Nu hafver jag rogat mig“,
men hemma där pysslar hans käringkropp
med hvitt i hans kaffecikoriakopp,
så dricker'n, så dör han af kaffecikoria
— det är jägarns historia!

Efterligningen må have været Åkjær fuldt bevidst. Strofeantal, Linieantal og Rytme er den samme; kun er Kortlinien, som hos Fr. giver Forf.s beklagende Afmagtsgestus, flyttet fra sidste op på næstsidste Linieplads, til Skade for Situationstegningen, der hakkes over, mens Stevlinien forplumrer Grundtanken „Høg over Høg“ ved at betone Hastværket.

Men ved Siden af denne klodsede Efterligning er der Steder, hvor Impulsen fra Fröding har givet virkelig morsomme Resultater.

Når Fröding er allermest overgiven, falder han let ind i anapæstisk (ofte også pæonisk) Rytme, således i det berømte „*I valet och kvalet*“. Det synes mig utvivlsomt, at det har været Inspirationskilde for Åkjærs strålende morsomme Giftermålsdigt „*Øwer æ Æwn*“. Her er det en Enke, hvis Velstand bliver udmalet af en dorsk Ungkarls foretagssomme Moder. Her er ingen strofisk Inddeling som i Frödings Digt; det er som den anapæstiske Veltalenhedsstrøm har grebet ham, så vi næsten kører løbsk i den ubrudte Rytme, der ikke levner Mulighed for Pause, mens Fröding lader os trække Vejret ved hver Linieslutning. Jeg anfører sidste Strofe af Frödings Digt og det tilsvarende Afsnit af Åkjærs:

Men den gubben han kommer mig aldrig ur sinnet
fôr hans proppade skåp och hans svällande sångar,
och jag kan inte glömma det silfret och linnet
och hans kor och hans svin och hans får och hans pengar.
Ja, jag tror att jag tar'n, ja, jag tror att jag tar'n,
om han så hade aderton barn.

Hun er skrap, hun er stærk, hun haar banked æ Sme',
hun ka hopp' te æ Lowt, nær æ Gal' det ta' ve'.
Men haar det nøj aa sej, te æ Kjælling er stræng',
nær do fôr hinne Gord, hinne Jord, hinne Peng',
hinne nybærend' Kwier og blankhwonned' Kal',
hinne Grunker og Bunker, det Hil med det Hal',
hinne trørre Alens Væv', hinne syv-Markes Særk',
som æ Skræjer hun sejer, hun goer i te Kjærk, —
hinne Maalt, hinne Gaalt, om i Saalt', om ilyw',
hinne Høns po æ Raan', hwer en blikkendes Yw',
— hwad hun aatte og ejer, hwer Drip og hwer Drof':
Ka' do vind' hind' te Kwind', er æ din' jo tehof.

Fröding betegner sig selv som Spillemand. En af hans første Digt-samlinger hedder „*Guitarr och dragharmonika*“. Og jævnlig traller eller lirer han midt inde i eller bag efter en Strofe: tjong — fadeladeli („*En litten låt om vårn*“) eller dudeli dudeli dej! („*Det var dans bort i vägen*“). Hos Åkjær kan vi træffe en lignende Musiceren på menings-tomme eller underfundigt symbolske Lyddord:

Dyre du og dig!
 Dingelu-og-lej,
 dikkedu og dikkedi,
 og dingelu- og -lej!

(„Ved Rugskjellet“).

eller den morsomme anden Linie i „Æ gammel Smej“, som for hvert nyt Vers fyldes med nyt Betydningsindhold efter den omgivende Tekst: „mæ mi Hej-hej-ha og mi Haah!“ Det kan måske nok være Fröding, der her har lånt ham Harmonikaen; men han kan selv spille.

En Ejendommelighed som er stærkt fremtrædende i Frödings første Digte, er hans Forkærlighed for Ordsammensætninger ofte af mærkelig tungt Trykforløb. Han fortæller selv, hvordan en sådan ejendommelig Ordform er blevet rytmisk Ledemotiv i Digtet „Skogsrån“. Synet af en smuk, spændstig Bondepige fremkalder som Lydassociation Ordet „björksavsflicka“, hvis Trykform helt behersker Strofernes første Halvdel. Måske har også Stednavne fra hans Hjemegn bidraget til denne molosagtige Figur.

Skogsrån.

Åt Gösthultskanten, i Gunnerudsskogen,
 bortom Västanmossen, vid Bråttorpslogen,
 just där håller skogsrån till,
 gå dit och se, om ni vill!

Hon är älskogsaktig och manfolksgalen,
 för Vickbomspojken från Nicklasdalen,
 han såg henne själf en kväll
 på vägen till Anna i Fjäll.

Hon var grannlåtsklädd som en påskdagspräst,
 hade ormbunkskrans och kattguldsväst
 och till knäna en granriskjol
 och doft som af nattviol.

Hon var ungtallsmidig och enstamvig,
 och hon skepade, snådde och vrängde sig
 som en orm på en lie träd,
 så Kalle i Dalen blef rädd.

Och hon råbocksprang, gjorde lokattbukter
 och trollpackskonster och sattygsfukter
 och stod bak en furustam
 och glyste och gluttade fram.

Och Vickbomspojken från Nicklasdalen
 blef vettskrämt, veckvill och månadsgalen
 och går ännu som en fant,
 så nog kan en se, det är sant.

Rytmen beherskes af Trykfigurerne —'— og —', hvis molos-
agtige Vægt egentlig synes at svare dårligt til det spændstige
Skovvæsen, som Digtet beskriver. (Smlgn. Øhlenschlägers Brug af
Molossen i Spyddigtet i „*Baldur hin Gode*“: Solglarhand — Dagglans-
væld). Derimod virker den med overbevisende Festlighed som Slut-
figur i „*Stadens löjtnant*“:

se, löjtnanten sitter som en prins på sin häst,
o Gud, hvad han är vacker i sin hvita väst.

Det kunde se ud, som Åkjær har fået Øje på denne Linieslutnings
komisk-værdige Karakter, når vi ser på hans Digt om *Pæ' Sivensak*,
hvor han gennemfører denne Trykfigur som Linieslutning hele Vejen,
hyppigt ved Hjælp af Ordsammensætninger, der minder om Frø-
dings, selvom de ikke altid opnår den samme Tyngde på Grund af
Bindelydens svagere Tryk:

Pæ' Sivensak.

Med Pølseryg og Istervom og Nakken stiv
og Armen lagt i Bugt omkring et Jerseyliv,
med Merskumspiben næsten til hans Kalveknær
så vralter frem Pæ' Sivensak, som danser dér.

Så værdig han røgter sin Polkerer-Dont,
som dansed han på Toften med sin Rugstak rundt;
se Sveden, hvor den drypper på hans Støvletær!
Javist er det Pæ' Sivensak, som danser dér.

Ved Væggen sidder hviskende hans Slægt på Rad,
mens Gulvet gynger bange for hans Hartkorns-Trad,
og Dansens Takter mases af hans Indad-Tæ'r
og drejer med Pæ' Sivensak, som danser dér.

Hans Skuldervrik, hans Nakkefold, hans Mund så sur,
hans hovne Blik, hans Knappers Sølv, hans Tokas-Uhr,
det ringler og det råber højt til én og hver:
„Se, det er nu Pæ' Sivensak, som danser her“.

Men inderst sidder Svimlen i hans Hjerne-krog
og klapper som med jærnbeflagne Kistelæg;
hans Øjne står som Tudsens under Tordenvejre:
„Gud nåde mig, Pæ' Sivensak, som danser her!“

En Skrædder sad i Krogen bag en Skjortebræm,
og stak han under Dansen brat en Klumpfod frem;
og Folk sig rakte højt på deres Støvletær:
„Ih, Kors! det var Pæ' Sivensak, som trimled dér!“

En anden Frödingsk Linieslutning fra „*Balen*“:

Nu spökar det i trapporna
och i tamburn bland kapporna

genfinder vi i Åkjærs „*Nordovst*“ („*De fire Vinde*“):

Sneflokke kommer vrimplende
hen over Diger trimlende,
der knyger ud af Himlene,
det sluger Hegn og Gård
o. s. v.

Åkjærs jævnt rullende Daktylrim egner sig for hans Snefogsmaleri; hos Fröding har de en lidt anden Karakter; svenske Daktyler af denne Tryktype har gerne en mere elastisk, spændt Form end de danske (smlgn. svensk *trapporna* med det jævner løbende danske *Trapperne*), — hvilket kan forlene Figuren med en vis Elegance, som svarer godt til Frödings Rokokobillede.

En Sammenligning mellem et Par Vers af Åkjærs direkte Oversættelser og Originalen vil vise, hvor vanskeligt det i det hele taget er at få den Frödingske Rytme helt levende omsat til Dansk:

Fröding:

Jan Ersä ägde Nackaby, n,
Per Persä ägde Backaby n
i By i Västra Ed.
Jan Ersä
Per Persä
de höllo aldrig fred.
De trätte och processade.
Om friden prostén messade
— det var som vått på gäss.
Ty vann en gång Jan Ersä,
så började Per Persä
en splitter ny process.

Åkjær:

Jens Jensen ejer Nakkeby
Pæ' Krænsen ejer Bakkely
i Sognet Vester-Ved.
Jens Jensen,
Pæ' Krænsen
de holder aldrig Fred.
De stredes og processede,
om Freden Provsten messede,
det var som Vand på Gæs;
thi vandt engang Jens Jensen,
begyndte strax Pæ' Krænsen
en splinterny Proces.

Skønt Frödings Metrum er overholdt i Oversættelsen, så er det, som den danske Tekst virker for tynd på Grund af Forskel både i Stavelselængde og Bitryk. Alene de to Personnavne Jens Jensen og Pæ' Krænsen synes ikke at fylde deres svenske Navnefætres Bukser rigtig ud. De efterlader i Kortlinierne i første Vers en lidt flov Pavse, som ikke føles så udpræget i Originalen, hvor Navnene virker halvt spondæisk.

Og Linieslutninger som Nakkeby — Bakkely — processede — mesede føles også mere tamme end hos Fröding, fordi de savner den muntre Elasticitet, som findes i de tilsvarende svenske Ord.

Vi ser, at Åkjær — som venteligt — har hentet Impulser hos Fröding, både med Hensyn til Ide og Form. Men samtidig ser vi, hvor vanskeligt det er at overføre en Rytmik, der i så høj Grad som Frödings udnytter det svenske Ordforråds variable Tryk- og Spændingsforhold, til Dansk, der så overvejende opererer med Trykgraderne stærk-svag, ikke så meget med Mellemgrader. I Dansk er Elasticiteten mere at søge i Ordgruppedannelser end i Enkeltordene.

JOHANNES V. JENSEN OG HEINRICH HEINE

AF

HARRY ANDERSEN

I kapitlet om tekstkritik i min disputats „Studier i Johannes V. Jensens Lyrik“ (1936) mangler der oplysninger om prosadigtet „Det røde Træ“. Nu så mange år efter kan jeg ikke huske, om jeg ved udarbejdelsen af dette afsnit har glemt at se originaltrykket efter; men det er ikke for sent at bøde på denne undladelsessynd. Digtet blev offentliggjort første gang marts 1906¹. De tre sidste afsnit lyder således i den originale form:

Nu løfter Træet sig luende
Over sit eget Løvfald
Som et selvfortærende Baal
Med tusind nye Ildspirer!

Hol
Gennem Regnens drukne Syndflodstone
og det røde Træs drægtige Rislen
Hører jeg et Ekko, et Kvak
Fra mit meget mistrøstige Hjerte ...

Og jeg sporer som en Svirren i det Fjærne
Af Hestevrinsken og koglende Trommer,
Galop og knitrende Geværsalver!

Leif Nedergaard har i sin bog om Johannes V. Jensen (1943) henledt opmærksomheden på „Det røde Træ“s oprindelige skikkelse (p. 155); han citerer de fire verslinier: Gennem Regnens . . ., men han

Der er anvendt følgende forkortelser: ODS = Ordbog over det danske sprog. „Studier . . .“ = Harry Andersen „Studier i Johannes V. Jensens Lyrik“ (1936).

¹ „Bogormen. Danske Boghandlermedhjælperes Blad“ 1906 p. 219 f.

citerer dem forkert: drukne mangler og meget er blevet til eget! Ved at udelade det stærke ord drukne får han ødelagt digterens kiastiske allitteration: Regnens drukne ~ drægtige Rislen; allitterationen *dr-* er kraftig, udtrykket: *det røde Træs drægtige Rislen* er af stærk lydmalende karakter (*r-*, *dr-*, *r-*, *Træs*, *dr-*, *Ris-*; hertil kommer virkningen fra *s* i *Regnens* og *Syndflodstone*).

I november 1906 udkom „Digte“; her har digtet den skikkelse som vi kender fra alle følgende samlinger¹. De tre sidste afsnit er i mellemtiden blevet ændret:

Nu løfter Træet sig luende
over sit eget Løvfald
som et udødeligt Baal,
hvorfra der sner Aske,
og med tusind nye Ildspirer.

Hol

Gennem Regnens drukne Syndflodstone
og det røde Træs drægtige Rislen
hører jeg som et Ridt af Tiderne,
Hestevrinsken og sværmende Pauker,
Galop, Trommer der kogler, og et Sus forbi af Pile!
Nye Lurtoner! Hærene ler!
Thalatta! Solen ved Austerlitz!

Alverden rykker frem, sejrrig, og dør.
Og hvorfor sidder jeg ene med et ru Kvak
fra mit tungsindige Sumphjerte?
Hvem har snydt mig for min lynende Skæbne?

En sammenligning mellem de to versioner viser tydeligt hvad digtet har vundet ved den udvidede slutning, hvor ordet *Skæbne*² er kommet til. Ordet *Kvak* er blevet flyttet og har fået det ypperlige epitete *ru*³. Det ikke særlig stærke: mit meget mistrøstige Hjerte er blevet afløst af det anderledes koncentrerede: mit tungsindige Sumphjerte. Udtrykket „en Svirren i det Fjerne“ er blevet afløst af det ejendommelige: sværmende Pauker, og de susende pile er kommet til og flere helt nye

¹ „Digte“ 2. Udg. 1917, 3. Udg. 1921, „Udvalgte Digte“ (1929), „Digte 1901—41“ (1943), „Digte“ (1948). ² Om ordet *Skæbne* i J. V. J.s sprog se mine „Studier ...“ p. 110 f., 292 f. ³ ODS har ikke ordet *ru* fra J. V. J.s digt. Thøger Larsen har brugt det i et kraftigt allitterations-udtryk: Verden er vaage / ru i Orions forrygende Taage (digtet „Stjernenatten“ i *Bakker og Bølger*, 1912). Ordet *Kvak* har ODS ikke fra J. V. J.s digt.

verslinier. I den ældre version er der en bedre tilknytning i afsnittet: Nu løfter Træet sig luende i den sidste verslinie: Med tusind nye Ildspirer! I den nye er der kommet en vis uligevægt i udtrykket: og med ... Nu slutter digtet med en modsætning og med spørgsmål, der refererer sig til det forrige afsnit. Disse spørgsmål er af samme karakter som i „Paa Memphis Station“:

Hvorfor holder Toget her Time efter Time?
Hvorfor er min Skæbne gaaet i Staa her?
Skal jeg flygte for Regnen og Aandsfortærelsen
i Danmark, Indien og Japan
for at regne inde og raadne i Memphis,
Tennessee, U. S. A.?

Fat dig ogsaa du, Uforsonlige!
Vil du aldrig glemme at man lovede dig Evigheden?
Forholder du Jorden din arme Taknemlighed?
Hvad vil du da med dit Elskerhjerter?

Denne spørgeteknik — der gør alt så betydningsfuldt og skæbnetungt — præger prosadigtene „Ved Frokosten“, „Paa Memphis Station“ og „Hverdage“ (til digteren L. C. Nielsen).

De to sidste linier i „Det røde Træ“ har assonans: tungsindige Sumphjerte og den storartede: Hvem har snydt mig for min lynende Skæbne? De to ord *snydt* og *lynende* er forbundet yderligere med hvad jeg vil kalde „indre bogstavrim“ (n: n). Digtet er helt igennem stærkt lydmalende — ikke så sært da det handler om regnvejr i troperne, et ægte Johannes V. Jensens tema (forstår vi nu bagefter) — det har et væld af allitterationer; fra de citerede afsnit kan anføres: løfter, luende, Løvfald — Regnens, røde, Rislen, Ridt — drukne, drægtige — tone, Træs, Tiderne, Trommer, -toner, Thalatta — hører, Heste-, Hærene — Pauker, Pile — Lur-, ler — rykker, ru. De er ikke lige fremtrædende og behøver ingenlunde alle at være tilsigtede; men derfor er de der alligevel.

Det er ikke altid let at afgøre hvilken version af et digt man vil foretrække; i nogle tilfælde har den ene det bedste udtryk, i andre det andet. Sommetider vil man gerne have begge versioner og lade dem stå med hver sit værd. Det vrimer i litteraturhistorien med eksempler på, at digterne på deres gamle dage ofte ødelagde deres ungdoms poesi ved pedanteri og alskens smålighed, ved unødigt tugt.

Afskrækkende eksempler er Oehlenschläger og Paludan-Müller¹. For „Det røde Træ“s vedkommende er tidsafstanden meget lille, de to versioner er fra samme periode i digterens liv, Johannes V. Jensens Sturm- und Drangperiode med voldsomme udsving, voldsomme udfald af eruptiv karakter; sommetider er det som man får et helt vulkanudbrud lige ind i synet. Det er let at se at de væsentlige ændringer nærmer digtet stærkt til det geniale „Paa Memphis Station“, der har programmatisk karakter i Johannes V. Jensens forfatterskab.

Digtet er præget af de mange sammensatte ord: Tropenatten, Skybrud, Glasting, Regngitre, Kæmpekrone, Morgenrøde, Vandhænder, Høstvals, Løvfald, Ildspirer, Syndflodstone, Hestevrinsken, Lurtoner, Sumphjerte — regnkvalte (Gry), ildrød, lysbringende (Kraft), rødtblomstrende, tungsindige. Til den originale sammensætning *Sumphjerte* svarer *Stormhjerte* i „Afsked“ i påkaldelsen af Columbus: jeg har kendt Takten af dit blødende Stormhjerte. „Paa Memphis Station“ har *Elskerhjerte* (se citatet). Digtet er præget stærkt af præsens participium: straalende, skinnende, flammende, luende, blændende, lyvende, lysbringende — blomstrende, rødtblomstrende — sydende, dryppende — haltende — sværmende (hvortil kommer selvfølgelig, kogende og knitrede i den oprindelige version). Til denne daktyliske type svarer: Vandene, Tiderne og drægtige.

Leif Nedergaard synes ikke at lægge større interesse for dagen overfor „Det røde Træ“. Han skriver — efter at have citeret originaltrykket forkert — „Ulige betydningsfuldere er det rytmisk så magtfulde digt *Sønner af de Stagne*, oprindeligt skrevet til Studentersamfundets Mønstur 2/7 1904: det minder ikke blot i sin strofeform om Paludan-Müllers *Fremtidsmaalet*, men er også ved sit indhold beslægtet med det“ (p. 155). Det er ikke helt let at sammenligne to så forskellige digte: et prosadigt og en sang. Det rytmisk så „magtfulde digt“ ikke alene

¹ Det hedder hos Paul V. Rubow i udgaven af „Adam Homo“ 1948 (udgivet i hundredåret for digtets fremkomst og i dets oprindelige skikkelse): „Siden sporede Digteren det saa smaat ved sine alt for talrige Rettelser. Han blæste Støvet af Psykens Vinger, famlede med sine tidligt ældede Hænder omkring sin Ungdoms Inspiration. . . . Senere dræbte han Kunstneren ved streng Selvdisciplin; vi har sørget for at Kunstnerens Værk ikke blev ødelagt“ (p. 31). Se også afhandlingen „Paludan-Müller som Tekstfordærver“ i den ny Udgave af „Litterære Studier“ (1949) p. 138 ff. Denne opfattelse svarer ikke til F. J. Billeskov Jansens i „Poetik“ II (1945) p. 57 ff.; det hedder her: Det er almindelig anerkendt, at Paludan-Müllers Tekstrettelser for det meste var Forbedringer“ (p. 68). Der synes at være måde med enigheden!

minder om Paludan-Müllers „Fremtidsmaalet“ i sin strofeform; det er skrevet i samme versemål, der svarer til J. L. Heibergs „Snart er Natten svunden“, der så ofte er blevet brugt til lejlighedssange¹.

I kapitlet „Analyse af de frie Vers“ i min disputats (p. 18 ff.) har jeg skrevet om forudsætningen for J. V. J.s prosadigte. J. V. J. har i 1919 oplyst os om, at forbilledet for hans digte med fri rytme skal søges — ikke hos Walt Whitman, hvad der har været det almindelige — men hos Goethe („Wanderers Sturmlied“) og Heine („Die Nordsee“). Endnu i 1935 skriver Ejnar Thomsen — trods J. V. J.s egen forsikring — at det nærmeste forbillede for hans prosadigte er Whitman². Det første digt i cyklus II i „Die Nordsee“ hedder „Meergruss“ (af L. N. kaldet Meeresgruss p. 155 fodnote 1; et andet digt i Heines samling hedder „Meeresstille!“). Heines digt — der har motto fra Xenofons *Anabasis*³ — begynder med udråbet: Thalatta! Thalatta! og det slutter som det begyndte; to afsnit slutter med det samme udråb, der har fået omkvædets karakter, ordet *Thalatta* er digtets nøgleord. Jeg citerer følgende vers i min disputats:

Thalatta! Thalatta!
Sei mir gegrüsst, du ewiges Meer!

.....

Es stampften die Rosse, es klirrten die Schilde,
Und weithin erscholl es wie Siegesruf:
Thalatta! Thalatta!

¹ Jf. „Studier . . .“ p. 62 f. Til samme melodi har J. V. J. skrevet fakkelsangen til Knud Rasmussen (1925): Frygtesløs Titanen, / var end Guden vred . . . Thøger Larsen har skrevet en række digte som er i samme versemål som „Snart er Natten svunden“: „Danmark“ og „Barnet“ (i *Det Fjerne*, 1907), „Koen“ (i *Slægtlernes Træ*, 1914), „Høstnat“, „H. Sønderup“ og „En Mindedag“ (i *Danmarks Navn*, 1920), „Til Professor Harald Høffding“ (*Vejr og Vinger*, 1923). ² „Dansk Litteratur efter 1870“ p. 156. ³ Se f. eks. Heinrich Heines „Sämtliche Werke“, udgivet af Ernst Elster I p. 529 og „Sämtliche Werke“ (Insel-Ausgabe) I p. 479 og 483. T. Vogel-Jørgensen anfører i „Bevingede Ord“ (3. Udg. 1948) *Talatta! Talatta!*, men gør ikke opmærksom på at det er fra Xenofons „Anabasis“. I Georg Büchmanns „Geflügelte Worte“ citeres Heines *Thalatta! Thalatta* og det hedder: „Durch das in seinem Gedicht Meergruss (Nordsee, 2. Zyklus, No. 1; Reisebilder 2, 1827, 3 ff.) viermal vorkommende

Thalatta! Thalatta!

machte Heine den Freudenruf „*θάλαττα, θάλαττα*“ („Das Meer! Das Meer!) im weiteren Kreisen zum geläufigen Wort“ (24. Udg. 1910 p. 244 f.). Pelle Holm nævner i „Bevingede ord“ (2. uppl. 1942) under *hav* de græske krigeres udråb, da de på tilbagetoget gennem Lilleasien så det sorte hav, der skulle muliggøre deres redning hjem til Hellas (Xenofon) og skriver, at det er optaget af Heine i „Die Nordsee“ i „Morgengruss“ (skal være „Meergruss“).

Jeg skriver at dette minder ret stærkt om slutningen af „Det røde Træ“: Gennem Regnens drukne Syndflodstone . . . og videre „Brugen af det græske Ord for Hav *Thalatta* taler her for en Forbindelse. Citaterne viser ogsaa en Lighed i Indholdet. Og her har vi Forklaringen: J. V. J. har i de Aar, hvor han skrev de frie Vers, beskæftiget sig med Goethes og Heines Lyrik (se Fodnoten p. 19). Stødet til at skrive frie Vers har J. V. J. maaske ligefrem faaet herfra, men det er dog ikke nødvendigt at antage dette. Det staar fast, at J. V. J. har beskæftiget sig med Whitman. Formen frie Vers kendte J. V. J.“ (p. 19 f.). Formuleringen er yderst forsigtig. Om denne forbindelse mellem J. V. J. og Heine skriver L. N. i sin bog: „Som man ser, forekommer ordet „Thalatta“ slet ikke i digtets originalversion, og herved falder grundlaget bort for den af Harry Andersen i disputatsen s. 19 f. hævdede forbindelse mellem J.'s digt og Heines *Meeresgruss*“ (p. 155 fodnote 1). Da jeg læste L. N.'s bog studsede jeg over denne besynderlige og fuldstændig bagvendte udtalelse. Jeg tænkte at jeg nok fik lejlighed til at vende tilbage til denne note. Og nu er den kommet. I en afhandling „En indsigelse mod en afhandling om Johs. V. Jensen i „Orbis litterarum“ og nogle deraf foranledigede principielle betragtninger over litteraturforskningsmetoder“¹ har L. N. atter bragt J. V. J.'s forhold til Heine frem — og det er værdifuldt, at det er blevet gjort. Der er for mig — vil det forstås — grund til en fordybelse i dette spørgsmål; analysen bør føres til bunds. Jeg vil nu ytre mig stærkere end jeg gjorde i 1936. Der kan ikke være nogen som helst tvivl om, at Heines digt „Meeresgruss“ og andre digte har været af betydning for J. V. J., da han brød igennem som digter. Vi vil foreløbig lade spørgsmålet om påvirkning helt ude af betragtning og holde os til ligheder i udtryk og motiver: det er en sund metode. Siden kan vi se om vi vil regne med slægtskab eller regulær påvirkning.

Foreløbig ser vi på „Det røde Træ“ og „Meeresgruss“. J. V. J. har:

Nu mødes Høst og Foraar
ved Lynlys og under blændende Regn
i Singapores rødtblomstrende Haver.

Heine:

Mir ist, als sass ich winterlange,
Ein Kranker, in dunkler Krankenstube,
Und nun verlass ich sie plötzlich,

¹ „Danske Studier“ 1948 (udkommet marts 1950) p. 142 ff.

Und blendend strahlt mir entgegen
 Der smaragdene Frühling, der sonnengeweckte,
 Und es rauschen die weissen Blütenbäume ...

I den nye version har J. V. J.: et Sus forbi af Pile; Heine har: Die Pfeile zischten. Heines digt er ligesom J. V. J.s præget af de mange præsens participier: Aus jauchzendem Herzen — Unglückbekämpfende, heimatverlangende, / Weltberühmte Griechenherzen — lautschreiend — Auf deinem wogenden Wellengebiet — Von all den blinkenden Weihnachtsgaben — Die spielenden Rosenlichter — blendend (se citatet ovenfor) — Mit bunten, duftenden Augen — Aus grossen, siegenden Augen / Schossen sie brennende Pfeile — Und frei aufatmend begrüß ich das Meer, / Das liebe, rettende Meer. Til J.V.J.s type *lysbringende, rødflomstrende* har vi også paralleller hos Heine: *heimatverlangende, lautschreiend*. Til *Siegesruf* svarer *sejrrig* ypperligt.

En uholdt betragtning fører os til det ikke forbavsende resultat, at J. V. J. har taget et meget stærkt indtryk af Heines digt; da han omarbejdede slutningen nogle måneder senere i 1906 kom ordet *Thalatta* med. Otto Gelsted citerer i sin bog om J. V. J. fra 1938 de vers, som jeg har anført i min disputats og skriver, at sammenhængen bliver slående¹. Vi skal ræsonnere lige modsat L. N.: den nye version er et stærkt vidnesbyrd om rigtigheden af J. V. J.s egne ord. Men der er flere holdepunkter.

Afsnittet: Gennem Regnens drukne Syndflodstone indledes i begge versioner med udråbsordet *Ho!*² Heines digt „Reinigung“ har *Ho!ho! ho!ho! Da kommt der Wind!* I den nye version har J. V. J. den enestående sammensætning *Sumphjærte*; Heine har *Griechenherzen* og *Rückzugherz*. Digtet „Frieden“ har sammensætningen *Sonnenherz* to gange: das rote, flammende *Sonnenherz* — des Heilands *Sonnenherzen*; denne sammensætning citeres i brødrene Grimms ordbog kun fra Heines digt. Man kan ikke vægre sig for den tanke, at J. V. J.s *Sumphjærte* er dannet som et modstykke til Heines *Sonnenherz*. J. V. J. har en række sammensætninger med *-hjerte*: *Stormhjerte* („Afsked“), *Elskerhjerte* („Paa Memphis Station“), *Krigerhjerte* („Helled Haagen“), *Havmandshjerte* („Adam Oehlenschläger“), *Vinterhjerte* („Solhverv 1928—29“). Det er originale sammensætninger, som ikke er anført i ODS³.

¹ „Johannes V. Jensen Kurven i hans Udvikling“ p. 86. ² ODS VIII (1926) citerer ikke ordet *ho* fra „Det røde Træ“. Digtet „Columbus“ (fra 1904) har: *Hoa*, min Hest! (der citeres i ODS). ³ ODS er endnu ikke kommet til v.

J. V. J.s forhold til lyde og musik er et helt kapitel for sig. I to „Stev“ (VIII og IX) har digteren ytret sig om sit ejendommelige forhold; det hedder i VIII, at den meste musik er støj, som han ikke udstår. IX lyder således:

Susende Træer,
Trækfugle,
tyggende Kreaturer
og Regn i tomme Gader;
Hærkolonner i Fodslag;
Motoreksplosioner
og Markedstummel,
Bøsseskud og alle Slags Brag;
den suggestive Hvisken af Silkeskørter
og Lyden naar man skærer en Bog op;
Brødmaskinens Skrald fra Køkkenet;
Raadhusklokkerne —
er Lyde jeg lider.

En øresygdom har sat ham uden for normen; herom kan læses i min afhandling „Ord og Sansning hos Johannes V. Jensen“¹. I „Det røde Træ“ er der trommer der kogler, sværmende pauker², lurtoner, susende pile og hestevrinsken (og knitrende geværskalver i den oprindelige version). I Heines digte er der lyd af pauker, trompeter og horn, klirren af skjolde og trampen af heste; her er noget der har talt til J. V. J. Nogle citater fra Heine skal illustrere det sagte. „Lyrisches Intermezzo“ har:

Das ist ein Klingen und Dröhnen
Von Pauken und Schalmeln (XX).

¹ „Danske Studier“ 1942 p. 8 f. ² Udtrykket *sværmende Pauker* lyder ret mærkeligt. *Pauker* kan være = *hærpauker*. ODS opgiver under *hærpauke*: oftest i flertal, om flyttelige pauker, der tidligere især anvendtes af (beredne) militær-orkestre (VIII 1110, sml. XVI, 600). ODS citerer ikke *pauke* fra J. V. J.s diktning. Det er nu så mange år efter ejendommeligt at tænke på, at Thøger Larsen i sit hyldestdigt til Johannes V. Jensens 50-års-dag 1923 har skrevet denne strofe:

Saa mangan meldte sin Ankomst
med Piber, Pauker og Trommer
og knaldede frem sin Cirkus —
Du kom med den store Sommer.

Se digtsamlingen „Vejr og Vinger“ (1923) p. 67. Er der nogen der har anmeldt sin ankomst med piber, pauker og trommer — så er det J. V. J. Han har knaldet frem mangt et ord-cirkus. Men den samme J. V. J. har skrevet „Kongens Fald“ og mange andre værker, der bragte os de tabte lande til at stige i forårets sollys

Fra „Aus der Harzreise“ citeres:

Pauken und Trompeten huldgen
Seiner jungen Herrlichkeit
(„Bergidylle“ 3, varieres i
slutningsstrofen).

Es rauschen die seidenen Schleppen,
Es klirren die Eisensporn,
Die Zwerge trompeten und pauken,
Und fiedeln und blasen das Horn.
(„Die Ilse“).

Pauker, trommer og skalmejer — kunne J. V. J. også have taget med i sit personligtformede Stev. *Skalmeje* findes i „Ved Frokosten“: Hellere lyser jeg Lykken høfligt ud af mit Hjerte / med samt alle Glædespiger og Skalmejer. Det dukker op igen mange, mange år senere i digtet „Den lykkelige Ø“:

I Gryet hører du en Spurv,
og Kny som fra en spæd Skalmeje
fra en der ligger i sin Kurv
og er vort allerbedste Eje¹.

I digtet „Gøgen“ (fra samlingen „Aarstiderne“) træffer vi pauker:

Der dunker en Puls i den hede Dag —
er det dit Blod, er det Paukers Slag?

„Sommersolhvervssang“ har trommerne:

Og glædedrukkent der fejres Sommer,
i Skoven Jubel og Dunk af Trommer.

Luren toner i „Manden i Kisten“: Og Luren skurred, og Luren gol.

Prosadigtet „Afsked“ (trykt første gang april 1904) har lighed med Heines „Reinigung“. J. V. J.s digt slutter således:

Mine Karaveler duver nervøse under Kysten
og lægger Snuderne sammen i Jævndøgnsnatten
og rykker i Ankerkættingerne,
stundende mod Søn.
Vinden er stik Syd —
Under Sejl!

¹ Se min afhandling „Johannes V. Jensens Digte“ i „Edda“ XLIX (1949) p. 128.

Heines korte digt slutter med disse vers:

Hoiho! hoiho! Da kommt der Wind!
Die Segel auf! Sie flattern und schwelln!
Über die stillverderbliche Fläche
Eilet das Schiff,
Und es jauchzt die befreite Seel.

„Afsked“ har nogle vers, som man aldrig kan glemme:

Jeg kan ikke undgaa at klare mig nydeligt,
for mit Hjerte sidder i Dag dulmet,
mættet af Klage, og stille,
som en gammel Mand i sin Halmstol.

Denne stemning møder vi hos Heine i „Sommenuntergang“, der slutter med disse linier:

Ich aber, der Mensch,
Der niedriggepflanzte, der Tod-beglückte,
Ich klage nicht länger.

Det er et kendt fænomen at rytmisk påvirkning kan føre til påvirkning i indhold. Det er naturligt at „rytmens troldmagt“ kan bevirke, at udtryk og stemningsvalører går over fra det ene digt til det andet; litteraturhistorien vrimer med eksempler der viser dette forhold. For mange år siden skrev Fr. Böök (i 1913) en afhandling „Rytmiska påverkningar“. Med udgangspunkt i denne afhandling har forskere som Albert Nilsson, Hilding Celander og Sigmund Skard skrevet om rytmiske påvirkninger og reminiscenser¹. Selv om Böök utvivlsomt har overdrevet stærkt i sin iver efter at lade rytmen være det primære og ikke betragtet et kunstværk som en helhed, har han ramt noget centralt. Vi må her vogte os for overdrivelser og gold reminiscens-jagt; men vi må ikke glemme, at ord og udtryk kan være af afgørende betydning i mange tilfælde. Anders Österling har i en lille afhandling „Rytm och reminiscens“ — der går ud fra Fr. Bööks, Albert Nilssons og Hilding Celanders iagttagelser — med rette sagt, at man let kommer ud på gyngende grund². Fr. Bööks arbejdshypotese er frugtbar

¹ Fr. Böök „Svenska studier i litteraturvetenskap“ (1913) p. 437 ff., Albert Nilsson i „Studier tillägn. Otto Sylwan“ (1924) p. 66 ff., Hilding Celander smst. p. 131 ff., Sigmund Skard i „Festskrift til Francis Bull“ (1937) p. 245 ff. Jf. „Nysvenska studier“ XV (1935) p. 109 fodnote 1 og 110 korrekturnote med litteraturhenvisninger; se også Skard p. 246 fodnote 1. ² Se „Dagens gärning“ (ny samling, 1926) p. 235 ff.

og slet ikke udnyttet af den rytmisk-metriske forskning. Sigmund Skard skriver i sin oversigt „Litt um rytmisk påverknad“ disse kloge og rammende ord: „Teorien um rytmisk påverknad blir dermed ein av dei viktige bindelekkane som knyter saman formhistorie og litteraturhistorie, — to vitskapsgreinar som altfor ofte har gått kvar sine vegar, men som burde vera like uløyseleg samnaknytte i granskinga som dei er det i livet“¹.

Vi har J. V. J.s ord for at Heines cyklus „Die Nordsee“ har været hans forbillede. På forhånd vil man da være sådan indstillet, at man venter ikke blot lighed, men også en regulær påvirkning, der kan svinge fra det letpåviselige til det helt umærkelige. Vi vil gentage de banale ord: form og indhold hører sammen, de udgør en helhed; ved analysen er det muligt at betragte fænomenerne hver for sig — for atter at lade dem føje sig sammen til en kunstnerisk helhed, den der var digterens mål. „Det røde Træ“ har kortere linier end J. V. J.s øvrige prosadigte og svarer herved til Heines digte, der aldeles ikke er frie i den forstand som J. V. J. opfatter det (herom i det følgende). „Paa Memphis Station“ har i visse afsnit også kortere linier; disse afsnit minder om strofer (det er ikke helt heldigt, når L. N. taler om strofer i prosadigte!). En tilsyneladende uvæsentlig ting er det, at J. V. J. i den første version har stort begyndelsesbogstav i alle verslinierne (med undtagelse af: og det røde Træs drægtige Rislen); dette svarer til Heine og en ældre, kendt ortografisk skik. Når man tænker på hvor visuelt indstillet J. V. J. er — der kan henvises til hans artikel „Vore første Bøger“ fra 1920² om hans første billedbøger og ABC — er dette lille træk ikke uvæsentligt.

Jeg vender tilbage til L. N.s mærkelige påstand om *Thalatta*. L. N. fremhæver gentagne gange den betydning Heine har haft for J. V. J. og han anfører forskellige ligheder³. I sin indsigelse mod Sv. Falsig-Pedersens afhandling „N. F. S. Grundtvigs og Julius Langbehns Indflydelse paa Johannes V. Jensens Ungdomsudvikling“ skriver L. N.: „At Heine-påvirkningen har været stærk i ungdommen, kan bl. a. ses af den halve snes henvisninger til Heine som min Johs. V. Jensens-monografis indholdsfortegnelse angiver“ (p. 147). Hvad kan da være grunden til at et så afgørende eksempel som „Det røde Træ“'s slående lighed med „Meergruss“ ikke godkendes af L. N., men tværtimod

¹ Skards afhandling p. 266. ² „Aarbog for Bogvenner“ IV (1920) p. 9 ff.

³ p. 85 f., 136, 138, 146, 150 og 271.

kasseres. Det er gådefuldt. Formodentlig er grunden L. N.s trang til at sige mig imod; det skal han have lov til alt det han lyster; men han burde aldrig have gjort det med en så umulig argumentation. Enhver litteraturforsker med sund menneskeforstand vil korse sig. Allerede i „Det røde Træ“s første version er der spor af Heine: dette fremgår af min analyse (jf. det klirrende og knitrede, brugen af *ho*, brugen af præsens participium, hestevrinsken, koglende trommer). I den nye er sporene endnu stærkere. Ved omarbejdelsen har J. V. J. indsat det stærkt lydmalende¹ ord *Thalatta* (*a-a-a*), der er nøgleordet i Heines digt, der begynder således:

Thalatta! Thalatta!
 Sei mir gegrüsst, du ewiges Meer!
 Sei mir gegrüsst zehntausendmal,
 Aus jauchzendem Herzen,
 Wie einst dich begrüßten
 Zehntausend Griechenherzen,
 Unglückbekämpfende, heimatverlangende,
 Weltberühmte Griechenherzen.

Her har ordet sin naturlige plads; det gentages, det hamres ind i vore sind; det er en sang i sig selv, et fryderåb, en stigende jubelsang. Men nu ordet i „Det røde Træ“:

Nye Lurtoner! Hærene ler!
 Thalatta! Solen ved Austerlitz.

Jeg ser nu i ordet en bevidst allusion til Heine; digteren hører som et ridt af tiderne og nye lurtoner; han hører gennem regnen ordene fra sin ungdoms heros, og han hylder med dette udråb den digter, der har været med til at befri ham og give ham mod til at være sig selv. Forstået således vinder digtet i dybde og litteraturhistorisk får det en langt større betydning end det har haft tidligere. Hvis det skulle være tilfældigt, at J. V. J. har sat ordet *Thalatta* ind i den nye version, må det siges at være et tilfælde der ligner en tanke. Jeg argumenterer diametralt modsat L. N., der har ladet en gunstig lejlighed til at uddybe forholdet mellem de to digteres vers gå fra sig. Verslinien: og med tusind nye Ildspirer er et vidnesbyrd om sammensvejsningen mellem den gamle og den nye tekst.

Heine er just ikke den digter som man på forhånd ville udpege som

¹ Om det lydmalende i J. V. J.s sprog se „Studier ...“ p. 14 f.

en forudsætning for den unge J. V. J.; men det er tilfældet. Vi har digterens egne ord for det. Første gang J. V. J. omtaler Heine er det forblømt. I forordet til „Den gotiske Renaissance“ (1901) skriver han: „Inden jeg slutter dette Forord, vil jeg mindes en Mand, uden hvem jeg var intet. Men hans Navn vil jeg fortie — den blotte Klang deraf vilde fordreje og konfundere alle Begreber paa en Maade, som hverken Sagen eller jeg var tjent med“ (p. VIII). Dette kommenterer L. N. således: „Grunden til at Johs. V. Jensen ikke har nævnt Heines navn i Forordet, hvorved vi måske kunde være sparet for F. P.s uheldige avhandling 46 år senere, kunde måske — foruden en viss lyst til at mystificere — have været den at Heine dengang så at sige var okkuperet af Brandes-kredsen, som Johs. V. Jensen følte sig i opposition til. Dette får imidlertid stå hen“ (p. 147). Det lyder meget sandsynligt, at J. V. J. har fortiet Heines navn, fordi han følte sig i opposition til Georg Brandes og hans kreds.

Næste gang omtales Heine i „Rudyard Kipling“ (1912): „Man gav os Heine at læse, og det var skæbnesvangert, for havde vi ikke hadet og ringeagtet Skolen før saa satte han os for evig Tid op imod den klassiske Undervisning og alt dens Væsen. Ingen senere Oplevelse kan lignedes ved det første Indtryk denne Dynamitsjæl gjorde paa os i Viborgs Katedralskole (p. 8 f.). — Endnu naar jeg vil glæde mig ved Mod, den rendyrkede funklende Dødsforagt tyer jeg til Heine. I andre Henseender kan vi ikke mere følges (p. 9). — Havde Heine næret Uafhængighedstrangen hos en Skoledreng og Johannes Jørgensen gengivet ham noget af Nuet i Dagen, midt i Xenofons Anabasis, saa slog Kipling Portene op til den store vide Verden“ (p. 13).

Digtet „Louis Levy. Enfant terrible et perdu“ (skrevet 1917) har verslinien: Wessels Lune, Heines Brod.

I „Walt Whitman: Digte. I Udvalg og med Indledning af Johs. V. Jensen og Otto Gelsted“ (1919) nævnes — som tidligere omtalt — Heines „Die Nordsee“ (se min disputats p. 18 f.). I artiklen „Vore første Bøger“ fra 1920 står: „hjemme paa et Loft fandt jeg min gamle Udgave af Heines Digte, nussede Reclamhefter smækket ublidt sammen i et tykt Bind, som er skaaret paa Ryggen af at jeg havde slebet Barberkniv paa det, en Tanke der vilde have moret Heine, indvendig makuleret af heftige Udraabstegn ligesom Lynnedslag udenfor de makulerede Strofer“¹.

¹ „Aarbog for Bogvenner“ IV (1920) p. 22 f.

Næste gang Heine omtales er i 1935 i artiklen „Dem Andenken Heinrich Heines“¹, der også kom som kronik i „Politiken“ „Heinrich Heine in memoriam“ (10/12 1935). Her fortæller digteren om sit første møde med Heine i Viborg Katedralskole i 4. klasse: læsningen af „Harzreise“; på egen hånd anskaffede han „Buch der Lieder“ i Reclam-udgaven; med omtrent de samme ord som i „Vore første Bøger“ fortælles om denne udgaves besynderlige skæbne. Fra artiklen skal følgende belysende citater hentes: „Set tilbage paa i en Forkortning, hvad der af sig selv lyser op i Erindringen, bevarer man Indtryk af Heine som et Skatkammer, Sværmeri og Charme, Følsomhed og farligt drøbende Vid, Lune, men ogsaa en fast, viril Modenhed, fremfor alt en Udtryksfuldhed, en Nerve for Sprogets Flugt og Prægnans, som vil bedaare saa længe Tysk læses. — I „Nordseebilder“ indfører Heine en Form for lyrisk Behandling af Hverdagen, Prosa opløst i Poesi, frie Rytmer, længe før Walt Whitman, Enesange af en Sjæl, der bevarer et Trylleri, som Vejr og Vind². — Senere Livet igennem har H. fulgt mig, sidestillet med Goethe, og vel nu trængt mere i Baggrunden af ham. Der er i øvrigt ingen Grund til at sammenligne de to, H. hører et yngre Stadium til, som Goethe et ældre. — Et Eksempel betyder nu noget, selv om Udfaldet er forskelligt“. Fra 1946 er digterens udtalelser til L. N.: „ingen anden har påvirket mig som han i min ungdom, den eneste hvis vej jeg virkelig har kunnet gå uden at øve vold på mit instinkt; hans revolutionære ånd forstod jeg og bifaldt; hans gratie har særlig tiltalt mig, den åndssmidighed og anti-tetiske færdighed han besad; jeg fandt først senere til Goethe“ (p. 147).

Ejnar Thomsen nævner (1935) som J. V. J.s „vigtigste litterære Kreditorer“: H. C. Andersen, Hamsun, Whitman, Thoreau, Burroughs, Frank Norris, Kipling, Goethe og Oehlenschläger³; men ikke Heine og heller ikke Jeppe Aakjær og Ludvig Holstein, der begge har haft betydning for hans lyrik⁴ (L. N. går også uden om Aakjær og Holstein). Alf Henriques omtaler i sin lille bog om J. V. J. (1938) ikke Heine. Oluf Friis omtaler J. V. J.s opdagelse af Heine og citerer udtrykket „denne Dynamitsjæl“⁵.

J. V. J. taler om „Prosa, opløst i Poesi, frie Rytmer, længe før

¹ I Walter A. Berendsohns bog „Der lebendige Heine im germanischen Norden“ (1935) p. 7 ff. ² Sml. „Studier ...“ p. 19 fodnoten. ³ „Dansk Litteratur efter 1870“ p. 156. ⁴ „Studier ...“ p. 43.f. ⁵ „Dansk biografisk Leksikon“ XI (1937) p. 464.

Walt Whitman“; dette beror på en misforståelse. Om rytmikken i Heines cyklus „Die Nordsee“ kan læses i L. L. Hammerichs disputats „National og fremmed. Den rytmiske teknik hos Heine og Platen“ (1918) p. 328 ff.; det hedder her, at Heines rytmiske teknik ikke er så meget forskellig fra den, han anvender i adskillige andre digte (p. 330, jf. også p. 331)¹.

Der falder nu nyt lys over J. V. J.s enestående ungdomsdigtning. Prosadigtene har bevaret deres forunderlige tiltrækningskraft, disse voldsomme udladninger fra et sind i storm; de er fulde af sprængstof, af trods og oprør, af blandede stemninger, på en gang fanden-i-voldske og sublime, unge og alderdomlige; naturen er i dem, der er et mægtigt vejr i dem, de er eruptive! Digteren har ramt noget elementært i tilværelsen, og derfor kan hvert nyt slægtled genkende noget betydningsfuldt; digteren har anslået grundakkorder, der ikke dør, men stadig toner². Nu ved vi at Heinrich Heine har været en forløser; han har været med at sætte ham i gang, da oplevelserne overvældede ham, og stemningerne og følelserne krævede at blive artikuleret i en forståelig form og ikke blot skulle være nøgne skrig og råb. Vi møder her som så ofte i menneskelivet og litteraturhistorien et eksempel på, hvordan det ene menneske, uden selv at vide deraf, hjælper det andet til at finde frem til den personlige kerne; jeg fæster mig ved J. V. J.s ord: „Et Eksempel betyder nu noget, selv om Udfaldet er forskelligt“. Det er derfor smukt og rigtigt, at J. V. J. hylder Heine: Thalatta! Thalatta! Det befriende hav! Otto Gelsted skriver i sin bog om J. V. J. (1938): „Men hvorfra Johannes V. Jensen saa kan have hentet Impulser, ligner Digte som Afsked eller Frokosten ingen anden Litteratur. De er skrevet i et nyskabt Sprog, de gløder af Farver som vaade Strandsten, og Fortvivlelse og Lykke forener sig i dem til en enestaaende Humor“ (p. 86 f.). Men disse blandede stemninger, disse svingninger, denne trang til oprør, til befrielse har digteren oplevet intenst hos Heine. Vi ved nu, at selv et digt som „Afsked“ — hvor digteren indvier sig til troperne og havet og påkalder sin usalige stamfader, Columbus — kan sættes over for Heines digt „Reinigung“; det er det J. V. J. gør i „Afsked“, han befrier sig, han renser sig. Hør hvad han synger om sin veninde:

¹ Sml. „Studier . . .“ p. 19. ² Om J. V. J.s prosadigte se „Studier . . .“ p. 18 ff., og min afhandling „Johannes V. Jensens Digte“ i „Edda“ XLIX (1949) p. 134 ff.

Kære Veninde, kom an i din Bevæbning,
ryk ud imod mig med din uovervindelige Mund,
dine farlige Lænder, dine Øjnes Baghold —
jeg lader dig i Dag meget roligt sejre,
thi i Dag føler jeg mig virkelig beskyttet
mod din Sjæls umælende Glubskhed
og din konstitutionelle Lyvesyge.

I „Meergruss“ trænges digteren af Nordens barbarinder:

Aus grossen, siegenden Augen
Schossen sie brennende Pfeile;
Mit krummgeschliffenen Worten
Drohten sie mir die Brust zu spalten;
Mit Keilschriftbilletts zerschlugen sie mir
Das arme, betäubte Gehirn —
Vergebens hielt ich den Schild entgegen,
Die Pfeile zischten, die Hiebe krachten,
Und von des Nordens Barbarinnen
Ward ich gedrängt bis ans Meer,
Und frei aufatmend begrüsst ich das Meer,
Das liebe, rettende Meer —
Thalatta! Thalatta!

Et af de smukkeste træk hos J. V. J. er hans taknemmelighed over for de mennesker, der har betydet noget for ham, som har næret hans ånd og sjæl og som har været med til at forme hans livssyn. „Paa Memphis Station“ har disse vers:

Fat dig ogsaa du, Uforsonlige!
Vil du aldrig glemme at man lovede dig Evigheden?
Forholder du Jorden din arme Taknemlighed?
Hvad vil du da med dit Elskerhjerter?

Dette så smukt og dybt formede udtryk — der udmærket kan stå alene — kunne stå som et motto over en stor del af J. V. J.s forfatter-skab. De mange minde- og hyldestdigte giver stærkt personlige og fortættede udtryk for hans taknemmelighed. I digtet „Den jyske Blæst“ synger han:

Taknemligheden er selv en Gave,
uskyldig, skøn, som Blomst Ærenpris.

J. V. J. har vedgået arv og gæld. Han har fjernet sig langt fra Heine, men han har hyldet sin ungdoms husgud og taget sløret bort fra en forblommet udtalelse. Hans prosadigte taber intet ved, at de

er blevet tændt af dynamitsjælen Heine; de er lige originale og stærke af den grund. Litteraturhistorisk, psykologisk, kunstnerisk og rent menneskeligt får — synes jeg — disse digte i den lille bog fra 1906 — der må sidestilles med Oehlenschlägers digte fra 1803 — nu en dybere resonans og et større perspektiv. Vigtigere end påvirkning og paralleller er impulser, der befrier det oprørte sind.

Når engang den store kritiske bog skal skrives om J. V. J.¹, vil Heine i et kapitel om forbilleder, læsning, forudsætninger og impulser komme til at indtage en smuk plads. Det virker paradoksalt at Heine hører med. Men sådan er det. Forklaringen er nu givet; vi har holdt os til digterens egne ord, og vi har ikke presset dem, men forsøgt at give en så objektiv fremstilling som muligt.

Jeg skal slutte denne undersøgelse med nogle principielle betragtninger. Det er som oftest et ubehageligt hverv at skulle indlade sig i en polemik; men der er tilfælde, hvor man tvinges til det. L. N.s indsigelse er skrevet i en ubehagelig tone, der er J. V. J.s sletteste ting værdig. Og det vil sige noget. Om Sv. Falsig-Pedersens afhandling blot dette: da jeg læste den følte jeg mig overbevist om, at han ikke havde ret; jeg syntes ikke der var rigtigt hold i hans sammenstillinger af J. V. J.s udtalelser, Grundtvigs og Langbehns. Men det gjorde forsøg var dog ikke uden interesse. I al væsentlighed må man give L. N. ret i hans indsigelse — som det altså havde været ønskeligt at få serveret i en anden form. Falsig-Pedersen skriver bl. a.: „Bogen „Skovene“ gør det sandsynligt, at han har læst Grundtvig, idet den rummer et særlig i „Nordens Mythologi“ 1832 hyppigt anvendt Udtryk (Skovene S. 7): „en Skov, der er dyb og barbarisk og dejlig“. Stavrimet dyb og dejlig bruges ofte i N. M. Eks. S. 453. 487“ (p. 195). Dette kommenterer L. N. således: „Rent horribelt er det derpå at læse følgende selvsikre konstatering ... Unægtelig en hel Harry Andersen'sk dybsindighed“ (p. 144). Men hvad i alverden har jeg her at gøre. Jeg har ikke ytret mig om Grundtvigs bogstavrim *dyb og dejlig*² og heller ikke om J. V. J.s i prosaen, men undersøgt J. V. J.s

¹ Om Leif Nedergaards ukritiske bog om Johannes V. Jensen skriver Paul Krüger: „Leif Nedergaards Bog kan betragtes som et Udkast til en Haandbog i Johs. V. Jensens Produktion. Han genfortæller og forklarer men indlader sig sjældent paa Vurderinger eller synderlig dybtgaaende Analyser; navnlig Digtene behandles ilde“ („Orbis litterarum“ II (1945) p. 315 f., citeret i min afhandling om J. V. J.s digte i „Edda“ XLIX (1949) p. 147). ² Jeg kan i denne sammenhæng

anvendelse af allitteraturen i stavrimsdigtene og de øvrige digte¹. Når L. N. nævner mig i denne forbindelse må det åbenbart være udtryk for et vist forfølgelsesvanvid. Men dette er jo kun småting. Nu kommer vi til det værste. L. N. slutter sin indsigelse med følgende principielle betragtninger: „En litteraturforsker bør heller ikke af overfladiske verbale eller „filologiske“ ligheder („Skoven var dyb og dejlig“) lade sig forlede til nogen påvirkningsteori, hvis der ellers ikke er ligheder i de to værkers tendens. En forfatters hensigt med sit værk er dog af avgørende betydning, omend det ikke er anerkendt lærdom på Bjærget. I forordet til min Johs. V.-monografi fremsatte jeg således den kætterske påstand at også forfatterens egen intention med sit værk, var af betydning for forskningen, — et så vidt jeg veed nyt synspunkt, som ikke alene lader sig anvende på nulevende forfattere, men især takket være forrige tiders flittigere brevskrivning også på de avdøde skribenter. Det er dog ikke ganske irrelevant hvad ophavsmanden til værket har villet udtrykke med det; det har det virkelig også betydning at få at vide“ (p. 148).

Det vover L. N. at skrive i 1946 i et land der har fostret mænd som Georg Brandes, Valdemar Vedel, Niels Møller, Vilh. Andersen, Th. A. Müller, Hans Brix og Paul V. Rubow, der har lært os at arbejde med litteraturværkerne og som har skærpet vor kritiske sans. Enhver forsker der vil arbejde sobert og grundigt, forsvarligt og ærligt vil altid bruge det materiale der står til hans rådighed; han vil bruge digternes egne udtalelser, dagbøger, breve, bekendelser etc., og han vil undersøge det kildekritisk som andet materiale. Digteren er jo for ham også et menneske — han burde i hvert fald opfattes således — og vi kan ikke altid stole på digternes egne ord, der kan tjene en anden opgave end at sige sandheden. Det ville være naivt og skæbnesvangert at tro, at blot vi havde digternes egne ord og meninger så gik det godt. Der er digtere der i en senere alder misforstår sig selv eller ligefrem kaster vrage på deres ungdoms værker. Selv om J. V. J. har forkastet sine to ungdomsbøger „Danskere“ og „Einar Elkær“, vil de stadig blive analyseret af litteraturforskere, der aldeles ikke „respekterer“

gøre opmærksom på, at jeg i „Nysvenska studier“ XV (1935) p. 108 har påvist, at Frödings vers: *Djup och rik är nu hans gudagåva* (i „Skalden Wennerbom“) er forudsætningen for Ludvig Holsteins: *Dyb og dejlig er hans Gudegave* (mindedigst om H. C. Andersen i „Løv“ 1915).

¹ Se min afhandling „Johannes V. Jensens Allitterationspoesi“ i „Danske Studier“ 1934 p. 134 ff. og „Studier . . .“ p. 82 ff.

digterens holdning — der jo muligvis kan bero på en misforståelse af litteraturhistoriens og kritikhistoriens opgaver.

Jeg for min del skal gerne bekende, at det har tiltalt mig som stilforsker at arbejde med digternes egne værker, og dertil har jeg selvfølgelig også anvendt litteraturhistoriens almindelige metoder og brugt digternes egne udtalelser. Det er af den allerstørste værdi, at vi kan drage nytte af kunstnernes egne ord om deres værker. Det er så indlysende, at det skulle synes overflødigt at pointere det. Hvad Leif Nedergaard giver ud for et nyt syn (på bjerget) er den rene selvfølgelighed. Der er intet som helst nyt i hans betragtninger, der helt igennem vidner om en mærkelig mangel på sund sans og almindelig dømmekraft. Ingen litteraturforsker med respekt for sig selv vil kunne tænke sig at kaste vrage på værdifulde oplysninger, herunder også digternes egne. Der kan nævnes blot et eksempel blandt mange: H. C. Andersen-forskningen.

Er der nogen digter der har sagt, at han har ønsket at man skulle holde sig til hans værker og lade hans privatliv i fred — ja så er det Johannes V. Jensen. Tit og ofte, i tide og utide har han proklameret dette. Den der har skrevet denne afhandling har fra første færd i sit arbejde med digterens sprog og stil respekteret dette standpunkt — uden derfor at dele J. V. J.s opfattelse fuldtud. Det har været og er stadig min opgave at lade digterens værker tale. Stilforskeren vil søge at forstå digterens psyke, hans livsholdning ved et dybt og gennemtrængende, et tålmodigt og kritisk studium af hans sprog, der også rummer interessante og vigtige elementer fra Heines digtning.

MIG OG POESIENS MISSION

AF

AAGE KABELL

I aargangen 1946—47 af Danske Studier meddelte forfatteren af disse linjer en ni sider lang opposition ved dr. Th. Linds disputats om Poesiens Mission. I den følgende aargang har dr. Lind optaget traaden med et indlæg paa godt sex og tyve sider, altsaa ikke en replik, men et originalt arbejde, en praktisk udførelse af den kritiske vurdering, hans disputats skulde lægge grunden til. Det er for saa vidt et overflødigt galanteri, naar mit navn er rykket helt op i den nye afhandlings titel.

Paa den anden side er det dog ikke helt med urette, thi det er jo mig, der har foreslaaet visse af de foretagne vurderinger som passende eksempler; maaske det derfor ogsaa maa tilkomme mig at antyde, hvordan den nye afhandling saalangt fra at vise det tilgrundliggende systems tilstrækkelighed tværtimod opridser dets tydelige begrænsning.

Jeg skal herunder forsøge at indtage en lidt mindre negativ og mere sammenhængende holdning end tiden tillod i første omgang. Jeg vilde dengang, som jeg sagde, nødig, at mine kritiske tanker skulde opfattes som et af tidens talrige „systemer“; min uvidenhed paa omraadet var — og er vedblivende — foruroligende. Nu ser jeg dem flere gange betegnet med et andet ord for det samme, som min „teori“, og jeg indrømmer, at jeg heller ikke har arbejdet helt ud i det uvisse, men at min skuffelse over den omhandlede disputats først og fremmest bundede i, at det grundlag for æstetisk vurdering, jeg selv anlagde, her blev forbigaaet eller endog fornægtet.

Lad os da begynde med systemets betragtning af det skønne i kunsten i stil med det skønne i naturen etc. Ogsaa den nye afhandling taler (s. 33) om „i sig selv“ poetiske landskaber over for upoetiske.

Det er naturligvis et synspunkt, og uden tvivl det, der først og fremmest melder sig. Det er synspunktet for den, der modtager kunsten, læseren, beskueren, tilhører. Saaledes overvældes jeg umiddelbart af nogenlunde moderne texter. Digteren er i stue med mig, jeg hører ham klart, han binder min naive sjæl i værkets illusion. Eller jeg hører ham maaske alligevel kun halvklart, og jeg digter selv videre i den anede illusion og opkonstruerer en eller anden efter mit skøn plausibel helhed. Jeg kan for eksempel tage Baudelaires *Les Fleurs du Mal* for mig og føle mig frem til en mening i hele samlingen bag ved de enkelte digtes i sig selv ikke altid lige gennemskuelige mening. Denne ubegribelige, uangribelige, medskabende kunstoplevelse inden for illusionen, begejstringen over det værk, kunstneren giver, uden hensyn til kunstneren selv eller til de tankebaner, han holder borte, er altid nødvendig, men ikke tilstrækkelig. Den har sin aabenbare begrænsning deri, at læseren som barn af en given tid og en given kultur fortrinsvis vil tolke de just raadende normer ind i texterne; den naive betragtning er aktuel, bundet af betragterens tid, sted, alder, køn, miljø; den tilhørende æstetiske oplevelse grunder sig i tolkerens stemning eller vilje, der udløses af kunstværket, som den udløses af et meningsløst ord eller et landskab.

Denne kunstopfattelse kan maaske *beskrives* (af en mediciner), men saa vidt jeg ser, kan der først blive tale om en *forklaring* af den æstetiske oplevelse, naar det bemærkes, at den netop er bundet af tid, sted osv., naar man altsaa forsøger at samle æstetiske vidnesbyrd paa trods af disse kategorier. De kan derfor ikke blive lige aktuelle alle sammen; man eftergaar den æstetiske tradition til adskillige tider osv. Man finder da, at den omhandlede disputats' gruppering og beskrivelse af æstetiske værdier intet præciserer. Inddelingen er nemlig en cirkel; den omslutter hele menneskets erfaringskreds. Saavel storbyen som landlivet, saavel nutiden som fortiden eller fremtiden, saavel det klare som det slørede, saavel det skønne som det hæslige, saavel afsky som elskov etc. etc. inspirerer poetisk. Den æstetiske oplevelse møder saavel i Ditte Menneskebarn som i Den lange Rejse. Havfruerne hos Oehlenschläger og Frimann og Storm og Horats er ikke mere forudbestemt til æstetisk værdi end et hvilket som helst andet element i tankegangen. Alt afhænger af, om læseren anser havfruer for eksisterende eller illuderende; anderledes udtrykt: teknikken er løbet fra Jules Verne; hans illusion er blevet existens.

Det hedder imidlertid i den nye afhandling, at der i systemet er forsøgt en redegørelse for diverse elementers poetiske muligheder. Det er sandt. Det gøres gennemgaaende ud fra disputatsens eneste nævneværdige begrænsning af poesien som uselvisk. Herefter afgøres det ellefte instinkt, „tendensen til at raabe om hjælp“, paa halvanden linje saaledes, at det „har helt igennem praktisk sigte og ses ikke at have nogen betydning for poesien“. Men allerede David vil det anderledes i den tredie Psalms ottende vers: Staa op, HERRE! frels mig, min Gud! thi du haver slaget alle mine Fiender paa Kind-Benet; du haver sønderbrudt de Ugudeliges Tænder. Aiskhylos skriver noget lignende adskillige steder. Der er faktisk faa instinkter, som har affødt saa megen og saa stor poesi som tendensen til at raabe om hjælp. Naar man bemærker, at det næste punkt, „tendensen til at konstruere huse og værktøj“ fylder det tidobbelte i systemet, tvivler man om, at den givne gruppering eller argumentering kan vise noget som helst.

Og det er jo ikke blot paa dette punkt, at tanken om egoismens ringe poetiske muligheder begrænser forstaaelsen. Jeg har tidligere nævnt eet eksempel paa poetisk udnyttelse af den primitiveste egoisme, Davids Psalme LVIII. Jeg skal efter opfordringen i den nye afhandling s. 45 gerne nævne flere. Der er den romerske soldatersang fra det tredie aarhundrede:

Mille, mille, mille, mille, mille decollavimus,
etc.

Der er en skare af skjaldekvad omved aar tusinde; lad mig fremhæve Egill Skallagrímssons Høfuðlausn fra 936, fordi man kan være sikker paa, at det er blevet saadan, som tilhøreren vilde have det. Det er, som de andre skjaldekvad, lidt uoverskueligt, men tendensen er den samme: fyrsten hædres i forhold til sine krigeriske og finansielle præstationer. Der er fremdeles den berømte engelske ballade om slaget ved Azincourt 1415:

Agincourt, Agincourt!
Know ye not Agincourt,
Where we won field and fort?
French fled like women
By land and eke by water;
Never was seen such slaughter
Made by our bowmen.

Der er Rule, Britannia fra 1740, Kong Christian stod ved højen Mast fra 1778, Deutschland, Deutschland über alles fra 1841; de nationale hymner er snart sagt den nyere litteraturs eneste direkte udtryk for heroisk magtillusion, men at der til visse tider i visse af hinanden uafhængige, men kulturelt beslægtede kredse har været en åben sans for denne poesi, turde være givet. Almindeligvis udvikler man imidlertid selvhævdelsestrangen under videre synsvinkel; man styrker sig i andres og egne øjne ved en gennemført *retfærdighed*, der i forbigaaende kan koste dyrt; man griber til *askesen*, naar livets glæder har tabt deres værdi i sig selv eller i troen paa det hinsidige. Allerede Pindar bestræber sig for at indlægge retfærdighedssansen i sine sejrshymner, og argumentationen i kraft af det tilkommende hersker med kristendommen. Der ligger vel heri intet egentligt brud med egoismen; baade juristen og den troende mener, at de staar sig ved at efterkomme budet; men der sker dog en saa kraftig forædling, at man efter ordets almindelige brug ikke vil kalde den hellenske eller kristelige livsførelse egoistisk. Det maa da være klart, at der i skyggen af to saa overvældende aandstrømninger vanskeligt kan gøres studier over den primitiveste egoismes æstetiske værd. Netop den af texterne fremgaaende begrænsning af primitiv magtglæde til visse tider eller klasser er oplysende. Naar hverken dr. Lind eller jeg føler trang til med David og andre at vade rundt i vores fjenders blod, kan vi ikke dermed slutte, at trangen i sig selv er uden poetiske muligheder. Dr. Lind drager imidlertid denne slutning; det er et typisk eksempel paa, at æstetikeren ikke i tilstrækkelig grad har frigjort sig fra tid, sted etc. Der kan ikke være tvivl om, at den primitive selvhævdelse virker stærkt, og at den med megen effekt forskanser sig *tragisk* i de kredse, hvor man fornægter den. Hvordan gaar det til, at det netop er Satan, der bærer Paradise Lost? Shakespeares Richard III., hans Købmanden i Venedig, Molières l'Avare, Schillers Wallenstein, Sanders Niels Ebbesen (der som bekendt handler om grev Gert), Oehlenschlägers Hakon Jarl, Goethes Faust, Byrons Cain, Ibsens Catillina, v. d. Reckes Bertran de Born, Munks Idealist viser en særdeles betagelse af de traditionelt mest egoistiske typer, der da enten faar lov til at drive deres værk i ly af en sig nærmende dom eller undergaar en vis hellensk-kristelig hjemling til helt. Hakon Jarls tilblivelseshistorie er oplysende. Og der kom jo en tid, hvor idealerne simpelt hen maatte vige for den æstetiske betagelse af magt; romantikkens kraftgeni lever gennem Hegels

enevoldslære videre i Nietzsches overmenneske og endnu videre hos George; ogsaa Kipling og Johannes V. Jensen kan nævnes. Lige fra romantikkens dage har holdningen været lidt krampagtig, retfærdighedsillusionen ligger endnu i blodet, og magtfilosofiens praktiske følger har bragt bestræbelsen i vanry. Det maa dog ikke henstaa som nogen æstetisk gaade, at nyere digterskoler som de nævnte gennem generationer har arbejdet paa at omgaa det hellensk-kristelige kompleks og mønte dybere lag i bevidstheden. Det er da ogsaa kun en gaade, naar man forvexler sin egen kultiverede smag med muligheden for smag overhovedet.

Samtidig med, at den aktuelle kunstnydelse giver plads for en undrende erkendelse af, at andre læsere har andre behov for kunst end een selv, og at kunstbehovene aabenbart er intimt knyttet til tid, sted, alder etc., finder der en helt anden, efter sit væsen lige saa uforklarlig erkendelse sted, nemlig den, at kunstværket slet ikke er et naturprodukt, men et symbol for vilje, altsaa et tegn paa evne. Det bliver nu i stadig stigende grad opgaven at fatte, hvad ophavsmanden har tilsigtet, og saavel teksterne som deres ophavsmænd værdsættes efter forholdet mellem vilje og evne. En grundlæggende svaghed i dr. Linds æstetik er det efter min mening, at den ikke holder sig til beskrivelsen og grupperingen af de for læseren subjektive, aktuelle poetiske værdier, men at den, som det ogsaa fremgaar af den nye afhandling (s. 23 for neden) somme tider vil *forstaa* teksterne. Forstaaelse vil sige skøn over, hvad ophavsmanden har tilsigtet (vi forbigaar de erkendelsesteoretiske, logiske, psykologiske og sprogfilosofiske vanskeligheder), men hverken disputatsen eller den nye afhandling giver noget tilfredsstillende overblik over bredden af det aktuelle poetiske behov, som viser sig i de *skabende* bevidstheder, den forstaaende læser efterhaanden gennemskuer; systemet er paa dette punkt lige saa bundet af den nærmeste reaktion, som tilfældet var over for modtagerens behov; hvordan nogen har kunnet begejstres til at skrive de tre første strofer af Kong Kristian eller de øvrige magtforherligende triumfkvad, indses ikke. Ogsaa ophavsmændenes betragtning af selve den poetiske skaben løftes jo tit af den primitive egoisme, som systemet undsiger. Man kan heller ikke paa dette punkt vurdere magtfølelsens poetiske værd ud fra nogle citater hos Holger Drachmann, Per Lange, Grethe Risbjerg Thomsen eller andre moderne vesteuropæiske forfattere; det omtalte hellensk-kristelige kompleks vanskeliggør det, og det er vel overhovedet

kulturens adelsmærke, at ialtfald de mest følende sjæle opfatter menneskeværkets begrænsning. Løftelsen i den primitive selvhævdelse skal her som før søges i barbarernes kreds, og den skal findes ved første opslag hos Horats:

... non ego, pauperum
sanguis parentum, non ego, quem vocas,
dilecte Maecenas, obibo
nec Stygia cohibebor unda.

Det er digterens triumf, at hvad der ikke kan underkues i krig, skal betvinges aandeligt:

me Colchus et, qui dissimulat metum
Marsae cohortis, Dacus et ultimi
noscent Geloni ...

Mægtig er fyrsten, men mægtigere er digteren:

vixere fortes ante Agamemnona
multi; sed omnes inlacrimabiles
urgentur ignotique longa
nocte, carent quia vate sacro.

Hovedstedet er naturligvis den pragtfulde ode III:30: *Exegi monumentum aere perennius*, som er for lang til at anføres, og som udmunder i den usminkede *superbia*, der blev en rædsel for komplekset. Den omhandlede disputats analyserer ikke disse berømte digte, end mindre andre af lignende holdning, der trods alle komplekser er løbet de nyere i pennen; er det ikke Shelley, der skriver noget om, at digterne er the trumpets which sing to battle, the unacknowledged legislators of the world? Hvad skal man gøre ved et vist sted af Vigny i Billeskov Jansens franske poetik, side 28?

Dr. Lind nævner overhovedet ikke Horats, hvad der i betragtning af hans emnes art er værd at mærke sig. Han forvexler atter sin egen efter tiden og stedet særligt kultiverede smag med muligheden for smag overhovedet.

Ved en, som det synes, endogsaa ganske unødvendig begrænsning af textudvalget afskærer han sig derfor fra resultatet af de omtalte undersøgelser vedrørende saavel den skabende kunstners som modtagerens æstetiske behov: at det netop er betinget af tid og sted. Retfærdighedskomplekset breder sig, fordi magtkomplexets livskraft er begrænset; magtkomplekset vinder frem, naar retfærdiggørelse

længe har været anset for tilstrækkelig; der bliver intet romantisk kraftgeni uden foregaaende humanitært dannelsesideal; der bliver intet overmenneske uden forudgaaende kristelig biedermeier, som det paa saa fortrinlig maade vises af Frode Jakobsen. Man maa altsaa, for saa vidt man vil forstaa værket, gaa uden for dets illusion og søge dets hensigt over for tid, sted, miljø osv.; man risikerer ellers at blive hængende i en maaske ret fyldig, mekanisk fortlevende rest af miljøet fremfor at naa til den maaske mikroskopiske originalitet, der viser viljen.

Uden anvendelse af denne navnlig historisk sammenlignende metode hæver ingen kunsterkendelse sig op over den aktuelle reaktion. Et givet værk har jo altid en vis fortolkningsbredde, der muliggør en smallere eller helt anden normopfattelse end forfatterens. Uden historisk sandsynliggørelse vil det vist være umuligt at afgøre, om for eksempel Aiskhylos' Perserne skal motivere de flest mulige lyrisk-musikalske pragtudbrud, eller om skuespillet ved hjælp af oplæste budskaber, fremmanet genfærd og spaadomskraft skal belære om det størst mulige udsnit af den til grund liggende fortælling, eller om det endelig er et hellensk studie over barbarernes superbia. Holbergs Erasmus Montanus bliver en komedie eller en tragedie alt efter som læseren føler mindre eller mere for den intellektuelle rabies. Ogsaa i Schillers Tell har de forskellige aktuelle behov indfortolket de mest selvmodsigende illusioner. Der er i saadanne tilfælde ikke andet at gøre, end at undersøge, hvordan de forskellige muligheder passer til traditionen. Man maa vide, hvad man kan vente sig og hvad samtidige vidnesbyrd har opfattet. Ligesom illusionerne magt og ret gennem tiderne lever i bestandig spænding, spilles ogsaa kontrasterne i alle andre menneskelige forhold ud imod hinanden til et yderst broget kulturhistorisk mønster, der til enhver tid er baggrund for al aandelig indsats. Der er modsætningen mellem selve kulturdriften og ønsket om at vende tilbage til naturen; modsætningen dogmatisme:subjektivism; tryghed:fortvivelse; individualisme:kollektivism; nationalisme:internationalisme; logisk klarhed:stemningsmættet dunkelhed; formel strengthed:formel frihed; indadrettet sjæleskildring:udadrettet heroisme; opbyggelse:frivolitet; saglighed:elegance; rædsel:hygge; komik:tragik; ideal:virkelighed; æventyr:dagligdag; osv. osv. for at tage det i tilfældig følge. Næsten enhver tænkelig kombination i mønsteret kan vel belægges, men ikke alle er lige hyppige.

Nogle forfattere og epoker kan hævde en forholdsvis praktisk, etisk, dogmatisk, optimistisk, formelt fast og logisk gennemsigtig linje (Hesiod, Vergil, Dante, Corneille; den middelalderlige aandsform i almindelighed, klassik, rationalisme, biedermeier, naturalisme), andre en illuderende, subjektiv, sentimental, logisk sløret, mest antydet, stundom begejstret, stundom pessimistisk kunst (Shakespeare, Ewald, Romantikerne, Symbolisterne; Sturm und Drang, Fin de siècle); saadanne typer, som ogsaa psykologien afgrænser, kan optræde i renkultur (Kellgren : Thorild), hyppigere rummer dog baade den enkelte forfatter og epoken splittede og netop derved virkende tendenser. Mange af tendenserne er betingede som blotte reaktioner mod herskende retninger. Det er altsammen velkendte kulturhistoriske forhold, og hertil kommer et uendeligt mønster af floskler og fraser og versformer osv., der dels erkendes af teksterne, dels begrundes teksterne. Kritikerne maa maskere erkendelsens umulighed ved skiftevis naiv og sammenlignende betragtning. At værdsætte teksterne uden hensyn til traditionen er uforsvarlig spekulation. Er man først begyndt at efterstræbe forstaaelsen og at lære det sprog, hvorpaa et digt er skrevet, for ikke blot at hengive sig til sine private drømme over uforstaaelig lydharmonisk, er det selvfølgelig, at man ogsaa efterstræber forstaaelsen, altsaa skøn over ophavsmandens hensigt, i forhold til den om ophavsmanden raadende kulturelle tilstand. Herved kan naturligvis, som det antydes i den nye afhandling side 23 for neden, opstaa konflikt over for den første, aktuelt inspirerede værdsættelse. Et konkret eksempel giver Ernst Frandsens karakteristik af Sthens strofe:

Hvo som haffver et sorrigfuld Mod,
Den samme kand Gud oc raade Bod,
Gud trøste dem, som sorgefuld er,
Hvad heller de ere fiern eller nær.

„For den almindelige Betragtning“, skriver Ernst Frandsen (Sthen, 1932, s. 82), „er det Salmens smukkeste med den melodiske Sørgmodighed i Tonefaldet, det vide Syn, de gamle Gloser, som hænger fulde af Associationer fra Middelalderens og det 19. Aarhundredes bedste Digtning; Romantikerne har lært os, at disse Ord i sig selv er Poesi, og vi har ikke glemt det trods al Reaktion mod Romantiken. Men ved en Bedømmelse af Hans Christensen Sthen som Digter gælder

Betragtningen ikke, skønt man undertiden har anlagt den paa ham. Set ud fra det 16. Aarhundredes egne Forudsætninger bestaar Strofen af lige saa mange Fraser, som den har Linjer, Fraser, der paa Sthens Tid var saa gængse og saa vel sammenrime, at de stod til Raadighed for enhver Stympet med Pen i Haand". I denne betragtning af konflikten hedder det altsaa endnu, at de omtalte vendinger „i sig selv“ er poetiske; men alt er jo lagt til rette for den dybere forstaaelse, at de altsaa netop for Sthen ikke var illusion, men daglige, staaende vendinger, og at det altsaa vil være en misforstaaelse efter tidligere eller senere norm at anse dem for kunstnerisk værdifulde. Konflikten kan naturligvis ogsaa spænde den anden vej, saa man ved den historiske metode værdsætter bestræbelser, som ved første øjekast syntes frugtesløse; man kan f. ex. her erindre om de sidste generationers genopdagelse af barokken. Forskellen paa den aktuelle og den historiske betragtning er helt enkelt den, at jeg i første tilfælde ser poesieens mission i min private underholdning uden hensyn til forstaaelsen, medens jeg i sidste tilfælde netop i kraft af forstaaelsen opfatter en mig overlegen menneskelig aandskraft, hvorpaa jeg bestræber mig for at udvinde min private underholdning ved en udvidelse eller omlæggelse af min smag. Der er ingen vej uden om denne fordybelse af betragtningen; saa snart man trækker ind paa at ville *forstaa* værket.

Hvor befinder systemet sig nu i forhold til disse to betragtninger, der nødvendigvis maa supplere hinanden? Det er aldeles overvejende aktuelt; kravet om forstaaelse er intet grundlæggende krav, kun en uklarhed; forstaaelsen skal kun række til det aktuelle kulturfællesskab, hvor chancen for umiddelbar forlystelse er størst. Det maa være nok at henvise til side 47 i den nye afhandling med omtale af „stupide kritikere i de klassiske aarhundreder, der forkastede et skuespil, blot fordi det ikke overholdt de tre enheder“. Dr. Lind har ikke dømt, men kun karakteriseret systemet med denne ytring: det tilstræber slet ikke nogen forstaaelse, den aktuelle begejstring (eller afsky) er nok. Om dramaet før den klassiske tid kunde trænge til de tre enheders disciplin, og om enhedslæren ikke i sig selv var en kritisk bedrift, er systemet uvedkommende; for nutiden er den et tilbagelagt, stupidt standpunkt.

Men selv over for den nyeste tids forfattere, hvor kulturfællesskabet kunde synes at overflødiggøre det historiske studium, vil den rent aktuelle kritik uden dette hensyn gaa glip af væsentlige finesser som

allusion, pastiche, travesti og parodi, der da ogsaa alle mangler i den omhandlede disputats' emneregister. Hvis man for eksempel atter fremtager Baudelaires *Les Fleurs du Mal*, maa man studse over latindigtet *Franciscæ meæ laudes*; andre allusioner o. l. i bogen kan man maaske i aktuel begejstring lukke øjnene for; men her har den naive betragtning en grænse; pasticher maa dømmes historisk, og systemet vil sikkert være uklart nok til at gøre det.

Jeg for mit vedkommende maa mene, at den ved navnlig historisk sammenligning fremgaaende forstaaelse *ikke* kan henvises til en uklarhed i systemet; jeg deltager ikke i disse tiders strukturalistiske hetz mod begrebet litteraturhistorie; eller rettere: for mig er denne historie som andre historier et tidsligt system, der maa *kunnes*, hvis man ikke skal dømme fuldstændigt blindt om fænomenernes værdi og de deltagende ophavsmænds format. Først efter et temmeligt antal personalhistoriske, boghistoriske, texthistoriske, sproghistoriske, stilhistoriske, kirkehistoriske, musikhistoriske, kunsthistoriske og sagnhistoriske undersøgelser og vurderinger vilde jeg driste mig til at dømme om almindelige litterære tendenser og om, hvorvidt visse meget besungne emner er udslag af et særligt, endnu gyldigt æstetisk behov, eventuelt paa grund af emnerne „i sig selv“, eller om de maaske har personalhistoriske, liturgiske, feudale, geopolitiske eller forlæggerøkonomiske aarsager.

Anderledes altsaa dr. Lind, der gaar ud fra som givet, at vort aktuelle hellensk-kristelige behov maa være en urykkelig norm, og at det ikke er nødvendigt at anlægge en historisk betragtning ved værdsættelsen. Kun under dette aktuelle synspunkt bliver eksempelvalget nogenlunde forsvarligt. Oldtid, middelalder, renæssance, barok og klassik, altsaa historiens første to aartusinder, faar ikke en samlet repræsentation blot halv saa fyldig som de sidste to aarhundreder. Alle stilhistoriske, formhistoriske og ordhistoriske undersøgelser er udskudt. Historiske begreber som det originale, det korrekte, det banale etc. undgaas næsten helt. Lad mig i al korthed paapege, hvordan den nye afhandlings konkrete textvurdering netop *ikke* har været mulig paa det grundlag.

Man hører intet om de voldsomme ændringer, der er sket fra originaltrykket af Frimanns digt 1783, der er let tilgængeligt i fascimile, indtil den benyttede udgave fra 1788 (hvis ganske meningsforstyrrende trykfejl da maa leve videre i det aktuelle indtryk, hvordan dette saa end kan komme i stand; læs „kyset“ for „Lyset“ i den ottende citerede

linje paa den nye afhandlings s. 33); det vil sige, man hjælpes ikke ved deres aabenbare tendenser til at *forstaa* begge digtets skikkelser; man værdsætter heller ikke det efter digterens *vilje* foretagne *fremskridt*. Man holder sig til den umiddelbare æstetiske oplevelse. For saa vidt er den uhistoriske betragtning iagttaget, men heller ikke stort længere. Saa snart den valgte redaktion af Frimanns frederiksborgdigt eller den velkendte text af Oehlenschlägers Frode paa Vifils Ø nøjere skal betragtes, tages historien til hjælp. Der bliver da en paafaldende mangel i henvisningerne til grundbogen, naar det fremhæves, at Frimann ligger under for „den banale, konventionelle imponerethed af kongehuset“ (35), at ogsaa hans apostrofer og personifikationer er konventionelle, at hans udtryk „høigrenet Hiort“ er uoriginalt (38), og at Oehlenschlägers strofeform er original (31). Hvor er der i hele disputatsen sagt noget om det fordelagtige eller ufordelagtige med hensyn til banalitet og originalitet i stil og metrum? Ifølge emne-registeret ingen steder; alle fire begreber mangler. Den ny afhandling siger (38), at brugen af visse udtryk kan „udarte til manér, og det punkt maatte nødvendigvis komme, hvor de var for fladtraadte til at virke“; og den siger (37), at Frimanns apostrofer er ikke blot konventionelle, men „enkelte steder, i hvert fald for en nutidslæser, særdeles pudsige“. I disse begreber og argumenter anlægges med rene ord netop den historiske relativisme, disputatsen vrager, og som ogsaa den nye afhandling kun medtager ved en uklarhed. I forhold hertil er det naturligvis mindre væsentligt, at Frimanns høigrenede Hiort faktisk ikke er uoriginal, og at Oehlenschlägers strofeform faktisk ikke er original. Det er den slags misgreb, der kan indløbe for enhver, og som den, der dyrker historikken, kender bedst af egen smertelig erfaring. Hvad her foreløbig skulde anholdes, er, at analysen paa disse punkter er et *supplement* til disputatsen, ikke en anvendelse af det dør proklamerede system, hvorved godt og slet kunde holdes ude fra hinanden, hvori intet æstetisk fænomen selv af forholdsvis ringe betydning blev ladet uomtalt, og hvortil altsaa hverken dette eller andre supplementter skulde være nødvendige.

Videre skulde det paa forskellige punkter bemærkes, hvor paafaldende vag analysens resultater er selv med supplementet. Det bliver dobbelt paafaldende over for den klassiske analyse af digtet i Vilhelm Andersens Dansk Litteratur, der netop ved den historiske metode præciserer digterens tendens tværs igennem de talrige og

aabenbare reminiscenser fra Bjørners Kämpa-Dater, Peder Syvs folkeviser og Edvard Storms kvad om hr. Zinklar; her kunde noget maaske endnu være at udrette, og der er for mig ingen tvivl om, at den hos, Vilh. Andersen m. fl. tilstræbte placering af digtet i personalhistorisk, idehistorisk, sagnhistorisk, sproghistorisk og stilhistorisk sammenhæng er den eneste *metode* til forstaaelse og vurdering af digtet og af viljen og evnen hos manden bag digtet. Den ved første gennemlæsning ganske uoverskueligt geniale nyskabelse begynder at begrænse sig som en ikke mindre genial, men dog maaske fattelig omskabelse eller genskabelse. Elementerne klarlægges, man kan efter fattig evne give sig til at vurdere detaljerne, eksempelvis glosen Ulv i strofe elleve, eller de mange andre, som Vilhelm Andersen motiverer, eller endelig den vægtige afslutning, hvor digtets udgangsbegreb opfylder kompositionens krav som overbevisende slutning, anet efter spændingen i det vanskelige og let formaalsbestemte rimord Heire. Tilrettelæggelsen af dette begreb i dette rim er alene en bedrift.

Nu maa det ikke overses, at sammenlignende metode er værdiløs uden den uforklarlige og uangribelige, naivt-kritiske, medskabende naadegave, der er grundlaget for aktuel vurdering og stadig inspirationskilde paa ethvert stadium af den videre betragtning under historisk ansvar. De to evner er hver for sig nødvendige forudsætninger, og Vilh. Andersen er et af de meget faa mennesker, der forener dem. Historismen kan udtørres til remse uden poetisk sans, og omvendt maa talentet forenes med metoden for ikke at løbe løbsk. Dette sidste kan ske for Vilh. Andersen i hans mest inspirerede øjeblikke, og det sker *regelmæssigt* for dr. Lind i de dele af den konkrete sammenligning, der benytter disputatsens aktuelle, uhistoriske begrebsverden.

Lad os se, hvad han side 28 skriver om mesterdigtets form: „I første strofes første linie virker de relativt talrige trykstærke og lange stavelser med kraft, i anden linie med tyngde, hvilket svarer til indholdet; den tredie linie, som er kortere og har kvindelig udgang, udtrykker lammende sorg“; den efterfølges af en pavse, som „giver udtryk for den tomhed, sorgen stirrer ind i“; „trangen til at betrosig og til at anklage giver styrke til en længere linie“; „rimordet *Hierte* kommer før ventet, ligesom brodermorderens lumske stød“.

Men der er ikke flere trykstærke eller lange stavelser i de første linjer end i andre; der kan ikke være nogen fornuftig mening i den elegante forskel paa kraft og tyngde i disse to linjer. Pavsen efter

tredie linje udtrykker i sig selv intet. Den længere fjerde linje skyldes ikke nogen trang til fortrolighed og anklage, for der er ingen fortrolighed og anklage, og selv om der var, ses der ingen grund til, at disse uforenelige tendenser, der begge mangler i disputatsens emneliste, skulde foretrække længere linjer; og endelig falder brodermorderens lumske stød aldeles ikke i rimet, men i *Staalet*. Der er et par hundrede strofer af typen i Des Knaben Wunderhorn (1805—1808), som viser, at selve formen med tilhørende pavse og rimstilling er ganske neutral, og allerede helgedigtets anden strofe viser en helt modsat holdning, navnlig i tredje linie med tilhørende pavse. Hele fremstillingen er en kolossal overfortolkning af den i *almindelighed* neutrale form efter textens *specielle* antydning, uden den kontrol, videre sammenligning giver.

Lad os endelig som eksempel paa den systematiske kritik af poesiens indholdsside tage behandlingen af Staffeldts Kong Frode og Gubben, som dr. Lind selv har valgt at værdsætte. Situationen er den, at kong Frode holder mandtal over sine kæmper for at paaskønne den, der har gavnet ham mest; kæmperne møder frem og forkynnder deres gerninger, og, som der staar i femte strofe,

... Leireborgen rundt gjenklang
Af Mod og Snedighed.

Imidlertid falder kongens blik paa en tavs, ældgammel og sværdbidt kriger; han opfordrer ham haanligt til at søge kvindeselskab, dersom han ikke har bedrifter at retfærdiggøre sig med. Den tavse kæmpe svarer med niende strofe:

„Ei Skjændsel blegede mit Haar,
Thi Retsind var mit Navn,
Og ei jeg for min Konge staaer
Foruden Daad og Gavn.“

Han nævner, hvordan han har afværget, at kongen skulde begaa en niddingsdaad, og han vinder prisen. „Endnu kan vi forsvare at tro paa oldingens realitet“, skriver dr. Lind med hensyn til den niende strofe, „men i det følgende forvandles han til en abstraktion. Alligevel taler kongen til denne abstrakte idé og beder den sætte sig til højbords, ved kongens side. Læseren vakler mellem troen paa en levende mand og en abstrakt idé. Det er den sidste, der sejrer; den slaar manden ihjel, og sammen med ham afgaar ogsaa de poetiske følelser ved døden,

som var knyttet til forestillingen om hans person som et levende individ — og til verden omkring ham, som vi nu heller ikke mere tør tro paa“.

Den sammenlignende betragtning veed, at Staffeldt var en tænksom sjæl, og at det netop hos ham kunde være muligt at fortolke historien allegorisk, saa kongen ikke mønstrede sine kæmper, men sine indre egenskaber; abstraktionerne i femte og niende strofe kunde maaske antyde denne haartrukne tolkning. Den sammenlignende betragtning kunde yderligere søge den ene eller anden tolkning sandsynliggjort ved kildestudier, kladdestudier etc. Saavidt vides, svigter materialet paa de punkter. Lad os nu sige, at betragtningen efter strofe ni virkelig svinger fra den nærmest liggende konkrete til en eller anden form for allegori, som alligevel ikke er helt gennemskuelig og altsaa tilslører sammenhængen; følger deraf, at overgangen fra konkret person til abstrakt begreb i sig selv er uheldig? Man faar det indtryk. Men lige forinden er metaforen „retsind“ i strofe ni fremhævet som god, og umiddelbart efter fremhæves resten af den eventuelle allegori, metaforerne „mod“ og „snedighed“ i femte strofe, som fortrinlige. Det ser for mig ud til, at *selve* abstraktionsprocessen efter behov roses og lastes for at begrunde det *specielle* indtryk af digtets slutning; der foreligger, ligesom med hensyn til formvurderingen, en overfortolkning. Det er ikke den eventuelle tilsløring ved abstraheren fra person til begreb, der er noget i vejen med; denne er et fortrin mere i Dantes Komædie, Swifts Battle of the Books, Goethes Iphigenie, Andersens Klokken og disse dages symbolik; det er den specielle brug af allegorien, der maa være slaaet fejl. Endelig maa det dog bemærkes, at selve den paastaaede abstraktion i de sidste strofer er forkert. Hvis man endnu efter femte og niende strofe, fra hvis metaforer allegorien skulde udgaa, fastholder den konkret-reale betragtning, skal den ikke bringes i fare af de tre sidste, der er endnu mere konkrete:

Da Gullands Fylkekonge sig
Mindst ventede sin Død,
Mod ham, din Gjæst, du øved Svig
Og ham at dræbe bød.

Men jeg til Høibords satte ham
Og lod i Fred ham gaae,
At Fredegod ei Meen og Skam
Af Manddrab monne faae“.

„Nei ikke er du uden Daad,
 Kom hid! kom hid! thi den
 Som styrer Kongens onde Raad,
 Er Kongens bedste Ven“.

Man bliver efterhaanden betænkelig ved den elegance, hvormed systemet begrunder det forkerte; man faar en anelse om, at det arbejder efter den nærmeste associations princip, og lader gubben som konkret person ligge under for en indbildt abstraktion i digtets slutning, *fordi* den poetiske følelse efterhaanden er udmattet. Lige saa elegant er det ordspil (s. 37), der skal supplere de wadskiærskes pudsigheder hos Claus Frimann, idet „den afdøde Christian IV opfordres til at leve:

O store Konge, lev, — udi din Afkom lev ...“

Atter kunde en sammenlignende betragtning have reddet for den kraftige overfortolkning, hvorved paradoxet *som saadant* anses pudsigt, fordi det *i den specielle udførelse* ikke staar maal med Johan Ludvig Heibergs tanke, der samtidig opsteg og nedsteg henholdsvis til det høje og i sig selv. Og det maa iøvrigt stadig være en smagssag, om ikke Frimann det anførte sted har patos til at bære paradoxet.

Hermed mener jeg at være naaet frem til kærnen i dr. Linds æstetik: teksterne analyseres ikke systematisk, men de overfortolkes som folie for den aktuelle begejstring eller skuffelse. Dr. Lind forholder sig som en kunstner til sit emne; hans sandhed er ikke nøjagtigheden, men subjektiviteten, og han udtrykker den paa kunstnervis i forløsende ord. Nogle tager han fra forgængerne, fra Vilhelm Andersen for eksempel den oftere kursiverede *runding*, som kendetegner det første helgedigt. Glosen er heldig; den fylder sin plads og antyder med eet greb den teknik, som en møjsommelig udredning af rimteknik og komposition og glosernes cirkulering ellers maatte afgrænse ved en ikke altid lige elegant metode. Men den stiller til gengæld visse krav til læseren: man maa kritisk-medskabende viderefortolke begrebet for at føle dets indhold. Denne kunstneriske frihed i valget af det forløsende ord som inspirerende antydning er farlig. Man risikerer for det første, at ordet bliver en kliche, der ikke inspirerer til noget som helst, men kun er uklar. Jeg tænker paa begrebet „anskuelighed“, der anvendes i den nye afhandling for eksempel side 34, efter i disputatsen (s. 103) at være blevet defineret som „paa een gang konkret og kortfattet“ og godtaget som „en fordelagtig egenskab ved det poetiske symbol“.

Denne sikkert engang inspirerende glose er nu saa slidt, at man har glemt, hvor uklar den er. Det kan jo diskuteres i al evighed, baade hvad „anskuelighed“ er, og om den i *almindelighed* er at foretrække fremfor modsætningen, det gaadefulde, der skildres lige saa fordelagtigt i disputatsen s. 118, og om *specielt* de frimannske trappetrin er anskuelige. Dr. Linds system viser ingen ting, fordi det netop altid maa være en skønssag, om de mange indbyrdes modsigende poetiske recepter er lykkedes i det *konkrete* tilfælde, og fordi der slet ikke er givet nogen objektiv metode til vurderingen af denne konkrete iværksættelse af recepten.

Dernæst er det forløsende ords metode farlig, fordi man risikerer, at den ikke naar forløsningen, men kun er ord. Jeg tænker paa systemets anden begrænsning af den poetiske følelse: den skal være „aaben“. Det er alt og intet. Det er lige saa let at gennemføre en tolkning af poesi uden hjælpemidler som at gøre det med saa vagt et hjælpegreb. Det er ikke lykkedes systemets ophavsmand at ramme sin hensigt med et blot nogenlunde virksomt symbol.

Nu vil jeg ikke selv begaa nogen overfortolkning og afvise den aktuelle, kunstnerisk medfølende kritik i almindelighed, fordi den specielt i foreliggende tilfælde er mislykket. Georg Brandes og andre har vist, at den kan være en begejstrende genre. Men jeg vil fremholde for det *første*, at der kræves meget sjældent sammentræffende gaver for *dels* ikke at tage duften af det, der skal fortolkes — man skriver jo dog blandt andet poesi, fordi emnet ikke lader sig fatte i prosa — *dels* for ikke at slippe en eller anden ræsonnabel metode og dens begrænsning; for det *andet*, at denne metode dog maa give plads for det, der er mere end det næstvigtigste: den specielle udførelse af alle de hidtil skitserede, indbyrdes modstridende og altsaa æstetisk neutrale kategorier under originalitetens synsvinkel i det ved sammenligning givne væv af tanke, ord, form etc. Det maa ikke — som i den nye afhandling s. 22 — forblive en gaade, hvorfor alverdens digtere med Shelley i spidsen svækker deres *conceptions* ved disciplinerende teknik; aandskraften rører sig ikke blot i følelsen eller visionen, men ogsaa i formen og i glosen, og i alle henseender bliver der en kompakt masse af mønstre at foretrække, undgaa eller overgaa; originaliteten har mange veje. Det vil være forgæves at udbygge det drøftede system med nye afhandlinger om form og lignende, hvis ikke netop det hidtil undgaaede, navnlig historisk betingede originalitetssynspunkt sættes

i højsædet. Skulde systemet blive ændret saaledes, vil det ikke være nær saa elegant som hidtil. Historismens vej er lang og trang og navnlig rig paa fejltrin; den der kun vil meddele, hvad der synes fornuftigt underbygget, maa beherske sin aktuelle begejstring og udruste sine produkter med sørgeligt beskedne titler.

Men kun under det ved sammenligning betingede originalitetssynspunkt har den nye afhandling kunnet forsøge vurderingen, og en nærmere betragtning vil maaske endogsaa klarlægge, at de i systemet som særlig poetiske hyppigst belagte stemninger, begreber osv., saa og visse meningsløse ord og naturfænomener, ikke har opnaaet deres dominerende plads, fordi de „i sig selv“ har magiske egenskaber, men fordi saavel storbyen som landlivet, saavel fortiden som fremtiden, saavel det anskuelige som det gaadefulde, saavel opofrelsen som triumfen kan te sig en smule originalt i forhold til den jævnt grumsede dagligdag, der da atter kan synes interessant i forhold til et overudviklet æstetisk kompleks.

RUNESTENENE BJERREGRAV 1—2

AF

FR. ORLUF

Forud for udgivelsen af det nye danske runeværk¹ var i fagkredse ført en iøvrigt allerede under forberedelsen af Wimmers runeværk begyndt drøftelse, om haandtegning eller fotografering burde foretrækkes ved reproduktion af runeindskrifter. Da en fuldt paalidelig haandtegning kræver en samvirken af egenskaber, der sjældent forenes hos samme person — bl. a. maa videnskabelig indsigt i runeskriften og runesproget kræves forenet med kunstnerisk sans og sikker haand —, og objektiviteten ikke er tilstrækkeligt sikret ved kravet om videnskabelig indsigt, var det i overensstemmelse med den i nutiden almindelige mening i fagkredse, at det nye runeværk principielt udelukkede haandtegnede afbildninger af bevarede indskrifter. Det er ikke hensigten her at komme nærmere ind paa det principielle spørgsmaal, der ogsaa efter det nye runeværks fremkomst beholder et vist omraade for begrundet meningsforskel (især m. h. t. brakteatindskrifter), men blot i særlig anledning (hvorom nærmere nedenfor) at henpege paa et tilfælde, hvor fotografering af en rejst runesten har givet misvisende resultat paa et punkt, hvor ingen skulde ane det.

DR f 256 Bjerregrav 2 viser en forside med 4 skriftlinjer og en i saa stump vinkel tilstødende kantside med en enkelt skriftlinje (med kun 4 runer), at hele indskriften er taget paa én plade. Linjernes fordeling fremtræder saa klart — og umistænkeligt støttet af den optrukne afbildnings (f 256 er optræk af 255) stærkere schattering af

¹ „Danmarks runeindskrifter“, to bind (Atlas 1941, Tekst 1942), der ikke er betegnede første og andet bind. Texten citeres DR (eller sp.) og spaltetal (ikke indskriftnummer), Atlas DR f (eller f) og figurnummer (ikke indskriftnummer eller sidetal).

kantsiden —, at det næppe vil falde nogen ind at søge korrektiv i Wimmers haandtegning (ved Magnus Petersen). Men har man anden grund til at efterse denne, forundres man ikke lidet ved her at se to clichéer anvendt, den ene visende forsiden med 3 skriftlinjer, den anden visende en klart karakteriseret kantside med 2 skriftlinjer, hvoraf den ene i DR f 255—6 vises paa forsiden. I teksten siger Wimmer (II 210) udtrykkeligt, at af indskriftens 5 linjer er „de tre anbragte paa stenens forside, de to paa den tilstødende kant“; (s. 212:) „Med fjerde linje drejer indskriften om paa kanten af stenen“; „Rammestregen over tredje linje (o: langs dennes runetoppe) er anbragt lige paa stenens kant“.

Af denne saa nøjagtigt omtalte og i de to clichéer viste kantadskillelse mellem 3je og 4de linje viser fotografierne DR f 255—6 ikke ringeste spor, og den eneste hjælp, sp. 134 giver læseren til kontrol, er at indskriftens første (fra kantsiden fjærneste) linjes nederste runes længde opgives til 165 mm og tredje linjes øverste runes længde opgives til 90 mm. I fotografiet er de to runer lige lange. En haandtegning, der viste det samme forhold, maatte siges at staa 300 aar tilbage for nutidens fordringer; ogsaa kantsideforholdet er sidestykke til Jonas Skonvigs runetegninger, der vel at mærke ikke var bestemt til udgivelse.

Den stærke forkortning, hvori fotografiet viser hovedindskriftfladen, vanskeliggør erkendelsen af et ornamentiken vedrørende forhold, der overhovedet ikke ses at have tildraget sig udgavernes opmærksomhed, aabenbart paa grund af deres mindre klare opfattelse af den bustrofiske skriftordning. Sp. 822 siges: „bustrofedon eller plovfureordning(!) kaldes saaledes, fordi linjeordningen er som oxernes vej for ploven“. Denne forklaring siger jo kun, at linjerne ligger ved siden af hinanden ligesom plovfurer. Men der er hverken plov eller fure i det græske ord bustrofedon; betydningen er „*oxevendingsvis*“, altsaa saadan som man vender en ox — eller et forspand af oxer —, naar der skal drejes om til modsat færdselsretning. Særkendet for den bustrofiske skriftordning: at en skriftlinje fortsættes i modsat retning, har sin faglige begrundelse i, at linjen ved skriftfladens ende drejer om i en halvbue og derefter har modsat linjeretning. Omdrejningen er det væsentlige i sagen og det, der betegnes ved biordet bustrofedon; oversættes dette *omdrejningsvis*, vil dette ord og *omdrejningsskrift* give den rigtige forestilling.

Omdrejningen stiller runesmeden den opgave at tegne og hugge de

saaledes forbundne linjers ydre rammestreg i en pæn halvbue og især at faa runerne placeret i svinget uden ukunstnerisk virkning. Der kan let blive for megen tom plads foroven i buefeltet. Noget betyder det her, om runetoppene støder til den ydre eller den indre rammestreg. Skrives den første af de to linjer fra neden opefter paa stenen, og er det linjen til venstre for beskueren, saa at (ved almindelig skriftretning fra venstre til højre) runetoppene støder til den ydre rammestreg og drejningen foroven altsaa sker til højre, vil runerne F , Y , T , V , I være mere eller mindre gunstige for den kunstneriske rumudfyldning foroven i buen; er linjen til højre (for beskueren) den først skrevne, saa at (ved samme skriftretning) runetoppene støder til den indre, runefødderne til den ydre rammestreg, og drejningen foroven altsaa sker til venstre (og runerne midt i svinget staar paa hovedet), vil runerne N , R , A kunne taale det snævre sving omkring den indre rammestregs endepunkt, naar runesmeden lader bistaven i runerne N og R udgaa noget under toppen; opefter i buen vil alle tre runer, staaende skraat eller paa hovedet, kunne yde en passende rumudfyldning. Derimod er de ovenfor nævnte 5 runer ugunstige, tildels helt umulige, i venstresving.

Den runebeskrevne halvbues dekorativvirkning afhænger altsaa ikke alene af runesmedens haandelag, men ogsaa af, hvilke runer han har at placere i buen. Dette forhold kan være afgørende for, om han vælger højre- eller venstresving, eller om han helt opgiver rune-buen, hvilket sidste rigtignok ogsaa kan have anden grund. Opager B f 637—8 viser bue, men uden runer, sagtens fordi der ellers kun vilde blive to runer tilbage til den retlinjede forlængelse, hvilket vel efter rune-smedens mening vilde se „ufagligt“ ud; han har vel ment, at naar der var plads nok paa stenen, var der ikke „fornuftig“ grund til at udnytte buepladsen. Men mangler skriftbuen, er ordningen falsk bustrofedon, „omdrejningsskrift“ uden omdrejning: sidestillede skriftlinjer med modsat skriftretning gaar begge i lige linje og ender blindt. Denne type, som er den eneste, der omtales i DR, er den oftest forekommende, hvad enten dette i det enkelte tilfælde skyldes runernes uegnethed eller den forestilling hos runesmeden, at rune-buen kun behøves, naar det kniber med pladsen, eller han endelig nok ved, hvordan det skal være, men ikke vil umage sig dermed. Tilfældene af, at drejningsopgaven ikke er forsømt, er (højresving:) Aarhus 4 B f 181—2, Vejlbj f 192—3, Aalstorp A f 741 (742 i forkortning), Fosie

f 624—5 (omdrejning uden rammestreg og buetegning); (venstresving:) Gaardstang 3 f 761—2. Nær sammenhørende hermed er de tilfælde, hvor skriftlinjerne har hver sin indre rammestreg med lille indbyrdes afstand og en lille indre bue ved drejningen, som derved lettes. Tilfældene er (højresving:) Glenstrup 2 f 310 (311 i forkortning), Asferg f 306—7 (ydre rammestreg mangler buetegning), Gaardstang 1 f 756—7; (venstresving:) Horne (mislykket) f 96—7, Ø. Vemmenhøj f 640—1.

Ialt i 10 tilfælde har runesmedene respekteret den bustrofiske skriftordnings logiske basis: omdrejningen. Udgiverne af DR har ikke forstaaet betydningen heraf og i tre tilfælde vanskeliggjort erkendelsen af forholdet ved den i sig selv uvidenskabelige fremgangsmaade ved fotografisk reproduktion af runestene, at stille apparatet saa langt til siden, at hovedindskriftfladen kun ses i forkortning.

To tilfælde nævntes ovenfor; det tredje er Bjerregrav 2 f 255—56. Denne indskrift har venstresving, saavidt der her kan tales om sving. Runesmeden synes at have tegnet bue, der var høj nok til, at der kunde staa runer deri, men forholdet er uklart, dels fordi det øverste af stenens top er noget beskadiget, saa at buen ikke kan følges helt rundt, dels fordi de bevarede linjer ikke vises overensstemmende i fotografiet og i Wimmers haandtegning; denne viser mest bevaret paa det fra kantsiden fjærmeste sted, men dette ses daarligt i den fotografiske forkortning og er yderligere utydeliggjort ved schattering. Det er derfor muligt, at forholdet er som paa Hjerminde 1 f 210—11, hvor falsk bustrofedon afsluttes foroven ved en flad bue;¹ i hvert fald maa runesmeden — hvis navn *Thord* findes paa stenen — have opgivet at tegne svungne runer i buen og derfor forlænget den indre rammestreg saa meget, at de øverste runer kunde faa omtrent normal stilling, blot noget hældende, fordi buen allerede er begyndt. De runer, der ved fuldt venstresving skulde have staaet i buen, er de fire sidste i ordet $\text{þin} \text{t} \text{la}$; to af disse er ugunstige eller umulige i venstresving.

Overensstemmelsen i runografisk og sproglig henseende mellem Bjerregrav 1—2 er, som paapeget af Wimmer, iøjnefaldende. Wimmer siger dog kun, at de er samtidige, ikke at de stammer fra samme runesmed. Hvis det herved har haft betydning for ham, at der ved Bjerregrav 1 maa være tale om bustrofisk højresving, ved Bjerregrav 2

¹ Om Bjerregrav 2 siges W II 211, at rammestregen følges „et lille stykke“ ovenfor runerne resp. $\uparrow$ og la .

om venstresving, maa i almindelighed henvises til, at denne forskel kan hos samme runesmed være fagligt begrundet. Mod antagelsen af samme runesmed kan kun anføres, at han ikke navngives i begge indskrifter, men han raader jo ikke selv for, om han maa sætte sit navn paa en sten til andres minde.

Bjerregrav 1 mangler toppen, der er afslaaet og ikke har kunnet findes. Noget af indskriften mangler af denne grund; ved spørgsmaalet om, hvor meget der mangler, maa der gaas ud fra, at første linje kun kan antages at mangle det sidste bogstav i ordet **tum[a]**, da det appositive **uar sin** staar først i næste linje, at denne linje begynder lige saa langt nede paa stenen som første linje, og at dens bustrofiske fortsættelse (tredje linje) ophører langt oppe paa stenen, uagtet stenfladens beskaffenhed ikke hindrer, at der kunde staa flere runer nedefter. Heraf maa følge, at anden og tredje linje ikke kan antages at have naaet længere op paa stenen end første linje; der har aabenbart ikke været text til mere end to lige lange linjer og en kort tredje linje. En runebeskreven drejningsbue giver stenen ingen grund til at antage, da de ydre rammestreger ikke viser begyndende indbøjning foroven. Hele buen — hvis en saadan antages — maatte altsaa have staaet paa den afslaaede top, men her møder det forhold, der foran omtaltes m. h. t. Opagerstenen: at der er plads nok nedefter paa stenen, hvilket kan være subjektiv faggrund til at undlade den runebeskrevne drejningsbue, naar dette tegningsleds oprindelse (ifølge dets logiske grundelse) er glemt og dets dekorative betydning ikke tages særskilt i betragtning, foruden at et kunstnerisk tilfredsstillende resultat ikke altid kan opnaas, som ovenfor paavist. Paa Opager (B) er forholdet særlig klart: der er hugget drejningsbue høj nok til, at der kunde staa runer deri, men pladsen er ubenyttet. Runesmeden maa have tænkt noget herved; han er begyndt paa noget, som han har fundet grunde til at opgive, og disse grunde, der ikke kan frakendes en vis faglig fornøft, kan antages at have været bestemmende ogsaa for andre runesmede. Forsaavidt maa den korte tredje linje paa Bjerregrav 1 give grundet formodning om, at der ikke har været en runebeskreven drejningsbue paa stenens top, siden der var plads nok paa indskriftfladen. Derimod kan der have været en flad afslutningsbue ligesom paa Hjermind 1 og maaske paa Bjerregrav 2, men dette vedrører ikke indskriftens supplerung.

Efter stenens form er der ingen grund til at antage, at dens top har

ligget mere end c. 40 cm over de bustrofiske linjers fælles (indre) rammestregs endepunkt i brudet. Stenens fulde længde har da været 286 cm = 4 alen $13\frac{1}{2}$ tomme; med 1 alen i jorden har stenen over jorden haft adskilligt mere end mandshøjde. Tykkelsen opgives i DR til c. 40 cm; nøjere oplyser Wimmer, at tykkelsen ved foden er $20\frac{1}{2}$ tomme = $53\frac{1}{2}$ cm, foroven 12 tommer = 31 cm. Stenens længdesnit er altsaa konisk; den svære tykkelse forneden har vistnok tilladt mindre nedgravning i jorden end 1 alen; des højere har stenen da været over jorden. Det har været et anseligt gravminde.

Brudet, hvor toppen er afslaaet, strækker sig i en skraa linje over hele stenens flade, saaledes at sidste (tredje) skriftlinje har tabt mest. Ved supplerings af to runer vil denne linje være oppe i samme højde som indskriftens begyndelseslinje, hvor mellemrummet til den tabte sidste rune¹ er tildels bevaret, saa at kun lidt her mangler; i anden linje (første bustrofiske) mangler foruden den sidste rune ogsaa en del af den næstsidste, der dog „i højeste grad sandsynligt“ (Wimmer) kan bestemmes som l².

Det er indskriftens slutningssætning, det her drejer sig om. Bevaret er

sar:u(i) . . . ur:tuika:hin

Tilføjes de i anden og tredje linje³ manglende tre runer til det aabenbart defekte u(i), saa at der læses u(i)[rpi:], fremkommer en formentlig særdeles sandsynlig epigrafisk formel. Gunderup 1 (DR 180) er rejst af en mand efter hans moder og stiffader; det siges udtrykkeligt, at de begge ligger i højen (pau:lika:bapi:i:paum:hauki). Klemensker 1 (DR 458 f 974—81) har en kvinde rejst efter sin mands død:

Gunhildr lét rēsa stēn þænsa æftir Auþbiarn bonta sin. Krístr hialbi siolu Auþbiarnar ī lūs auk p(a)ratís

og samtidig paa samme sten⁴ med tanken paa sin egen død ladet sjæleønsket gælde ogsaa for sig uden dog at ville nævne sig uden sin mand:

Krístr auk santa Mikel hialbi siolu Auþbiarnar auk Gunhildar ī lius auk paratis

¹ At denne er tabt, erkendes (overensstemmende med Wimmer) rigtigt DR 134; f 254 viser den urigtigt bevaret. ² At den bevarede stavrest ogsaa kan læses som øvre stav af h, er anvendt af Lis Jacobsen til et i DR ubenyttet suppleringsforsøg efter vikingetidsformel. ³ Den i første linje manglende rune er ubestridt þ a. ⁴ Saaledes rigtigt opfattet DR 458 anm. 2.

Væsentligt stemmende hermed er forholdet paa Bjerregrav 1. Tove har rejst sten efter sin mands død og med tanken paa sin egen død tilføjet: „Den vorde vi to's gravsten“:

Tōfa rēsþi stēn þænni øftir Toma wer sinn, miok gōðan þegn. Sār werði ørr tvegg(i)a hīn.

Sār er sprogrigtigt rettet i køn og tal efter det substantiv (*stēn*), hvortil det viser tilbage; *werði*, præs. konj. 3 sg, skrives ogsaa paa Glemminge *uirþi* (DR 384 f 785—86).

Særlig omtale behøver kun de tre sidste ord.

Genitiven af det pers. pron. for 1 ps. plur. er i gotisk *unsara*, hvortil i nordisk maa svare **unzara* > **unzar* > **ōzar* > **ōrar* > **ōrr* > *ōrr* (geminatforkortelse paa grund af infortisstilling antages ikke). I vestnordisk er denne ordstamme og den tilsvarende i possessivet¹ i tidens løb blevet fortrængt af *vár(r)*, som c. 1300 er eneraadende og fra samme tid ogsaa er udelukkende brugeligt i dansk (anderledes i svensk, hvor de gamle former endnu forekommer i dialektal nutidsbrug). Fra tidligere tid savnes danske eksempler paa grund af mangelen af en olddansk litteratur, hvori personer indføres talende.

Det derefter følgende *tuika* maa være talordet to i genitiv, i oldnordisk normalortografi *tveggja*. Ligesaa mangler det konsonantiske *i(j)* i *lika* (Gunderup 1, Vester Marie 4), men Valleberga har *likia*, normalortogr. *liggja*; ogsaa *trikar* (Hellestad 1), der ligeledes skrives *trekiar* (Haddeby 1), er normalortografisk *drængjar*. Mulig bør det m. h. t. indlydsvokalen i *tuika* tages i betragtning, at Jyske lov viser paavirkning af *þriggja* bl. a. i de formelfaste udtryk *twiggi grannæ* (el. *mænsz*) *witnæ*, *twiggi sool mærki*, der kan antages at have haft langvarig hævd; ogsaa i svensk kendes denne paavirkning, men da runiske eksempler ikke er paavist og de citerede formler viser yngre lydforhold i endelsen (*i* af *ia*, se Brøndum-Nielsen Gld. gr. § 210 s. 392), skal der ikke dvæles herved. Om den teoretiske forklaring af den ovenfor omtalte undladelse af at skrive det konsonantiske *i(j)* efter guttural konsonant (foran bagtungevokal) henvises til den DR 962 anm. 6 anførte litteratur.

Som sætningens sidste ord maa *hīn* være substantiv, prædikatsord (omsagnsled) til *werþi*. Det maa betegne et specialbegreb indenfor det almindelige begreb *stēn*, hvortil *sār* henviser. Ordet kan være den kendte forenklingsform *hēn* til oldn. *hæin*, isl. *hein* (slibesten), men

¹ Dettets (formentlig sekundære) adjektivbøjning er her uvedkommende.

betydningen her maa være udledet af grundbetydningen af den jafetiske rod *c*ei* eller den langdiftongiske sideform *c*ōi*, der efter lydret forkortning af *ō* bliver gottonsk *hai-*, sammenfaldende med udviklingen af *c*ei*; til *c*ōi* haves en sideform *c*ō* i gr. *κῶνος* kegle, kogle, hjælmspids (heraf nutidsordet konisk, kegleformet); betydningen af disse rødder er „noget spidst“¹. Ved betydningen „slibesten“ er det altsaa ikke brugbarheden til slibning eller overhovedet den mineralogiske artsbestand, men oldtidsbrynets spidse form, der betegnes ved *hein*. Ordet er derfor ogsaa velegnet til at betegne en opretstaaende sten, siden den koniske grundform ved saadanne er fysisk nødvendig og iøjnefaldende; det har altsaa fremfor det almindelige ord *stēn* været specialord for rejste mindstene og maa have været i denne brug i bautastenenes tid², men har aabenbart haft vanskeligt ved at overleve den periode, da man i stedet for at rejse indskriftløs bautasten ved graven lagde en indskriftsten paa graven (under højfylden); efter denne skiks ophør har ordet sprogrigtigt kunnet betegne rejste indskriftstene.

Den gottonske ordstamme **hainō* synes imidlertid at have haft en aflydsform *hīnō* (efter 1. aflydsrække), der formentlig er runisk hjemlet saavel i Strøm **hinohorna**³ brynehornet, som i Eggjumstenens begyndelsessætning, der ukunstlet kan orddeles *hīn Varbna sēuma[n]r māðe þeim Gæipa i Bormōþa*⁴. Den samme stammeform kan da antages paa Bjerregrav 1, men nødvendigt er det ikke. Der kan nemlig ikke paavises en sikker betydningsspaltning mellem de to aflydsformer, saaledes f. ex. at *hæin* (< *hēn*) udelukkende skulde betyde slibesten, *hīn* gravsten; paa Strømbrynet betyder *hīn* slibesten, paa Eggjumstenen (liggende) gravsten. Men saalænge der ikke haves

¹ Falk o. Torp Norw-dän. etym. wb. s. 391; Brugmann Grundriss d. vergl. gram. d. indog. spr. I² § 200 s. 177, jfr. § 194 s. 172. ² En bautasten af konisk grundform er afbildet Johs. Brøndsted: Danmarks oldtid III fig. 311. ³ Norg. inskr. m. ældre runer (Soph. Bugge) II 683. Det i indskriften foranstaaende *HALI* (jfr. got. *halis*, gr. *κολός*) er formentlig adverbialt i betydn. „af og til“ (egtl. paa afbrudt maade, med afbrydelser). Det forudsættes vel, at hornet ikke slutter mere fast og jævnt om stenen, end at der kan kommes lidt vand i hornet; ved under brugen at sænke haanden faar man vandet til at flyde ned over stenen, men det maa jo af og til fornyes. Texten er herefter: Man væde af og til brynehornet (anderledes Bugge). ⁴ Udover den ortografiske tilkendegivelse af, at *Gæipa* tages som personnavn, *Bormōþa* som stedsnavn og *Varbna* ligeledes som proprium kan der ikke her gaas nærmere ind paa den antydede afvigelse fra originaludgaven i Norg.inskr. (III 82 ff.).

klart eksempel paa aflydsformen *hain-* i betydning gravsten¹, er det sikrest at antage *hīn* paa Bjerregrav 1.

Som kvindemundens „vi to“ lyder i nutiden, har det uden tvivl lydt til alle tider i monogame ægteskaber.

Men runesmedens navn kunde ikke ret vel staa paa den sten, der skulde være „vi to's“ bauta.

*

To hidtil misforstaaede tilfælde af falsk bustrofedon tør her lejlighedsvis omtales i korthed. Paa Avnslevstenen (DR f 453—55) er indskriftens begyndelse venstrevendt, slutningen (paa stenens anden side) højrevendt. Teksten kan med ringe supplerings restituere saaledes (lodret streg betyder linjeskifte, dobbeltstreg sideskifte): **ruulþi | [k]arþi auk || sasi sati ru | [m]un(a)r stain**. Til got. *wulþus*, nord. *Ullr*, opr. u-st., overgaaet til a-st., kan med an-stammeform antages et kompositum **Hroðuwulþan*, hvorefter paa indskriftens senurnordiske tid *Rōulþi* (nom.); **sasi** maa være proprium *Sassi*, der ellers først senere er hjemlet i dansk og antages for nedertysk udtale af *Sachsi*, en Sachser, men kan vel ogsaa være dansk folkemaalsudtale af *Saksi* (lat. *Saxo*). **Rumunar** for *rumuntar* (eller *rumutar*) er ikke stærkt paafaldende, jfr. *Gutmun* Reichenau, *asmunr* mønt 16; Saxos *Simon* f. Sighmund (VIII, 9, 5) kan have nogen hjemmel i olddansk folketale (fra omtrent samme tid har jeg paa brakteat 52 (Steph. 6) Maglemose 1 ved egen undersøgelse 4/8 16 læst **asmun** [akk.]). Efterledet *-mundr* er opr. u-st. At det har været en selvstændig pietets-handling at bringe stenen paa plads, passer bedst til, at stenen skulde lægges inde paa graven efter den ovenfor omtalte skik; hermed stemmer, at indskriften paa begge stenens sider (med de modsatte bustrofiske systemer) begynder ved den smallere ende (modsat brugen ved rejste stene).

Paa Gummarpstenen (DR f 826—7) er de tre **fff** paa indskriftside 3 bustrofisk (højrevendt) sammenhørende med **hapuwolafa[r]** paa indskriftside 2, der (uden bustrofisk ordning) har sprogsammenhæng med **sate** paa side 1. Hvis indskriften paa side 4 kan — som DR 406 antager — tydes som 'tre stave', vil den del af den firkantede sten, der

¹ Meget mangler dog ikke deri. Jættevaabnet *hein*, der svinges med begge hænder, er aabenbart tænkt som en bautasten og ikke som en slibesten (*brjnt*), selv om en mineralogisk kvalitetsforestilling i sidstnævnte retning mulig har indsnæget sig i den fantastiske udmaling af virkningerne af, at *heinin* splintres af Thorshammeren (*eru þar af orðin þill heinberg*). Skåldsk. k. 17.

viser siderne 3 og 4, synes beskueren intetsigende, medmindre han forstaar, at der ligger noget text gemt i **fff**. Runenavnet for f-runen $\mathfrak{F}$ er *fē* (ligesaa i nom. akk. pl.); tre $\mathfrak{F}$ er altsaa *fē þriu* 'tre ejendomme', men samtidig har det sammenskrevne *feþriu* udseende af et substantiv af u-stamme i dativ sg., og det er netop et ord i denne kasus, der tiltrænges i sprogsammenhængen til oplysning om, for hvem verbumbshandlingen (sate) sker. Af samme dannelse som gr. *μητρὶς* 'stifmoder' (af **mātrūvyā*) har ags. *móðrie* betydningen 'moders søster' (urgottonsk **mōðrūjō* hvoraf sekundært dannet n-stamme), og ligesom gr. *πατριός* 'stiffader' er analogisk dannet efter *μητρὶς*¹, kan maaske et nordisk **faþruiaz* m. betydn. 'farbroder' være dannet paa lignende maade og ved tidlig synkope af *a* (i levissimusstilling) og omlydvirkende synkope af *i* sluttelig blive **feþrur* (nom. sg.), hvortil paradigmatisk dat. sg. *feþriu*. (Oldhøjtysk *fatureo* 'farbroder' staar formelt fjærnere).

De to maader, hvorpaa **fff** kan tydes, har højst sandsynligt realforbindelse, saaledes at Hqðulf har arvet en (vel barnløs) farbroder efter tidligere ved arv at have føjet faderens ejendom til sin egen. Istabystenen (DR 407—10), rejst af Hqðulf, maaske altsaa samme mand, kan tænkes foruden faderens navn *Hjárulf* at oplyse farbroderens navn *Hærulf*, og den noget yngre Stentoftesten (DR 400—06) kan ved Hqðulfs drukningsdød som myndighedsperson i ældre alder² være rejst af en efter farbroderen opkaldt søn *Hærull*. Men materialet tillader kun formodninger.

Gummarpstenen kan ikke være bestemt til gravsten. Som en kvik mands runespøg har den haft sin plads ved hans yndlingsejendom og sagtens mest været til fornøjelse for ham selv. Efter det foranstaaende kan Istaby være den egentlige minde- eller gravsten for farbroderen; den runologiske differens kan skyldes de stedlige runesmede.

Runen $\mathfrak{F}$ er paa Gummarp og Stentofte klart adskilt fra den senurnordiske rune * for det almindelige (orale) *a* og bør respekteres som betegnelse for nasalt *q*. Antages talordet tre at staa paa Gummarps indskriftside 4, bør læses **þria**, analogisk efter *twa*, run. **tuā**³

¹ Brugmann Grundr. II² 1 § 126 s. 206. ² D. St. 1931 s. 70. ³ Runisk *tuq* antages DR 121 paa Sdr. Vinge 2 og vises i det optrukne fotografi f 225, men ses ikke i det uoptrukne f 224. Wimmer læser *tua*. Ved detailmaaling 25.—26./9 1913 noterede jeg: „Der haves ikke a-bistav; 7 cm. fra kant, 12 fra fodstregen ses noget, der flygtigt kan ligne en a-bistav; *lusus naturae*, der staar |“. Lyd-

(Forsa o. fl.), got. *twans*. Indskrifttexten er i saa fald: Høðulf satte for sin farbroder de tre stave (der betegner de 3 ejendomme).

formen er altsaa *twē*, analogisk efter *prē* (got. prins), jfr. analogiformen *twiggi(a)* efter *priggia*. Afstanden til det efterfølgende dobbeltpunkt, resp. 50 og 47 mm, er for kort til at sandsynliggøre formodningslæsningen þ; efter þ i *sina* er afstanden til skilletegnene resp. 67 og 90 mm.

FRA SPROG OG LITTERATUR

CHRISTIAN III'S BIBEL

Bertil Molde, *Källorna till Christian III:s bibel 1550*. Textfilologiska studier i reformationstidens danska bibelöversättningar. Akad. avhandl. (Stockholms högskola), Lund & København 1949. 256 + VIII s.

Lagom till 400-årsminnet av den första fullständiga danska bibelöversättningen, Christian III:s bibel, har ovannämnda avhandling utkommit, i vilken förf. på textfilologisk väg utreder vilka förlagor den kungliga bibelkommissionen har arbetat med under översättningen. Redan Chr. Molbech hade klart för sig att bibelöversättarnas huvudförlaga hade varit Luthers högtyska översättning. Först Lis Jacobsen visade emellertid i en uppsats i Nord. Tidsskr. f. Filol. 1914, vilken av de talrika upplagorna av Lutheröversättningen som kommit till användning, nämligen Wittenbergsupplagan 1545. Detta har bekräftats av Moldes undersökning, men han har också efter sin grundliga granskning av hela bibeltexten kunnat visa, att Luther 1545 icke har varit den enda förlagan, utan finner tecken på att förhållandena vid översättningen varit betydligt mer komplicerade.

En icke oviktig källa har förf. funnit i den lågtyska bibeln, tryckt i Lübeck 1533—34. Chr. III:s bibel trycktes av samme boktryckare som denna bibel och med samma typ- och bildmaterial. Dessutom är det ju känt hur stark ställning lågtyskan hade i de högre skikten i Danmark vid denna tid. Undersökningen visar att man i flera fall får räkna med att den lågtyska översättningen också varit en språklig förebild.

Förf. är den förste som undersökt den, vad man tycker, nära till hands liggande möjligheten, att översättningskommissionen utnyttjat de delar av bibeln som redan förelåg i dansk översättning vid tiden för deras arbete. Före 1550 hade Nya testamentet översatts ett par gånger, först 1524 (Christian II:s Nya testamente), vilken översättning redan av samtiden skarpt kritiserades som odansk och svårförståelig. En senare revision av detta testamente utfördes på Christian II:s initiativ under exilen, men blev aldrig fullbordad eller tryckt. Denna reviderade översättning omfattade icke, som förf. här säger (s. 57), endast Nya testamentet, utan avsikten var också att översätta Gamla testamentet, och därav blev åtminstone 5. Moseboken färdig innan arbetet nedlades. (Se Da. biogr. Leksikon 12:394 f.) Chr. Pedersen utgav en översättning av Nya testamentet år 1529, vilken två år senare utgavs i en reviderad

upplaga. Psaltaren översattes 1528 av Frans Vormodsen och 1531 av Chr. Pedersen. Peder Tidemand utgav 1539 en översättning av Domarboken och 1541 av de apokryfiska Vishetens och Syrachs böcker, och slutligen gav Hans Tausen 1535 ut en översättning av Moseböckerna. Resultatet av Moldes undersökning har blivit, att samtliga dessa partiella översättningar utom Christian II:s Nya testamente utnyttjats vid kommissionens översättningsarbete.

Hans Tausens översättning av Moseböckerna har med rätta prisats för sin goda och uttrycksfulla stil, och man har tidigare beklagat att han icke varit verksam i översättningsarbetet till bibeln 1550. Det är dock tydligt att hans översättning i mycket varit bestämmande för språket i Chr. III:s bibel, såväl när det gäller ordförrådet som enskilda fraser i dessa viktiga bibeldelar. Peder Tidemand var i motsats till Tausen medlem av den kungliga kommissionen. Som man till följd av detta kan vänta, har hans egna översättningar haft ett utomordentligt stort inflytande på motsvarande partier i Chr. III:s bibel. Möjligen kan man också spåra hans språk i andra delar av Gamla testamentet. Överhuvud taget visar granskningen att Tidemand varit en utmärkt översättare och stilist, som är värd en mer framträdande plats i dansk språk- och litteraturhistoria än vad han hittills har fått. Även om otvetydiga överensstämmelser icke saknas, har dock Chr. Pedersen med sina översättningar av Nya testamentet och Psaltaren icke övat så stark påverkan på Chr. III:s bibel som Tausen och Tidemand. Orsaken härtill söker förf. i att Chr. Pedersen omarbetat sina egna översättningar i enlighet med kommissionens nya direktiv. Hans tidigare översättningar bygger nämligen i mycket på latinska förlagor och de tidigaste upplagorna av Luthers översättningar, vilka avsevärt skiljer sig från de senare tyska helbiblarna. Chr. Pedersen har tydligen gjort en primäröversättning av hela bibeln, som sedan framlagts för bibelkommissionen. Denna har emellertid omarbetat primäröversättningen i så hög grad, att de enligt förf. snarare bör få benämningen översättare än översättningens revisorer. Deras arbete har därvid bl. a. gått ut på att mer än vad Chr. Pedersen gjort, taga vara på Tausens och Tidemarks översättningar.

Förutom de danska och tyska förlagorna har förf. också undersökt möjligheten av påverkan från Vulgata och den svenska Gustav Vasas bibel från år 1541. Vulgata var kanske den bibeltext som var bäst känd för översättarna. Särskilt intressant är det att se att man i regel övertagit Vulgatatextens välkända latiniserade namnformer och undvikit Luthers regelrätta transkriptioner av de hebreiska och grekiska formerna. Detta har naturligtvis skett av önskan att icke bryta med den tidigare traditionen. Också i Gustav Vasas bibel har förf. velat finna ursprunget till vissa egenheter i den danska bibelns val av ord och uttryck. Fullt övertygande är dock knappast de parallelexempel som förf. ställer upp. Vissa av dem förete visserligen slående likheter, men kanske måste man alltid räkna med sådana överensstämmelser utan att nödvändigtvis tänka sig ett direkt samband, när det är fråga om översättning av en så väldig textvolym till så närbesläktade språk.

Förf. drager den slutsatsen av sitt material, att texten i Chr. III:s

bibel icke influerats av den hebreiska eller grekiska grundtexten (s. 234). Han har icke gjort någon specialundersökning av detta, utan anser det vara tillräckligt att alla avvikelser från Luthertexten tillfredsställande kan förklaras på annat sätt. En hel del förhållanden gör dock att man icke utan vidare kan avvisa tanken att grundtexten övat inflytande på den danska översättningen 1550. Såsom Johannes Pedersen visar i en undersökning av Hans Tausens översättning av Moseböckerna (i Teol. Tidsskr. f. da. Folkekirke 1917) har denne i många tillfällen en översättning som sluter sig närmare till grundtexten än Luther, och det är tydligt att Tausen arbetat under ständigt anlitande av den hebreiska texten. Beträffande den svenska översättningen har Johannes Lindblom (Till frågan om förlagorna för 1541 års bibel, 1941) ådagalagt att man förutom Lutherbibeln har haft grundtexten som förlaga. Ännu ett exempel har vi på att grundtexten konsulterats vid de nordiska bibelöversättningarna under reformationstiden. Det gäller denna gång den revision av Nya testamentet och nyöversättning av Gamla testamentet som gjordes för Christian II under dennes landsflykt. Upplysningen ges i ett brev av den 30 aug. 1528 från prosten Hans Hansen till konungen. Brevet omnämnes av förf. i avhandlingen men citeras icke. I det står bl. a. „ether nade begerer at wide først, om Paulus (= Poul Kempe) correegeth thet ny testamentum før han aff drog till Ylenberg etc. Tha maa ether nade wide at hand, mester Jens (Mikkelsen Møenbo), oc jeg, begyntæ strax at arbeide ther paa som ether nade war her aff dragen Och Paulus haffde fore sig, Hebrayske och Greckeske, M. Jens ether nades Danske testamentum, och jeg thet Latineskæ och haffue thet swo tilsammen, swo correegeth, at ether nade thet well behage skall“ ... (Dipl. Norv. 13: 515 f., jfr Brøndum-Nielsen, Sprogl. forfatterbestemmelse s. 5). Här får man alltså en sällsynt detaljerad och konkret bild av hur en reformationstida bibelkommissions översättningsarbete har gått till, och dessutom den viktiga upplysningen, att man vid denna översättning permanent utnyttjat den hebreiska och grekiska grundtexten.

Finns det anledning att antaga att man vid översättningen av Chr. III:s bibel gått mindre grundligt tillväga? Allt tyder på att flera av bibelkommissionens medlemmar haft kunskaper i bibelns grundspråk. Efter det Reuchlin under 1400-talets sista decennier infört studierna i hebreiska i västerlandet, blev de i början av 1500-talet mycket omhuldade vid de tyska universiteten. Språket studerades med en sådan entusiasm, att en humanist av den gamla skolan som Erasmus reagerade mot det i hans tycke överdrivna intresset. I Wittenberg hade både Luther och Melancthon kunskaper i hebreiska, likväl icke så stora att de kunde leda undervisningen. De var dock livligt verksamma för att deras universitet skulle få en lärostol i ämnet. Man försökte länge att få tag på någon stadigvarande kompetent lärare, men först 1521 lyckades det, då man knöt böhmaren Matteus Aurogallus till universitetet. Denne hjälpte Luther vid översättningen av Gamla testamentet och har också givit ut en elementär grammatik som fått lovord som en god inledning till studiet av hebreiskan. Det fanns alltså både ett starkt intresse för studiet av hebreiska och tillgång till undervisning vid universitetet i Wittenberg. Det är all anledning att tro att de danska studenter som

studerade där under 1520- och -30-talen och greps av reformations-idéerna, icke helt stod utanför detta studium. Beträffande flera av dem har vi också visshet på den punkten. Som förut nämnts, kunde Poul Kempe hebreiska, vidare känner vi till att Niels Hemmingsen, som hade kommit till Wittenberg 1537, efter sin återkomst verkade som lärare vid Københavns universitet, först i grekiska och sedan i dialektik och hebreiska. Till dem som studerat i Wittenberg hörde också Tidemand, Palladius och Macchabæus. Tausen hade lärt sig språket vid universitetet i Leuven, som var ett centrum för studiet i bibelns grundspråk, och där hade flera danska studenter varit, bl. a. kommissionens medlem Christian Morsing, som senare uppträdde som översättare av grekiska skrifter. Vad studierna i bibelns andra grundspråk, grekiskan, beträffar, torde det vara tillräckligt att erinra om den nära anknytning till Melanchton, professor i grekiska i Wittenberg, som flera av de danska studenterna hade.

Mer direkta upplysningar ger oss emellertid den föreläsningskatalog, *Ordinatio lectionum*, som Morsing gav ut 1539 för det återupprättade Københavns universitet. I hebreiska skulle dels en av de teologie doktorerna, dels en av magistrarna vid den filosofiska fakulteten föreläsa sammanlagt fem timmar i veckan över hebreisk grammatik och gammaltestamentliga texter. Rørdam uppger i sin universitetshistoria att den första tiden undervisade Tausen i hebreiska, därefter uppehöll till 1557 bl. a. Niels Hemmingsen föreläsningsverksamheten. I grekiska förelästes över Melanchtons grekiska grammatik och flera texter, såsom Homeros, Lukianos och Paulus' brev. Det får alltså anses väl belagt att flera av de kommitterade kände till bibeln på grundspråken. Det är ytterst svårt att tro att de inte skulle ha utnyttjat denna kunskap vid översättningen. De har knappast kunnat avhållas därifrån av det direktiv som Christian III själv skall ha givit kommissionen, att så långt som möjligt efterbilda Luthers tyska översättning. Uppgiften gives i Hans Thomesens begravningstal över konungen tio år efter bibelns utgivande och tjänar i sammanhanget endast syftet att framhäva konungens stora beundran för Luther. Dess historicitet är därför långt ifrån säker. Förf:s forskningar förbjuder ju också varje önskan att tolka uppgiften alltför rigoröst. Översättarna har ju bevisligen i många fall givit prioritet åt andra texter än Luther.

På ett flertal ställen där texten i Chr. III:s bibel avviker från Luther, visar den i stället överensstämmelse med två eller flera av de andra förlagorna. I sådana tillfällen är det naturligtvis, såsom förf. uppmärksammat, omöjligt att bestämma vilken som varit den faktiska förlagan. En nödvändig följd av detta är också, att man måste jämföra Chr. III:s bibel med *alla* tänkbara förlagor, innan man kan göra det sannolikt att en överensstämmelse innebär ett verkligt förlageförhållande. Möjlighet finns ju nämligen alltid att någon annan text kan ha samma textvariant. Det överväldigande antalet exempel på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och danska och tyska översättningar som förf. anför, gäller emellertid ordval och uttryckssätt av sådan art, att det aldrig kan misstänkas att det skulle vara den icke undersökta grundtexten, som i stället stått i bakgrunden. I fråga om Vulgata ligger saken

annörlunda till. Hur svårt det är att avgöra om det är grundtexten eller någon översättning som ligger bakom en avvikelse från Luther 1545 i Chr. III:s bibel, må här visas av en genomgång av Moldes exempel från Nya testamentet på „konstruktions- och uttrycksmässiga överensstämmelser“ mellan Chr. III:s bibel och Vulgata (s. 203 ff.).

I exemplen från Matt. 13:21 och Mark. 4:17 har Luther *welterwendisch*, Vulgata *temporalis* och Chr. III:s bibel *til en tid*. Lika väl som Vulgatas text kan grundtextens *πρόσκαιρος* ha varit modellen för det danska uttrycket. — I Mark. 7:15 har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel resp.:

οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν ὃ δύναιται αὐτόν κοινῶσαι	Nihil est extra hominem introiens in eum, quod pos- sit eum coquinare,	Der er inted vden faare Mennisket, oc gaar i han- nem, som kand gøre han- nem almindelig,
---	--	--

Luther har här den avvikande texten *Es ist nichts ausser dem Menschen, das jn künde gemein machen, so es in jn gehet*, varför förf. räknar med Chr. III:s bibel följer Vulgata. Men den danska texten följer snarare den grekiska närmast, i det att den översätter *κοινῶω* med *göre almindelig*. Det är en vanlig, men i detta sammanhang felaktig betydelse av verbet som Chr. III:s bibel här väljer. Felet kan naturligtvis förklaras genom att man just i denna detalj följt Luther, som man i övrigt avviker från. Att man följt den grekiska grundtexten här, ger dock den enklaste förklaringen. Exemplet visar i varje fall att man inte med säkerhet kan ange Vulgata som förlaga. — I nästa exempel, Luk. 5:18, har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel följande texter:

καὶ ἐζήτουν αὐτόν εἰσενεγκεῖν καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.	et quaerebant eum inferre et ponere ante eum.	oc de lete effter, at fore den ind, oc legge faar hannem.
---	--	--

De grekiska och latinska konstruktionerna överensstämmer exakt och vilken som helst av dem kan ha tjänat som förlaga. — Av de följande tre exemplen är blott ett relevant. Kol. 1:22 och Hebr. 3:6 har anförts blott emedan förf. missuppfattat den latinska texten. I 1. Tim. 1:18 har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel:

ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν	ut milites in illis bonam militiam,	at du strider en god Strid i dem,
---	--	--------------------------------------

Chr. III:s avvikelse från Luthers *Das du in denselbigen eine gute Ritterschaft vbest*, kan vara betingad av Vulgatas text, men lika gärna av grundtexten. — I detta sammanhang redogör förf. för en annan intressant avvikelse från Luthertexten i den danska bibeln 1550. I Luk. 13:10 har grundtexten *ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν*, Vulgata *in synagoga eorum* och Chr. III:s bibel *i en aff Scholerne*. Eftersom Luther har *in einer Schule*, synes grundtexten här vara den enda förlagan. Förf:s förklaringsförslag är emellertid att man följt Erasmus' latinska text *in una synagogarum*, eller att det är en sammanblandning av ett par olika texter. Spår av Erasmus' latinska bibelutgåva har förf. icke kunnat finna någon annanstans i Chr. III:s bibel. Grundtexten är alltså den enda möjliga förlagan som har samma text som den danska bibel-

översättningen på detta ställe. — Den granskning av en del av förf:s exempel på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och Vulgata, som här blivit gjord, synes sålunda visa att man i många tillfällen följer Vulgata endast därför att denna bättre överensstämmer med grundtexten än Lutheröversättningen. Om de danska översättarna endast tillfälligt konsulterat grundtexten för att ge någon av de särskående förlagorna företrädesrätt eller om de har haft den som permanent förlaga vid sidan om Luther, låter sig väl nu icke avgöras.

Exemplen från Gamla testamentet på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och Vulgata låter i många fall sig lika gärna tolkas som påverkan från den hebreiska grundtexten. Man tvingas alltså också där att göra sig frågan om det är grundtexten eller Vulgata — eller båda — som orsakat avvikelserna från huvudförlagan, Luther. En jämförelse med grundtexten medför alltså en viss tveksamhet inför en del av förf:s exempel. En sådan jämförelse medför också att man till de övriga förlagorna med stor sannolikhet även måste lägga Gamla testamentets hebreiska och Nya testamentets grekiska grundtext. Denna sannolikhet förstärks i hög grad av vad vi vet om de danska översättarnas kunskaper i bibelns grundspråk.

Däremot har förf. otvivelaktigt rätt i sitt antagande att Vulgata ensam i vissa fall varit en förlaga, icke bara när det gäller namnformerna utan också i fråga om språkliga konstruktioner och uttryck. Såsom förut nämnts är också överensstämmelserna mellan Chr. III:s bibel och de danska och tyska översättningarna av den art att underlåtenheten att undersöka grundtexten såsom antaglig förlaga icke har haft betydelse för resultaten i stort. Avsikten med de ovan anförda invändningarna är endast att ange en möjlighet till komplettering.

Trots att undersökningen rör sig om en enskild text, måste dess ämne karakteriseras såsom mycket centralt. Genom att skänka klarhet åt tillblivelsen av den danska reformationsbibeln berör det ju på det allra närmaste det moderna danska språkets uppkomst. Verket kommer också i fortsättningen att kunna vara till stor hjälp för all forskning i äldre nydanska. Icke minst gäller detta de i lexikal form uppställda redogörelserna för den undersökta textens ordförråd, vilka utmärker sig för stor utförlighet och pålitlighet.

Claes-Christian Elert.

HOLBERG SOM TEKSTFORBEDRER I 1728

I sine nyudgaver fra 1728 af „Introduction til de europæiske Rigers Historie“ og „Introduction til Natur- og Folkeretten“ har Holberg kun bødet ganske lempeligt på den gamle text. Herved erstattes fx. isolerede ord eller ordformer med andre. Et enkelt sted har han dog gjort sig den umage at omskrive et helt afsnit. Det var så uvant, at først sætteren overså det (i 1728) og dernæst Holberg selv, da han for tredje gang udgav „Natur- og Folkeretten“ (1734).

I 2.-udgaven af dette værk havde Holberg indskudt en hel række

nye afsnit. Den sidste interpolation i værket blev sat ind 8 linjer fra bogens sidste punktum¹ og lød således:

„Langt mindre var det mod Folke-Retten da Kong *Friderich 2.* af Danmark lod arrestere de Franske Gesantere der komme fra Polen 1673; thi først vare de ikke skikkede som Gesantere til Danmark / og derfor her i Riget ikke kunde beraabe sig paa Gesant-Retten. Dernest understøde de sig med Magt at løbe igiennem Sundet uden at hilse Fæstningen / hvorudover de med Lodd og Krud bleve tvungne til / ikke alleene at stryge Seil / men endogsaa at give sig fangne / og at bede om Naade“.

Men derefter er det faldet ham ind for en gangs skyld at omskrive en passage, 1716-udgavens sidste afsnit. Denne omskrivning er ikke blevet lavet som en korrektur i den trykte tekst, men skrevet i fortsættelse af interpolationen. Den gamle og den nye text har følgende udseende:

1716

Ikke dismindre kan dog ingen nægte / at de / som i saa maade tractere een fremmet Ambassadeur / der reiser igiennem deres Lande / jo kand beskyldes at have brudt Venskab. Saaledes / da den Danske Gesant Kaj Rantzov udi de første Nederlandske Kriige blev arresteret af de Hollændere / da han skulde gaa til Spanien / besværgede Kongen af Danmark sig derover / og / omeidskiøndt de Hollændere sliden gjorde mange Undskyldninger / lood Kongen af Danmark dog arrestere een hob Hollandske Kiøbmænds Skibe udi Sundet / og vilde ikke lade dem komme løs førend han havde faaet Satisfaction².

1728

Ikke dismindre kand dog ingen nægte / at de / som uden given Aarsag ilde tractere fremmede Gesantere / der reise igiennem ens Lande / jo kand beskyldes at have brudt Venskab. Saaledes / da den Danske Gesant *Kaj Rantzov* som af høystbemeldte Konge blev skikket til Hertugen af Parma udi Nederlandene / blev arresteret af de Hollændere / besværgede Hans Mayest. sig derover / og / endskiønt Hollænderne gjorde mange Undskyldninger derfor / lod Kongen dog anholde udi Sundet 600 Hollandske Skibe / som vilde gaee til Øster-Søen / hvilke ikke bleve løs-ladne / førend de betalede 30000 Rdr. for tilføyede Skade og Uret³.

Da sætteren af 1728-udgaven ikke var vant til, at noget afsnit af 1716-udgaven udgik på grund af omskrivning, har han begået den fejl at beholde den kasserede passage i 1716-udgaven, som Holberg formodentlig har glemt at overstrege. Efter denne har han da placeret interpolationen og den omskrevne afslutning, der som sædvanlig var forsynet med stjerner for og bag. Hverken sætter eller korrekturlæser bemærker fejlen. Holberg har formodentlig heller ikke læst korrektur selv.

Holberg opdager først fejlen senere, sandsynligvis da han skal til at udgive bogen for tredje gang i 1734. Man kunne da have ventet, at han havde strøget det gamle slutningsafsnit, der ved en fejl var medtaget. Men nej! I stedet sletter Holberg den omskrevne slutning og rykker interpolationen op på plads foran den gamle afslutning. Det, som han i 1728 havde anset for en sproglig og stilistisk forbedring vrages nu til fordel for den oprindelige ordlyd.

¹ Ludvig Holbergs Samlede Skrifter udg. af Carl S. Petersen I (1913) 688 l. 9.

² Ibid. I 688 l. 9—16. ³ Ibid. XIX 100 l. 34—101 l. 5.

En vurdering af rettelserne i enkeltheder giver følgende resultat: „i saa maade“ > „uden givne Aarsag“. Rettelsen skyldes, at „i saa maade“, der før interpolationen kom til, gik på flere tilfælde i det foregående, nu ville blive opfattet som gående på det i det sidste (indføjede) afsnit. Videre er „som uden givne Aarsag ilde tractere“ en præcisere sammenfatning. — „een fremmet Ambassadeur“ > „fremmede Gesantere“. I stykket før interpolationen havde der været tale om en række overgreb mod enkelte ambassadører. Ændringen er betinget af interpolationens „de Franske Gesantere“. „Ambassadeur“ er af puristiske grunde erstattet med „Gesantere“. Det puristiske krav er altså her overordnet kravet om variatio. — Subjektets skifte til pluralis medfører „reiser“ > „reise“. — Bemærkelsesværdig er den grammatiske ukorrekthed, der opstår ved ændringen „deres“ > „ens“. Holberg foretrækker altså her manglende kongruens, men tydelig mening for den (egentlig kun rent hypotetiske) mulighed for misforståelse, der opstår ved at beholde „deres“, efter at både subjekt og objekt er kommet i pluralis. Skyldes det hensyntagen til den hastige læser? — „udi de første Nederlandske Kriige“ og „da han skulde gaa til Spanien“ > „som af høystbemeldte Konge blev skikked til Hertugen af Parma udi Nederlandene“. „høystbemeldte Konge“ kan bruges p. g. a. interpolationen. Den rent faktiske rettelse („Spanien“ > „Nederlandene“) medfører vel, at „udi de første Nederlandske Kriige“ må udgå af stilistiske grunde: „Nederlandske“ — „Nederlandene“ undgås. — „Kongen af Dannemark“ kan ikke bruges, da han er omtalt to gange kort før. Rettes til „Hans Mayest.“ — „omendskiønt“ > „endskiønt“. Vel rettelse fra gammeldags til mere moderne form, måske rytmisk betinget, jf. næste rettelse. — „de Hollændere“ > „Hollænderne“. Variation p. g. a. „de Hollændere“ lige før. — „siiden“ fjernes måske fordi det logisk er overflødigt. Erstatte i nogen grad af „derfor“. — „Kongen af Dannemark“, der allerede i 1716 var en lidt monoton gentagelse (ligesom „de Hollændere“), rettes til „Kongen“. Holbergs langt større stilistiske færdighed fremtræder i 1728 ved rækken: „Kong *Friderich* 2. af Dannemark“, derpå fjernere i et nyt afsnit „høystbemeldte Konge“, så „Hans Mayest.“ og endelig „Kongen“. — „arrestere“ > „anholde“. Sprogrensende rettelse. — „een hob“ > „600“. Præcision. — „een hob Hollandske Kiøbmænds Skibe“. Sammensætningen købmandsskib, pl. købmandsskibe er åbenbart endnu ikke fast. De til „Kiøbmænds Skibe“ knyttede attributive bestemmelser har da en tilbøjelighed til kun at gå på førsteledet „Kiøbmænds“, skønt de skal bestemme „Skibe“. Det kan gå an med „Hollandske“, til nød også med „en hob“, da man snarere vil tænke på ting end personer i denne forbindelse. Da Holberg ønskede den præcisere bestemmelse „600“, synes der at være opstået en vanskelighed. Det måtte ikke kunne forstås som „600 købmænds skibe“. Det er da formodentlig derfor, at „Kiøbmænds“ forsvinder, og skibenes art antydes i en tilføjet relativ sætning: „som vilde gaee til Øster-Søen“. Denne relative sætning bliver da dels årsag til, at „udi Sundet“ må rykkes højere op, dels til, at „og vilde ikke lade dem komme løs“ må ændres, idet „og vilde“ kunne føre læseren på galt spor ved at få ham til at tro, at der nu fulgte noget, der var sideordnet med „som vilde gaee“. Tilknytningen sker da til „Skibe“ som et led, der står nærmere end „Kongen“: „hvilke ikke bleve løs-ladne“. Syntaxen bliver derved mere litterær. Den samme tilknytning

til „Skibe“ betinger nu endelig skiftet fra „han“ til „de“ i den sidste sætning. — „30000 Rdr.“. Præcision. — „Satisfaction“ udrenses som fremmedord og udbyttes med „30000 Rdr. for tilføjede Skade og Uret“.

Holberg havde i 1728 udrenset en del fremmedord i 2. udgave af „Introduction til de europæiske Rigers Historie“ (udk. 1711). Når han ikke foretog en tilsvarende udrensning i 2. udg. af „Introduction til Natur- og Folkeretten“ (udk. 1716), som han ligeledes foranstaltede i 1728, skønt han dog af hensyn til interpolationerne må have været tvunget til atter at gennemlæse større partier af dette værk, skyldes det foruden hans sædvanlige hastværk nok også, at „Natur- og Folkeretten“ var renere i sproget end debutbogen. Han havde i 1716 taget sig en kritik af overflødige fremmedord i „Introduction“ (1711) ad notam. En kritik, som rimeligvis er kommet fra Fleischer¹. Men helt tilfreds med sin praksis i „Natur og Folkeretten“ har han altså, som det fremgår af ovenstående, ikke været. Han er i 1728, som også navnlig 2. udg. af „Skiente-Digte“ fra dette år viser², meget stærkere puristisk indstillet end før 1720, hvad man måske tør betragte som en frugt af hans mellemliggende intense beskæftigelse med talesproget i komedierne.

Vi ser da af denne lille stump rettet tekst, hvorledes Holberg i 1728 vurderer et af sine ungdomsværker: det kunne efter hans mening tiltrænge udrensning af visse fremmedord, større præcision (også i meddelelsen af kendsgerninger) og mere variation i udtrykket.

Niels Åge Nielsen.

KOMMENTARER TIL „SVEND DYRINGS HUS“

Tidsbestemmelse. Hertz siger os, *hvor* „Svend Dyrings Hus“ foregaar, men om Tiden kun, at Handlingen varer fra den ene Dags Aften til næste Midnat. Denne Forsigtighed kan skyldes den ilde Medfart, Historikerne havde givet Ingemann. Imidlertid faar man flere Steder det Indtryk, at Hertz tænker paa en bestemt Tidsperiode, især i Akt I., hvor Svend Dyring i 2. Scene skildrer de urolige Tider, og i 7. Sc., hvor Fru Guldborg spørger:

„Hvor lider hans Naade?

Og vor unge Dronning, han har fæstet i Aar?“

og Tage Bolt:

„Har Dannerkongen snart udpresset Skatten
Af Jellinge Bønder?“

Gaar vi til Hertz's Papirer (Ny kgl. Samling), faar vi Besked. I sine Forarbejder noterer han: „Kunde det sættes til efter Erik Glippings Død?“ og ud for *Jellinge Bønder* staar der en Henvisning til Nyerups „Historisk-statisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge“, I. S. 276:

„Aar 1313, læser man hos Hvittfeldt, satte Bønderne i Nørre Jylland dem op mod Kong Erik Menved, nægtede ham Skat, Landgilde og anden Lydighed, klagede over usædvanlig Tynge og Besværing. Kongen

¹ Jf. Th. A. Müller: Den unge Ludvig Holberg. 1684—1722. (1943) 144, 164.

² Jf. Karl Mortensen i Acta Philologica Scandinavica XII 287 ff.

sendte Folk derover for at stille Oprøret, men de blev slagne ved Kolding. Nu kom Kongen selv med al sin Magt, og nu maatte Bønderne falde tilføje, lægge Ophavsmændene ud, som blev hængte, og forpligtede sig til at give Kongen af hver Mark Guld's Jord en Skjeppe Rug aarlig til evig Tid. Af hvert Herred skulde Kongen straks have 9 Heste, hver saa god som 15 Mark Penninge. Om Kongen vil bygge nogen Fæstning, da skal alle Bønderne, ihvem de tilhøre, hjælpe dertil. Bønderne af Jelling lovede Kongen 20 Heste, hver saa god som 15 Mark, og 2 Pund Korn af Ploven det Aar, det næste Aar skal de betale ham 4 Mark Penninge, og Kongen skal have Kirkernes Tiende i de følgende 5 Aar“.

Her er altsaa Tale om Erik Menveds Regeringstid, i hvilken den høviske Kultur, som Ridder Stig repræsenterer, naaede sit Højdepunkt; men at Hertz forholder sig frit, fremgaar af, at Kongen allerede 1296 havde ægtet Ingeborg, en Datter af Magnus Ladelaas, og Partiet blev aftalt 1288. *Kongen og hans unge Dronning* er da kun en Folkevisere-miniscens, f. Eks. 1. Vers af „Germand Gladensvend“.

Hermed føres vi over i Tidsbilledet. Det har, især for 1. Akts Vedkommende, været Hertz magtpaaliggende at give det bredest mulige Billede af Tidens Liv. Hans Papirer vidner om ivrig Læsning i Scriptores rerum danic., Huitfeldt og Suhm. For hele Perioden 1240—1521 har han en Henviisning til Kolderup Rosenvinges Lovhistorie II., i Nyerups ovenfor citerede Bog har han S. 166—67 læst, at „vore Urtegaardshavers Cultur her i Danmark fik et nyt Sving ved den bekendte Franskmand Wilhelm, Munk i Genovefæ Kloster i Paris, som af Biskop Absolon Aar 1165 blev kaldt herind til Danmark ... Og i en Skrivelse til en vis Stephanus beder Wilhelm om at sende sig Planter, Rødder og Ymper af Træer“, hvad Hertz, uden Hensyn til Tiden, udnytter i Skildringen af Svend Dyrings Have (I. 2). Andetsteds fra kender han Landets Inddeling i Havne, der forestaas af Styresmænd, indfletter med Held Trætten om Jorden i Stykkets Handling og forsyner 1. Udgave med Anmærkninger om Styreshavn, Bol, Oprebning, Lavhævd m. m. Desuden har han benyttet Vedel-Simonsens instruktive Afhandling om Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen (Nordisk Tidsskrift 1829), uden at det af hans Papirer fremgaar, hvor meget han har lært af denne og hvor meget af selve Folkeviserne; men i alle Tilfælde har han ikke accepteret dens ejendommelige Opfattelse, at Runer blot betyder Bogstaver eller Skrift.

Det er karakteristisk for Hertz, at Udbyttet af hans Læsning i de nævnte Kilder overalt er spinkelt. Tidskoloritten er svag og bygger i Hovedsagen paa Folkeviserne, som han til Gengæld kender ud og ind. I Papirerne er der Henviisninger baade til en Udgave af Syv og til Abrahamson, Nyerup og Rahbeks 5 Binds Udgave. (I det følgende citeres altid denne med Angivelse af Bind, Side og evt. Strofe.) Et Par Eksemplarer kan anføres.

Naar Ragnhild i I. 7 afviser Fru Guldborgs Opfordring:

„Ifør dig, min Datter, dine bedste Klæder ...“

med Svaret:

„Nej, det skal aldrig spørges om mig,

Jeg pynter mig for at takkes Ridder Stig ...“

opfattes det vel oftest som et Udtryk for hendes hovmodige Sind; men

det stemmer tillige med Middelalderens Opfattelse af Tugt og Ære. Lige saa afvisende stiller Liden Kirsten sig (III. 222. 20), da Herr Lave kommer ridende for at bejle:

„Det da svared liden Kirstin,
En Jomfru med en af de bedste,
Det plejer ingen god Mø at gøre,
At pynte sig for kommende Gæster“.

I I. 8 protesterer Tage Bolt mod, at Ragnhild skal spille Skak med Ridder Stig:

„En Mø, der er fæstet bort, kan ikke
Lege Tavl med en fremmed“.

Guldborg indrømmer modstræbende og uwilligt, at han har Ret, ved at sige: „I tager alt saa nøje“. Situationen genfinder vi i *Hr. Thor og Jomfru Thure*. 2. Vise (I. 344 flg.). Den Dag, Jomfru Thure sidder Brud, kommer Hr. Thor ind i Salen og spørger, om nogen vil lege Guldtafl med ham. Thures Moder giver hende Lov dertil; men Thure spørger først sin Fader til Raad:

„Hr. Sallemænd skulde sin Datter lære,
Og tale med hende om Tugt og Ære.
Du skal ikke Skaktavel vinde
Eller Guld fra fremmede Svenne“.

Som en Parallel til Brydningen mellem hjemlig Sæd og den høviske Ridderkultur (Tage Bolt ctr. Ridder Stig) kan henvises til I. 166. 25:

Naar Danske og Svendske faae tyske Mænds Sæd
Da vee dem begge Landskab ved!

At Hertz har brugt en Mængde Folkeviserord og -udtryk, er det overflødig at paavise. Allerede Heiberg har i sin Afhandling om „Svend Dyrings Hus“ (Prosaiske Skrifter IV.) givet Eksempler herpaa og tillige anført de Viser, der har givet Hertz væsentlige Motiver. Senere har Ingeborg Simesen i Dansklærerforeningens Udgave dertil føjet enkelte andre Folkeviseparalleller; men dermed er Hertz's Benyttelse af Folkevisen ikke udtømt. I det følgende skal anføres en Række, idet der dog af flere Muligheder hver Gang kun citeres een:

- I. 1. Loven var aldrig en Bønne værd,
Bønderne raaded' med Vold og Sværd.
Naar Hver maa raade med Vold og Sværd,
Er Loven ikke en Bønne værd. II. 27. 21.

- I. 3. „Langt af Landet vilde jeg gaae,
Hellere lade mig Trælqvinde kalde“ ...

minder om Margrethe, Kongens Datter, der beder for Benedikts Liv:

Jeg vil ej mere af Riget have
End min Kjortel gjort af Tvinde,
Tjene vil jeg for Øl og Mad
Som en anden fattig Qvinde.
.....

I give mig Benedikt, Jarlens Søn,
Vi ville af Landet gaae. III. 301. 59—60.

Du maatte fast hellere gaae ned til Stegerset ... End staa her ...
I maatte fast heller hjemme været ...
End I skulle havt saa megen Umag ... II. 198. 43.

I. 6. ... Da jeg var lille,
Spaaede min gamle Fostermoder mig ilde.
Det blev mig spaaet, mens jeg var ung,
At al min Skæbne skulde blive mig tung.
Det blev mig spaaet, saa liden en Mø ... III. 210. 19—20.

I. 8. Christ signe Jer, min Frue, for Dyd og Ære.
Krist signe Eder, min naadige Frue,
Alt baade for Dyd og Ære ... III. 168. 47.

... Han kom om Dagen,
Og Bøndernes Hær blev aabenlyst slagen.
Grevnen blev om Dagen slagen,
Og ikke om Natten med Alle. II. 246. 77.

Lyster Eder Vin?
Velkommen Høg Hermandsøn!
Lyster Dig Mjød eller Vin? III. 306. 88.

... Hvormed vi skal korte Ridderens Tid,
At den lyse Sommeraften kan gaae.
En skaktavels Leg at lege saa,
Den lange Dag hun maatte forgaae. I. 338. 83.

Hr. Peder kasted' Runer over Spange,
Som Helleliden over skulde gange.
Han kastede Runer paa Spange,
Som liden Kirsten skulde over gange. II. 34. 27.

Situationen, hvor Ragnhild spiller Skak med Tage, men glemmer at trække, minder om *Iver Lang og hans Søster*:

Hør du, Hr. Adelman, kjær Sønnen min!
Hvad haver Du mest i Huen Din?

Rokken den lader Du fare,
Jomfruen tager Du vare. IV. 97. 101—02.

O, tal ikke saa!
I veed ej, Hvo der lytter derpaa.
Tier stille, Danner-Konning! I sig ej saa,
I veed ej hvo der lytter paa. II. 249. 10.

I ædle Herrer! Tager Haandklæd' og Vand!
I Herrer! tager Haandklæde og Vand,
I sætte Eder her til Bord. II. 72. 12.

II. 2. Har ønsket Eder begge tusind Godnat.
I siger skøn Valdborg tusind Godnat. III. 286. 177.

Det kan hver Qvinde tænke ved sig,
(Hvad Mælk mine Bryster kan give dig.)
Det kan hver Qvinde tænke med Smerte,
(Hvor liden Varme der er ved mit Hjerte.)

Det kan hver Qvinde tænke best,
 (Hvorledes jeg kan nu ride min Hest,)
 Det kan hvert Menneske tænke ved sig,
 (Den Natterejse er ond for mig.) II. 38. 64—65.

Jeg maa bort! — Jeg bliver saa mat, saa mat!
 Eders Moder tør ikke færdes herinde.
 Nu er det Tid, jeg farer herfra,
 Jeg maa ikke længer dvæle. II. 94. 39.

- II. 5. Hold op, Hr. Stigt! Hvad troer I at vinde
 Ved at øve Jer Spot paa en evneløs Qvinde?
 I har nu stilt Eders Vrede og Harm
 Paa mig en vaabenløs Qvinde;
 Seer til, hvad der gaaer af for Sagn,
 Hvad I deraf kunde vinde. III. 51. 27.

Hver Søndag skal I til Kirken ride
 Paa Sadel af Sølv, med forgyldene Mile.
 Sadel af Sølv og forgyldene Mile,
 Dermed pleje svenske Jomfruer at ride. II. 165. 20.

- III. 5. Han bærer paa Hænder og Bryst mere Guld
 End Tage har hjemme.
 En lignende Situation har vi i *Hr. Lovmand og Hr. Thor*
 (IV. 180 flg.):

Da giver vi hende den rige Hr. Thor,
 Han haver meer Guld end Hr. Lovmand Jord.
 Han haver meer Guld oppaa sit Bryst,
 End Hr. Lovmand haver udi sin Kist.
 Han haver meer Guld paa Arm og Haand,
 End Hr. Lovmand haver i alt sit Land. (Strofe 8—10)

I taler for længe, Svend Dyring!
 Og hør Du, Hr. Niels Ebbesen!
 Du snakker alt for længe. II. 238. 31.
 Hos ham gjaldt hvert mit Ord som skrevet.
 Hvert det Ord, Du taler
 Skal falde som de vare skrevne. I. 287. 36.

- III. 9. Eet er, jeg har saaret paa Tjørnene min Fod;
 Eet andet, at Verden gaar mig imod.
 Et er det at mig rinder Blod,
 Et andet at jeg er træt og mod. III. 332. 46.
 Lad ængstes, lad græde, lad vente Hvo vill
 Alt er Den ikke hjemme, min Hu staaer til.
 Lad dem langes, mens de langes vil,
 Ret aldrig kommer jeg mere dertil. I. 315. 18.

Vind og Vejr forstod hun at vende ...

Jomfru Thures Moder med 9 Troldkvinder rejser en forfærdelig
 Storm, men:

Alt det, hendes Moder kunde sende,
 Det kunde den Jomfru vel vende. I. 341. 110—11.

Jeg skal være for Eder alle mine Dage
 Som en Broder ...

Og alle de Dage jeg leve maa
 For Broder vil jeg Dig være. III. 319. 17.

I vilde drikke mig til baade Spot og Spe,
 Og siden med Haan fra mig ride.
 Jeg skulde græde, og I vilde lee,
 Mig og mine Frænder til Qvide!

Jeg skulde sidde i Højenloft,
 Og Du skulde fra mig ride;
 Du drak mig til baade Spe og Spot,
 Mig og mine Frænder til Qvide. III. 64. 17.

- III. 10. Min kære Hr. Tagel skræpper ikke saa stort!
 Dengang Eders Fader maatte flye af Landet,
 Da tigged' han Brød ved min Mormoders Port.
 Kjære Hr. Buggel skræpper ikke saa stort,
 I kom ikke end inden Halds Port. II. 270. 37.

Førend et Qvindfolk fattes Svar paastand,
 I Vesterhavet da fattes der Vand.
 Naar Qvindfolk fattes Svar paastand
 I Vesterhav da fattes Vand. IV. 230. 16.

Men I har der saa bedsker en Blomme;
 Seer vel til, om hendes Kløgt kan Eder fromme.
 Den anden Bøn jeg beder om,
 Den kommer Eder selv til Fromme,
 I tage ikke ved Bengerd i Aar!
 Hun er saa bedsk en Blomme. II. 92. 31.

- IV. 3. Det er ikke nyt i Folkestue,
 At man lyver en ærlig Mø Noget paa.
 Det er ikke Nyt i Borgestue,
 Der lyves saa Mange paa. III. 34. 19.

... Hun er ude af Lære;
 Thi hun lyder os ikke længer med Ære.
 Dronningen svared' „hun er ude af Lære;
 Thi hun lyder mig ikke med Ære“ ... II. 35. 42.

Man siger, en gruellig Synd kan trykke
 Den Døde, kan berøve ham Gravens Ro. ...
 Jeg har ogsaa hørt, at en retfærdig Klage,
 En Længsel kan bringe den Døde tilbage.

Her resumerer Hertz netop Indholdet af alle Genganger-
 viserne i 5 Binds Udgaven.

- IV. 7. ... Saa gerne jeg drak med dig,
 Vidst jeg, du ikke vilde forraade mig.
 Saa gjerne da vilde jeg gange med Dig,
 Vidste jeg, Du vilde ikke forraade mig. III. 383. 12.

Denne Scene har sit Forbillede i en af de mange Giftblandingsviser;
 men i Samlingen findes ingen, hvori den ene unge Pige af Skinsyge vil
 forgive den anden.

- IV. 10. Og glem ikke den Mindste, der i Vuggen laae.
 Og tænk paa det lille, som i Vuggen laae. I. 315. 19.

Netop fordi Hertz er saa fortrolig med Folkevisen, undres man over Ord og Udtryk som: Stakit (I. 2), bra' (III. 5), give Gehør (I. 8), bestilt (II. 2), uagtet Mangel (II. 4), lydt og Tveje (III. 1).

Det virker ogsaa ejendommeligt, at Ragnhild og Regisse taler om de *gamle* Sange (resp. Viser) i selve Folkevisetiden; men mere betænkeligt er det, at han ogsaa forser sig mod dens Tankegang: I. 6 erklærer Ragnhild:

man enes bedst igrunden,
Naar man enes omtrent som Katten og Hunden,

og haaner Kærligheden. Folkevisen spotter den aldrig, selv om den undertiden taler bitre Ord om den (III. 92). Ogsaa Ragnhilds Monolog (III. 8), og hendes Betragtninger over Sorg, Smerter og Medynk (IV. 2 og 7) falder helt uden for Folkevisens Rammer, og det samme gælder Svend Dyrings Ord (III. 5):

Uagtet Riddernes Enighed og Fred
Vel tjente bedst vore betrængte Lande.

I Hertz's Papirer er der noteret en Del Ordsprog; men jeg har intet fundet, der svarer til Ragnhilds: „For intet har man den bitre Død“, og heller ikke: „Veien fra Haanden til Hjertet er ikke nær saa lang som Veien fra Hjertet til Haanden“ (II. 3), der findes paa Tysk:

Kein Weg ist so weit im ganzen Land
als der von Herz und Kopf zur Hand.

Blandt Digterens Kladder har vi, paa tospaltet Papir, det første Udkast til „Svend Dyrings Vise, Nyerup I. XXVIII [= Den Dødes Igenkomst S. 205—09] brugt til Sujet for en Opera eller [et] lyrisk Stykke med Musik“. Det første Motiv er da den onde Stedmoder. Ogsaa Regisse-Stig Handlingen findes allerede her. Derimod er Runemotivet senere kommet til, tilføjet i 2. Spalte sammen med Henvisninger til 5 Bind's Udgaven af Folkeviserne. Hertz anfører ogsaa „Stykkets 3 Hoved-interesser“: 1) B.s (> Fru Guldborgs) Haardhed mod Stedbørnene og deres Lidelser, 2) Ingeborgs (> Ragnhilds) næsten bevidstløse Kærlighed til Ridderen, 3) Ridderens Kærlighed og hendes Genkærlighed „ganske i Kæmpevisens Aand og saa meget som muligt med dens Ord“.

Tilsyneladende gaar det let at kombinere disse to Visers Motiver. I Stedet for Ridder Stig Visens to Kvinder indsættes Ragnhild og Regisse. I Visen glemmer Ridder Stig imidlertid ganske Liden Kirsten, der „var hannem haardt i Hu“ og ægter Kongens Søster. I Skuespillet derimod lader Hertz Stig holde fast ved Regisse og ser nu ingen anden Udvej end at lade Ragnhild gaa til Grunde. Det maa i denne Forbindelse fastholdes, at ingen af de Runeviser, Hertz har haft Adgang til at læse, har tragisk Udgang, og der er i Kladderne ingen Antydning af, at han har benyttet andre, f. Eks. Hr. Tidemanns Runer; men han kan have faaet Ideen fra en nærliggende Vise: *Jomfru Mette*, III. 53 flg., som han har laant Vers fra i II. 6. Her drages den unge Pige af Hr. Olufs „for-gyldene Lyd“, men afvises og brænder sig inde.

Lars Nielsen.

TAWIDO PAA STENMAGLE-ÆSKEN OG PAA GULDHORNET

I „Danske Studier“ 1946—47, S. 49—57 har Hr. A. Bæksted behandlet Indskriften paa Stenmagle-Æsken, der er fundet i 1947 i en Mose ved Garbølle, Syd for Aamosen paa Sjælland. Indskriften med ældre Runer paa denne lyder: *Hagiradar tawide*, og det maa betyde, at Hagiradar *fremstillede* Æsken. Af dette ene Tilfælde drager Hr. A. Bæksted da den Slutning, at saa betyder det omstridte Ord *tawido* paa det korte Guldhorn ogsaa *fremstillede*, saaledes at det virkelig er Lægæst, der har fremstillet Hornet.

Berettigelsen af en saadan Slutning er afhængig af, om Ordet *tawido* virkelig er eentydigt, og i intet Tilfælde vides at være brugt i anden Betydning end at fremstille, fabrikere, men dette er jo ingenlunde Tilfældet. Vi ved jo, at Wulfila i sin gotiske Bibeloversættelse bruger dette Ord *taujan* og *gataujan* i maaske et Par Hundrede Tilfælde om blot at *gøre* noget, men i intet Tilfælde utvetydigt om at *fremstille* noget. I disse Tilfælde bruger han *waurkjan* og *gawaurkjan* eller andre Ord. Dette er Grunden bl. a. til, at P. A. Munch og Vilh. Thomsen drog den Slutning, at *tawido* paa det korte Guldhorn hentyder til en Reparation, en Istandbringelse e. l., saaledes at Lægæst ikke har fremstillet Hornet. I samtlige Tilfælde i den gotiske Bibeloversættelse, der er omtrent samtidig med Guldhornsindskriften, er Betydningerne af Ordet vel dokumenteret, da vi jo kender Bibelens Fremstilling af de omtalte Betydninger.

P. A. Munch's og Vilh. Thomsen's Tolkning har jeg tiltraadt i min Bog: Guldhornene fra Gallehus (1945), hvor jeg giver en Liste over de forskellige Variationer af Betydningen af *taujan*, *gataujan*, *waurkjan* og *gawaurkjan*, som findes i den bevarede Del af Wulfilas Bibeloversættelse. Det afgørende for deres Fortolkning bliver imidlertid, at det korte Guldhorn virkelig i sin Tid har været udsat for en gennemgribende Reparation, idet Guldhornet mangler Ringene Nr. 4 og 5. Ring Nr. 3 er nemlig føjet til Ring Nr. 6, hvorfor Guldhornets bevarede Stykke aftager kendeligt i Diameter ved Overgangen fra den tredje til den følgende Ring. Yderligere gør jeg opmærksom paa, at dette Guldhorns Beskriver, Kammerraad J. R. Paulli refererer, at mange mente, at Indskriften var yngre end selve Hornet, idet den var indridset som med en Gravstikke, mens de øvrige Figurer var indpunset eller paaloddet. Paulli finder det troværdigt, at Hornet er fremstillet andetsteds, og derefter er kommet her til Landet og er blevet forsynet med denne Skrift.

Hr. Bæksted har vel Ret i, at *tawido* paa Stenmagle-Æsken hentyder til Fremstillingen af den, selv om den er ganske enkel og prunkløs. For at afgøre, hvad *tawido* paa Guldhornet hentyder til, *gaar han da ud fra*, at Ordene paa de to Genstande hentyder til den samme Behandling, og at det følgelig ogsaa betyder *fremstille* paa Guldhornet. Han gaar saaledes ud fra, at Ordet er eentydigt og *ignorerer* ganske, at Wulfila bruger Ordet med en anden Betydning, og *fortier*, at det korte Guldhorn uomtvisteligt har været udsat for en Reparation i Fortiden. Da Ordet saaledes ingenlunde er eentydigt, bliver *Problemet*, om Ordet netop hentyder til den samme Behandling paa Guldhornet som paa Stenmagle-Æsken, og *man kan da ikke gaa ud fra*, at dette er Tilfældet. Mens Be-

tydningen af Ordet paa Stenmagle-Æsken ikke er dokumenteret skriftligt, er Wulfilas Brug af Ordet i talrige forskellige Betydninger vel dokumenteret, da det drejer sig om en Oversættelse af Bibelen, og den forsigtige Forsker vil da uvægerlig være nødsaget til at tillægge Wulfilas Brug af Ordet en afgørende autoritativ Betydning. At det paa Æsken bruges med Betydningen at *fremstille*, hvilket da er en enestaaende Brug af Ordet, kan ikke pludseligt gøre dette Ord eentydigt med denne specielle, ikke hidtil kendte Betydning, som ikke er dokumenteret direkte. Det styrker kun tilsyneladende Konklusionen angaaende Ordets Betydning paa Guldhornet, naar det forties, dels at Indskriften paa dette af dem, der har set Hornet, anses at være yngre end Hornet, dels at Hornet virkelig har været ude for en omfattende Reparation, der fuldt ud berettiger, at Lægæst har foreviget sit Navn som Runehornets Reparatør gennem Indskriften.

S. A. Andersen.

KULTUR OG FOLKEMINDER

WILL-ERICH PEUCKERT

Ved det 9. nordiske Folkelivs- og Folkemindeforskermøde i Stockholm og Uppsala i September 1948 var der foruden nordiske forskere og en række estlændere, som har fundet et andet hjem i Sverige, også to tyske videnskabsmænd med. Af dem er prof. *Theodor Frings* fra Leipzig en gammel ven af nordisk forskning. Den anden, *Will-Erich Peuckert*, er mindre kendt heroppe. Men han er en af dem, man må se hen til, hvis tysk folkemindeforskning nogensinde skal indtage sin gamle plads som en af de førende. Hans nationalitet kan i hvert fald ikke stille sig hindrende i vejen for, at vi kan anerkende ham fra nordisk side. Allerede i 1935 mistede han nemlig på grund af sin antinazistiske indstilling sit docentur i Breslau og levede siden som „privatgelehrter“ i en lille schlesisk By, Haasel über Jauer, til krigsbegivenhederne tvang ham til at flygte vestpå. I de sidste hektiske måneder af 1944, da de tyske hære brød sammen i øst og vest, blev han kommanderet til at grave skyttegrave mod russerne sammen med andre „tvivlsomme“ personer, polske og franske krigsfanger og elsass-lothringer, som man havde flyttet østpå for at fjerne dem fra deres milieu og gøre dem til gode tyske borgere! Skyttegravene blev dog snart overflødige, da der efterhånden ikke var mange tilbage til at forsvare dem, og Shukow hurtigt rykkede frem mod Liegnitz. Endnu byggedes i største hast en række primitive forskansninger uden for Haasel, og Peuckert fik at vide, at han var udset til at holde den sidste bro, russerne skulde passere, før de nåede byen, mens de andre pakkede deres sidste ting sammen for at flygte, — ellers vilde han blive hængt. Da han imidlertid fik en advarsel om, at han i alle tilfælde vilde blive hængt, foretrak han at flygte. I nattens mulm og mørke forlod han sammen med sin hustru hus og hjem, bl. a. et bibliotek paa ca. 40,000 bind, og drog afsted tilfods blot medtagende så meget, som der kunde rummes i to rygsække. Livet frelst han således og klarede siden det første år ved at forpagte en bondegård i Hochwies i Bayern for en del af de penge, han havde reddet. Som bondesøn lå landbruget ham ikke helt fjernt. Men om biblioteket hørte han siden, at det var blevet spredt paa markerne af polakkerne. Om sin gamle fader, at han var død af sult i en flygtningelejr 4 km. fra Hochwies, uden at Peuckert anede noget om hans nærhed. Hans eneste søn blev mærket for livet som soldat i Norge, da han i en uge kun havde levet af cigaretter. Og da forholdene endelig i 1946 bedrede sig, og Peuckert blev udnævnt til professor i Volkskunde i Göttingen

og kort efter også blev udset til at deltage i fredsforhandlingerne i London, mistede han sin hustru ved en bilulykke og reddede selv kun livet, fordi en hjernespecialist, en af den svenske prof. Olivecronas to tyske elever, tilfældigvis var så nær, at han omgående kunde få ham på operationsbordet. Men han mistede synet helt på det ene og halvt på det andet øje. Efter et langvarigt hospitalsophold indbød svejtsiske venner ham derefter til en hårdt tiltrængt rekreation i Svejts. Også til Sverige blev han indbudt og opholdt sig her specielt hos prof. Nordström i Uppsala, som han kendte fra fælles studier i det 16. og 17. årh.'s pansophiske litteratur. Der var han netop under folkemindeforskerkongressen. Og det var da nærliggende at indbyde ham til at være sammen med fagfæller på dette felt, selv om der kun var få af dem, han kendte personligt.

W.-E. Peuckert hører ikke til den snævraste kreds af folkemindeforskere. Hans antinazistiske indstilling har alle dage holdt ham fjernt fra den dyrkelse af „die volkseel“, som har gjort folkeminderne til et af nazismens programpunkter og også har påvirket flere nordiske forskeres forhold til dem, bl. a. fordi mange efterhånden er blevet grebet af tvivl om, hvilke resultater *folkemindeforskningen som historisk videnskab* kan føre til. Selv om det rigtigt nok ikke er mange af disse, der har kunnet stå for kritik, må man dog ikke opgive modet. Folkemindeforskningen har visse ligheder i de lidt mere end 100 år, den har bestået, haft sine begyndervanskeligheder, måske mere end de fleste andre videnskaber, fordi den blev ført frem af romantikken og har haft svært ved at løsrive sig fra dens romantiske tendenser, og desuden fordi den har talt så stærkt til menigmand, at den i stort omfang er blevet dyrket af amatører uden tilstrækkelig kritisk sans.

Peuckert er en af de få, der endnu holder på folkemindeforskningen som historisk videnskab og altid har gjort det, også da det nazistiske régime gjorde det til landsforræderi ikke at betragte den som en videnskab, der først og fremmest drejede sig om det germanske, det vil sige det tyske folk. Nogle sprogkort i hans „Schlesische Volkskunde“ 1928 gav den første anledning til en anklage mod ham for „Landes- und Volksverrat“. 1933 blev et bind „Schlesische Märchen“ forbudt, fordi det også indeholdt polske og tjekkiske eventyr. Og hans artikler om „Jude“, „Freimaurer“ og „Ritualmord“ i „Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens“ 1933 ff., der betegner forfølgelsen af jøder og frimurere som tåbelig overtro brugt i propagandaens tjeneste, gjorde ikke sagen bedre. I 1938 fik John Meier i Freiburg, hvis alder og internationalt anerkendte stilling som folkeviseforsker hævdede ham over nazisternes kritik, dog i serien „Deutsches Volkstum“ udgivet et vægtigt bind af Peuckert med titlen „Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel“. Det var denne bogs uheldige syn paa eventyrene, hvor og hvornår man virkelig finder de første spor af dem, der fangede min interesse og gjorde, at jeg kom i forbindelse med Peuckert. Særlig påvisningen af, hvorledes de ældste vidnesbyrd både om eventyrmotiver og om sammenhængende eventyr, „märchenknäuel“ som han kalder dem, findes hos de gamle kulturfolk ved det østlige Middelhav og i den kretisk-mykenæiske kulturkreds. Her véd man nemlig med sikkerhed, at visse motiver har været kendt, ligesom de første virkelige eventyr findes i ægyp-

tiske papyrus. Da denne kultur er en forudsætning for den indogermanske, har Peuckert måske ret i også at betragte den som udgangspunkt for eventyrene. Derfra kan de både være vandret nordpå og østpå til Indien, som Benfey og siden mange andre har betragtet som eventyrenes særlige hjem. Desværre er det blot så lidt, vi véd om disse folks åndelige kultur. A priori kan det dog ikke undre, at det er dér, vi finder de ældste spor af eventyr, simpelthen fordi det er den ældste digtning, vi overhovedet kender.

Trods sin nedsatte arbejdskraft er Peuckert nu efter krigen ivrigt i gang med at udgive nye sagn- og eventyrsamlinger, og også med at få ældre, uundværlige udgaver optrykt til brug for den hungrende tyske videnskab. Det er en plan, der også blev diskuteret i 1930'erne, da de fleste af disse bøger allerede var sjældne. Bl. a. luftede John Meier tanken om at udgive en række „Monumenta Germaniae folcloristica“ bestående både af optryk og af nye samlinger, på en folkemindekongres i Weimar 1934. Men først nu er Peuckert ved at føre den ud i livet. I 1948 kom en ny udgave af Grimms „Irische Elfenmärchen“ som tredje bind i det Weidmannsche Bibliothek i Frankfurt a. M. Og i januar 1949 fortsattes med Georg Schambachs og Wilhelm Müllers klassiske „Nieder-sächsische Sagen und Märchen“ fra 1854 som første bind i en serie „Denkmäler deutscher Volksdichtung“. Som andet bind er det meningen at udsende Jahns „Volkssagen aus Pommern und Rügen“ fra 1885, og så skulde der komme et bind bayerske sagn, som Peuckert selv har optegnet under sit ophold i Hochwies i 1945—46. Af eventyr har Peuckert i første række tænkt på at glæde sine landflygtige landsmænd ved at optrykke sin schlesiske eventyrudgave. Hans udgivervirksomhed tager nemlig ikke alene sigte på videnskaben, men også på at skaffe det desillusionerede tyske folk en hårdt tiltrængt åndelig stimulans. Og Peuckert håber, som han siger, ved disse simple fortællinger om, hvordan mennesker før har levet, og hvad de har troet på og fantaseret over i århundreder, igen at kunne vise dem vejen til det evigt menneskelige og de evige sandheder.

Ved siden af disse udgaver har jeg også liggende første bind af en „Jahrbuch für vergleichende Volkskunde“, som Peuckert har givet titlen „Die Nachbarn“ for at pointere modsætningen til den nazistiske folkemindeforskning, der ønskede at være sig selv nok. I næste hefte er det f. ex. meningen at lægge vægten på Skandinavien. I dette er der bl. a. en amerikansk artikel om „Johnny Appleseed“ af *Louis Bromfield* og en litauisk af *Jonas Balys*, der sammen med andre landflygtige baltere fandt et foreløbigt hjem i Tyskland, men nu er kommet til Amerika, hvor Stith Thompson har skaffet ham en stilling ved Indiana University i Bloomington. Balys giver en fremstilling af de litauiske alfesagn og ender med at konstatere, hvor forbavsende mange lighedspunkter de har med tilsvarende keltiske sagn, mens de geografisk langt nærmere tyske og slaviske sagn indholdsmæssigt ligger fjernere. En løsning antydes ved henvisning til en arkæologisk teori om, at balterne i den ældre jernalder skulde have haft særlig berøring med kelterne, samt til Pater Schmidts teori om, at en udpræget lettisk-litauisk gudinde-kultus synes at være overtaget fra et andet folk; Schmidt tænker nærmest paa Baltikums urbeboere; men de keltiske

religioner kender noget tilsvarende. Balys lover iøvrigt at komme tilbage til spørgsmålet. Også det unge Tyskland har dog leveret bidrag. I en undersøgelse om „Die Herkunft der Zimbern“, d. v. s. de bayrere, hvis særlige dialekt først er blevet videnskabeligt behandlet af Schmeller, søger sydtyskeren *Bruno Schweizer* at forsvare de gamle teorier om, at disse folk skulde være efterkommere af den sidste rest af lango-barderne. „Zimbern“ skulde da være et dæknavn fra det 13.—14. årh.

For ikke at skille udforskningen af den materielle folkekultur fra den åndelige har Peuckert desuden optaget en etnologisk afhandling af en af sine yngre elever, *H. Kothe*, der for et par år siden blev doktor paa en (aldrig trykt) undersøgelse af plovens historie og nu er i Berlin. Med udgangspunkt i de resultater, han kom til om ploven som en oprindelig „Furchenstockpflug“, der nærmest synes at være opstået i Østarmenien eller deromkring — Kothe holder særlig paa det frugt-bare og tæt befolkede, men arkæologisk meget lidt undersøgte Aser-beidjan —, hvor også metalteknikken og vognen, d. v. s. den tohjulede oksekærre, og dermed den menneskelige højkultur menes at være opstået, søger Kothe at forbinde de forskellige etnologiske metoder, den ældre om forskellige udviklingstrin, som på en måde er startet her hjemme med C. Th. Thomsens inddeling i sten-, bronze- og jernalder, men på etnologisk område (om hakke-, plov- og havebrug) særlig er ført videre af Lewis H. Morgan, med de nyere teorier om kulturkredse, der griber ind i hinanden og ligger ovenpå hinanden i lag. Det primitiveste kulturtrin ser Kothe, ligesom i sin tid Ed. Hahn, i samlerne, ikke som Schmidt og Koppers i en kombination af samlere og jægere, idet kvinden skulde samle, mens manden jagede. Samler vil imidlertid først og fremmest sige urskovssamler. Og de redskaber, urskovssamleren har brugt, har ikke været af sten, men af træ. Forud for stenalderen — og efter Kothens mening også for istiden — må der altså have været en træalder, selv om der naturnødvendigt ikke har kunnet konstateres spor af en sådan. Og i urskovens samlerkultur må man, mener han, søge det første menneske som et abemenneske, der som Peking-mennesket kun adskiller sig fra menneskeabens ved, at det har udviklet en større redskabsteknik (med gravestokken), ved at det er mere forudseende, og ved at det har taget ilden i sin tjeneste. Efter menneskeabens udbredelse kan den urskov, der er tale om, imidlertid kun være den pliozæne eurafriskanske urskov. Først deraf skulde steppernes jægerkultur og dermed stenalderkulturen og hele den menneskelige kultur da have udviklet sig.

Det menneskeligt og tidshistorisk mest interessante afsnit i „Die Nachbarn“ er dog „Ein Dorf und seine Gefangenen“ af *Gertrud Albrecht*. Det skildrer nemlig forholdene i Haasel på grundlag af dagbogsoptegnelser af Peuckerts afdøde hustru og vist også af ham selv, indtil dens bitre ende i januar 1945. Sammen med Peuckerts afsluttende „Überlegungen und Betrachtungen“ og „Zur Situation der Volkskunde“ giver det desuden et godt billede både af udgiveren og af den tyske folkeminderforsknings stilling nu og under krigen.

I. M. Boberg.

JULENS OPRINDELSE

Medens teknisk Virksomhed drives på samme Måde fra Dag til Dag, har *Agerbrugeren* en Række forskellige Arbejder, som hvert År må udføres i en bestemt Orden, hvis ikke — i hvert Fald i det gamle Norden — Nødstilstande skulde indtræffe. Når et sådant årligt tilbagevendende Arbejde var afsluttet, holdt man i de gamle Landsbysamfund i Danmark som i de øvrige nordiske Lande et *Gilde*.

Sådanne Arbejdsafslutningsgilder kunde der følgelig blive en hel Del af i Årets Løb. Gildernes Størrelse var afhængig af det afsluttede Arbejdes Varighed og Betydning.

I de nordiske Landsbyer havde Bondebefolkningen i gamle Dage *god Tid*, når den indavlede Sæd var *tærsket*. Tærskearbejdet var afsluttet sidst på Efteråret, i December; thi selv om det førhen altid blev et Stykke Tid hen på Efteråret, inden Høsten var forbi, kunde man dog nok i Almindelighed nå at blive færdig med at tærsk den ubetydelige Kornmængde, som de enkelte Brug da var i Besiddelse af, inden den rigtig hårde Vinter tog sin Begyndelse. Det gjaldt i øvrigt også om at skynde sig nogenlunde med Tærskningen; thi lod man utærsket Korn ligge længe i Laden, blev det ødelagt af Mus og Rotter, og det kunde aldrig gå an i Lande, hvor man ved hver Vinters Slutning levede på Hungersnødens Rand. Derfor var det nødvendigt at få Kornet tærsket hurtigst muligt efter dets Indbjærgning.

Dette betydningsfulde Bondearbejdes Afslutning fandt så vidt muligt Sted samtidig med, at Kreaturerne blev sat på Stald. Når de kom hjem med Sne på Ryggen, kunde de — bortset fra Fårene — ikke bjærge Føden længer i det fri. De skulde nu i Hus. På Grund af det knappe Foder var, som man umiddelbart vil kunne forstå, et langt og mildt Efterår meget ønskeligt og af nogen Betydning for, hvor mange Husdyr af forskellig Slags, man på de enkelte Gårde kunde sulteføde de hårde Vintermåneder igennem. Under alle Omstændigheder kunde det ikke undgås, at en hel Del Husdyr måtte *slagtes*, da de ellers vilde omkomme af Hunger i de små kolde Stalde, hvor man skulde have så få Kreaturer til at overvintre som muligt. Den store Vinterslagtning forårsagede, at betydelige Mængder nyslagt Kød skulde spises i Løbet af kort Tid, da det ikke kunde holde sig. Ganske vist var den kolde Årstid gunstig for Slagtekødet, så det kunde henligge adskillige Dage uden at tage Skade, men klogt var det at spise ivrigt af det umiddelbart efter Slagtningen. Et Fremskridt af væsentlig Betydning for Kødet Opbevaring var Brugen af *Salt*. Hvordan man i Oldtiden har klaret sig uden Salt, er vanskeligt at forestille sig; thi engang har man vel helt måttet undvære det. Men tidligt, og vist tidligere end vi tænker os, har man kunnet tiltuske sig noget sort, snavset Salt. Det blev indvundet ved Kysterne af Sotang og Tørvejord og var både dyrt og dårligt, men en Herlighed for hvem, der ikke kendte bedre. Saltets Anvendelse i Kødkonserveringens Tjeneste var ernæringsmæssigt et stort Fremskridt. Senere kom *Røgningen* til, også en stor Hjælp. Kød og Flæsk skal have ligget i Salt helst 14 Dage, inden det kan blive røget, så Kødrøgningen er yngre end Brugen af Saltbaljen.

Kendskabet til Saltets Brug og dets almindelige Udbredelse bevirkede,

at man nu inden Vinterens Indtræden kunde slagte temmelig mange Husdyr, da man nu formåede at opbevare Kødet, men der var dog altid forskelligt Kød, som skulde spises straks efter Slagtningen. Forudsætningerne for Spisegilder var derfor til Stede.

Slagtningernes *Sammenfald i Tid* med Tærskningens Afslutning er de nærmestliggende ydre Forudsætninger for Afholdelsen af de nordiske Folks største Vinterfestlighed. Hertil kom, at man nu havde rigelig med Tid, i Modsætning f. Eks. til Højsommeren, så det var rimeligt nok, at man ikke lod sig nøje med en enkelt Aftens betydelige Spisning m. v., der kunde let afses et Par Uger om det skulde være, til festlige Sammenkomster, hvor der til Kødets Indtagelse blev drukket rigeligt Øl. Jo, nu var Festens Tid for Hånden!

Tidspunktet for den store Vinterfests Afholdelse har gennem Århundreder været afhængig af Efterårets Mildhed og den hårde Vinters Begyndelse. Det er givet, at i Oldtiden har Festen, der fra gammel Tid har været benævnt *Jul*, ikke fundet Sted helt samtidig overalt i Norden. I de sydligere Egne har Julen været fejret senere end længere mod Nord, hvor Vinteren indtræder tidligere end i Sydsverrig og Danmark. Det har sikkert været forholdsvis langt ned i Tiden, at Julefesten blev henlagt til Slutningen af December, den Tid af Året, hvor den hårde nordiske Vinter begynder rigtig at sætte ind.

Midvinterfestens Indhold lærer vi noget om ud fra dens Navn *Jul*, idet man af de forskellige Tolkningsforslag af dette Ord vist helst må holde sig til dets Slægtskab med latinsk *joculus*, der betyder Spøg, Spas, Skæmt.

Det var „*Skæmt*“, Mængden af Mad og Øl og et godt Slagsmål, man glædede sig til, og som Tankerne drejede sig om, selv om der var andre Ting og andre Forestillinger på Færde. Ved Julen mindedes man Høstens og Tærskningens Afslutning, og man kunde da af mangt og meget tage *Varsler* om den kommende Høst og om det kommende Års Vejrlig, begge Dele af stor Betydning for en agerdyrkende Befolkning.

I den mørke *Arstid* troede man også på, at de Døde kom på Besøg i deres gamle Hjem, idet det altid har været sådan, at man har tænkt sig, at de mest uforklarlige Begivenheder fandt Sted i Mørke. Derfor mentes det, at de Døde indfandt sig ved Midvintertid, — en uhyre gammel Forestilling, der nok er betydelig ældre end selve Festen. Skikke og Trosforestillinger blev i Hobetal knyttede til denne årligt tilbagevendende Fest, som arbejds- og ernæringsmæssige Grunde henlagde til Årets korteste Dage, inden Frost og Sne bandt og dækkede Jorden til hen imod Foråret.

Den nordiske Jul er, som det vil forstås af det foran udviklede, fremstået hos en Bondefolkning i Oldtiden. Tidspunktet for dens Afholdelse er oprindelig blevet bestemt af Bestræbelserne for at undgå Hungersnød hos Folk og Fæ, og Festen, der fandt Sted i Forbindelse med den nødvendige årlige Storslagtnings, kunde sættes i Forbindelse med Afslutningen af et vigtigt årligt tilbagevendende Arbejde: Tærskningen.

Ud fra en nøgtern Vurdering af de foreliggende ydre Forhold kan man, som det vil ses, på en enkel og naturlig Måde forklare Oprindelsen til den nordiske Midvinterfest, til Julen.

Der er intet i den store videnskabelige Litteratur eller i den næsten uoverskuelige Folketradition, som forefindes om Emnet, der synes at kunne modsige, hvad her i største Korfattethed og ganske uden Henvisningsapparat er fremført om Spørgsmålet, der i det sidste Par Generationer har optaget Forskningen.

August F. Schmidt.

ANTI-BARTHOLINER

I Pastor *Joachim Junge's* Bog: Den nordsiellandske Landalmues Character, Skikke, Meeninger og Sprog (København 1798) læser man (Side 122) under Omtalen af de forskellige landlige Livretter: „Dog nær havde jeg forglemte een Ret, der er lige saa stor en Delicatesse for Bonden, som *Blodpølser* . . .“ Hertil føjer *Junge* en Note: „Nordboerne her ere overmaade meget for Blodspiser, maaskee Climaten og deres eget Blods Fortyndelse udfordrer denne og andre fede Spiser“. Han slutter dette bl. a. udfra Forholdene hos Samojederne, der holder af at drikke det friske Rensdyrblod for deres Sundheds Skyld. „Dette — fortsætter *Junge* — gjør vel ikke vore Antibartholiner, men dog lade de Dyrets friske Blod strømme ud paa Grynene“, naar man vil lave Blodpølser.

Hvad sigter *Junge* til med Udtrykket: *Antibartholiner*? Hans Samtid har sikkert været ganske klar derover. I hvert Fald har de, der kendte *Christopher Giessing's* sytten Aar tidligere udkomne Bog: Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubellærere (II Bd. 1 (København 1781), 72) forstaaet, hvad *Junge* vilde sige med Betegnelsen Anti-Bartholiner, idet *Giessing* refererer en Strid imellem Medicineren Professor *Thomas Bartholin* (død 1680) og Teologerne, som ved den store Doktorpromotion i København 1675, „betog Skrupelen for alle, som ere Liebhaber af Blod-Pølse og i Snorer qualde Kramsfugle“, medens *Thomas Bartholin* vilde paastaa, at det gammeltestamentlige Forbud mod Nydelsen af Blod (1. Mosebog IX, 4 og 3. Mosebog VII, 26, XVII, 10), som ogsaa hævdedes overfor de første Jødekristne (Apostl. Gerninger XV, 20, XXI, 25), endnu stod ved Magt for alle Kristne. Spøgende betegnede *Joachim Junge* derfor sine nordsjællandske Bønder, der holdt saa meget af Blodpølse, som „Antibartholiner“, og hans Læsere har sikkert forstaaet, hvad han mente dermed.

Anderledes med en Eftertid. Da *Hans Ellekilde* i 1915 besørgede en forkortet og kommenteret Udgave af *Joachim Junges* Bog (udgivet af Foreningen „Danmarks Folkeminder“ og Frederiksborg Amts Historiske Samfund 1915), forklarer han i en Note (Side 134) Anti-Bartholiner som „Mennesker, som lever stik imod Lægekunstens Forskrifter. Bartholinerne var en berømt dansk Læge- og Professorfamilie i det 17. de Aarhundrede“. Kun dette gives til Forklaring.

Den Bartholinske Strid med de danske (og tyske) Teologer om det utilladelige i at nyde Blod er iøvrigt ikke uinteressant som Tidsbillede. Den affødte en Række polemiske Skrifter paa Latin. Især tog Biskop *Hans Wandal* — og efter dennes Død i 1675 hans Søn af samme Navn — sig for at „bevise Bartholin *contrarium*“ som *Giessing* skriver. Den, der ønsker et nærmere Indblik i disse Skrifter og i den Bartholinske Blod-Strid, kan henvises til min Bog om *Thomas Bartholin* (2. Del

(1950), pag. 157 f.). Da dette Arbejde vel næppe læses af mange Folke-mindeforskere, var det maaske paa sin Plads at fremsætte denne lille Randbemærkning for „et Ikke-Bartholinsk Forum“.

Axel Garboe.

BÆKHESTEN

I Afhandlingen om Bækhesten i Danske Studier 1946—47, S. 103 har jeg måttet opgive at fremkomme med en Forklaring på det Motiv, at Folk rider på en Bækhest over et Vandløb. Ved nøjere Overvejelse er det dog lykkedes også at kunne give en plausibel Tolkning af denne tilsyneladende ganske naturstridige Begivenhed.

Over Åer og Bække var førhen — og da også undertiden endnu — anbragt et Gangtræ eller blot en afkvistet Træstamme, som man om Dagen med Forsigtighed kunde gå på, når man vilde over Strømmen.

Men hændte det sig nu en Aften, at der kom nogle Mennesker, som skulde over Vandløbet, har de i Mørket ikke været dristige ved at gå oprejste hen ad den smalle Bro. De har så valgt enten at kravle hen ad Gangbræddet eller at sætte sig overskrævs på det og så skubbe (hykke) sig frem. En sådan ufarlig og praktisk Fremgangsmåde, der naturligvis har været praktiseret så ofte, kan engang imellem have fået en Ende med Forskrækkelse. En af „Rytterne“ kan have udtalt sig om, at det var rigtignok en lang Hest, de var kommet op at ride på, — og så er Bræddet eller Træstammen pludselig knækket under Vægten af dem, og de er alle faldet i Vandet.

Det er virkelige Hændelser af den Slags, der har givet Anledning til Sagn om Bækheste, og da navnlig til Trækket om „den lange Hest“, der skiller ad, så Folkene plumper i.

Hermed tør det formenes, at der er givet en Forklaring på alle Motiverne i Bækhestesagnene.

August F. Schmidt.